

2020

Педагогнинг касбий
профессионаллигини ошириш

Муслимов Нарзулла | П.Ф.Д., Проф.
Ишмухамедов Равшан | Катта ўқитувчи
Тўраев Аббос | Катта ўқитувчи
Инназаров Мажид | П.Ф.Ф.Д, PhD.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАҲБАР
КАДРЛАРИНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ
МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ
- МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**“ПЕДАГОГНИНГ КАСБИЙ ПРОФЕССИОНАЛЛИГИНИ
ОШИРИШ”**

модули бўйича

Ў Қ У В – У С Л У Б И Й М А Ж М У А

Тошкент – 2021

Модулнинг ўқув-услугий мажмуаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 7 декабрдаги 648-сонли буйруғи билан тасдиқланган ўқув дастури ва ўқув режасига мувофиқ ишлаб чиқилган.

Тузувчилар: **Н.А.Муслимов** – педагогика фанлари доктори, профессор
Р.Дж.Ишмухамедов – катта ўқитувчи.
А.Б.Тўраев – катта ўқитувчи
М.А.Инназаров – педагогика фанлари бўйича PhD

Такризчилар: **Ж.О.Толипова**-педагогика фанлари доктори, профессор.
Ф.М.Зокирова-педагогика фанлари доктори, профессор

**Ўқув -услугий мажмуа Бош илмий-методик марказ Илмий методик
Кенгашининг қарори билан нашрга тавсия қилинган
(2020 йил “30” декабрдаги 5/4-сонли баённома)**

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР	6
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТРЕФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ	16
III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР	23
IV. АМАЛИЙ МАНҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ	83
V. ГЛОССАРИЙ	97
VI. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	106

I. ИШЧИ ДАСТУР

I. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда тасдиқланган “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралда “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон, 2019 йил 27 августда “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сон, 2019 йил 8 октябрда “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармонлари, 2020 йил 27 февралда “Педагогик таълим соҳасини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4623-сонли ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрда “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарорлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўқитувчи ва мураббийлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги “Ўқитувчи ва мураббийлар янги Ўзбекистонни барпо этишда катта куч, таянч ва суюнчимиздир” номли нутқида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, ушбу дастур олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Дастур доирасида берилаётган мавзулар таълим соҳаси бўйича педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш мазмуни, сифати ва уларнинг тайёргарлигига қўйиладиган умумий малака талаблари ва ўқув режалари асосида шакллантирилган бўлиб, унинг мазмуни Профессional ўқитувчи шахси. Педагогнинг компетентлиги ва креативлиги. Педагогнинг касбий профессионалиги ва уни инновацион фаолиятда намоён бўлиши. Касбий-педагогик тайёргарлик жараёнида таянч (soft skills), маҳсул (hard skills) компетенциялар мазмуни. Модулли-компетентли, интегртив, инновацион-креатив ёндашувлар. Таълим жараёнини лойиҳалаш ва моделлаштириш педагогнинг касбий профессионал ижодкорлигини ривожлантириш омили. Ўқув машғулотларининг замонавий турларини (лойиҳа, аралаш таълим, виртуал лаборатория, дебат) ташкил этиш ва ўтказиш методикаси. Талабаларда танқидий, ўзини-ўзи (мотивацион, интеллектуал, амалий-фаолиятли, фаол коммуникация ва жамоавий иш) ривожлантириш ва креатив фикрлашни шакллантириш усуллари

(дизайн-фикрлаш, скампер ва х.қ.). Талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этишнинг замонавий шакллари. Steam-таълим (Science – аниқ фанлар, Technology – технологиялар, Engineering – техник ижодкорлик, Art – ижодий санъат, Mathematics – математика) ва STREAM-таълим (фан, технологиялар, робот техникаси, инженерия ва математика) хусусиятлари бўйича тегишли билим, кўникма, малака ва компетенцияларни ривожлантиришга йўналтирилган.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

Модулнининг мақсади: педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малака ошириш курси тингловчиларини педагогнинг касбий профессионаллигини ошириш ҳақидаги билимларини такомиллаштириш, инновацион фаолиятни ривожлантиришдаги муаммоларни аниқлаш, таҳлил этиш, шунингдек, уларда инновацион таълим технологиялари, ўқитишнинг инновацион шакл, метод ва воситалари, педагогик компетентлик сифатлари ҳамда таълим жараёнини ташкил этишга креатив ёндашишга доир билимларни такомиллаштириш асосида улар томонидан инновацион ёндашув, педагогик компетентлик сифатлари ва креатив қобилиятнинг самарали ўзлаштирилиши учун зарур шарт-шароитни яратиш тўғрисида кўникма ва малакаларини таркиб топтириш.

Модулнинг вазифалари:

- тингловчиларда инновацион характерга эга педагогик фаолиятни ташкил этиш;
- уларда педагогик жараёни самарали ташкил этишда креатив фикрлашга йўналтирилган таълим технологиялари: лойихавий таълим, витаген, скампер, дизайн фикрлаш бошқа таълим технологияларидан ўринли, мақсадли фойдаланиш кўникма-малакаларини ривожлантириш;
- тингловчиларнинг ўқув лойихаларини ишлаб чиқиш, фанлараро интеграцияси (STEAM таълими)ни шакллантириш ва амалиётга татбиқ этиш малакаларини такомиллаштириш;
- тингловчиларда касбий профессионаллигини янада такомиллаштириш;
- ОТМ педагог кадрларида ўқув машғулотларини ташкил этишга креатив ёндашиш кўникма-малакаларини такомиллаштириш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

“Педагогнинг касбий профессионаллигини ошириш” курсини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида:

ТИНГЛОВЧИ:

- профессионал ўқитувчи шахсига қўйиладиган талабларни;

- педагогнинг компетентлиги ва креативлиги сифатларини;
- касбий-педагогик тайёргарлик жараёнида таянч (soft skills), махсус (hard skills) компетенциялар мазмунини;
- таълим жараёнини модулли-компетентли, интегратив, инновацион-креатив ёндашувларини;
- ўқув машғулотларининг замонавий турларини (лойиҳа, аралаш таълим, виртуал лаборатория, дебат) ташкил этиш ва ўтказиш методикасини;
- талабаларда танқидий, ўзини-ўзи (мотивацион, интеллектуал, амалий-фаолиятли, фаол коммуникация ва жамоавий иш) ривожлантириш ва креатив фикрлашни шакллантириш усуллари (дизайн-фикрлаш, скампер ва х.қ.)ни;
- талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этишнинг замонавий шаклларини;
- Steam-таълим (Science – аниқ фанлар, Technology – технологиялар, Engineering – техник ижодкорлик, Art – ижодий санъат, Mathematics – математика) ва STREAM-таълим (фан, технологиялар, робот техникаси, инженерия ва математика) хусусиятларини **билиши** керак.
- касбий профессионаллиги ва инновацион фаолиятини намоён этиш;
- таълим жараёнида модулли-компетентли, интегратив, инновацион-креатив ёндашувларни қўллаб, таълим жараёнини лойиҳалаш ва моделлаштириш;
- ўқув машғулотларининг замонавий турларини (лойиҳа, аралаш таълим, виртуал лаборатория, дебат) ташкил этиш;
- талабаларда танқидий, ўзини-ўзи (мотивацион, интеллектуал, амалий-фаолиятли, фаол коммуникация ва жамоавий иш) ривожлантириш ва креатив фикрлашни шакллантириш усуллари (дизайн-фикрлаш, скампер ва х.қ.)дан фойдаланиш;
- талабаларнинг мустақил ишларини замонавий шакллар асосида ташкил этиш;
- Steam-таълим (Science – аниқ фанлар, Technology – технологиялар, Engineering – техник ижодкорлик, Art – ижодий санъат, Mathematics – математика) ва STREAM-таълим (фан, технологиялар, робот техникаси, инженерия ва математика) усулларида фойдаланиш **қўникма ва малакаларига** эга бўлиши лозим.
- касбий профессионаллиги ва инновацион фаолиятини ташкиллаштириш;
- таълим жараёнида модулли-компетентли, интегратив, инновацион-креатив ёндашувлардан самарали фойдаланиш;
- ўқув машғулотларини замонавий турлари (лойиҳа, аралаш таълим, виртуал лаборатория, дебат) асосида ташкиллаштириш;

- талабаларда танқидий, ўзини-ўзи (мотивацион, интеллектуал, амалий-фаолиятли, фаол коммуникация ва жамоавий иш) ривожлантириш ва креатив фикрлашни шакллантириш усуллари (дизайн-фикрлаш, скампер ва х.к.)дан фойдаланиб, ўқув-билиш фаолиятини ташкиллаштириш;

- талабаларнинг мустақил ишларини замонавий шакллар асосида бошқариш;

- Steam-таълим (Science – аниқ фанлар, Technology – технологиялар, Engineering – техник ижодкорлик, Art – ижодий санъат, Mathematics – математика) ва STREAM-таълим (фан, технологиялар, робот техникаси, инженерия ва математика) усуллари асосида талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ташкиллаштириш **компетенцияларга** эга бўлиши лозим.

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Педагогнинг касбий профессионаллигини ошириш” модули маъруза ва амалий машғулотлар шаклида олиб борилади.

Курсни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган:

маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида тақдимот ва электрон-дидактик технологиялардан;

ўтказиладиган амалий машғулотларда техник воситалардан, блиц-сўровлар, ақлий хужум, гуруҳли фикрлаш, кичик гуруҳлар билан ишлаш, ва бошқа интерфаол таълим методларини қўллаш назарда тутилади.

Модулни ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Педагогнинг касбий профессионаллигини ошириш” модули бўйича машғулотлар ўқув режасидаги “Илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантириш”, “Таълим жараёнига рақамли технологияларни жорий этиш”, каби модуллар билан узвий алоқадорликда олиб борилади.

Модулни олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар инновацион таълим технологияларини ўзлаштириш, жорий этиш ва амалиётда қўллаш малакалари, педагогик компетентлик сифатлари ва креатив қобилиятга эга бўлади.

МОДУЛ БЎЙИЧА СОАТЛАР ТАҚСИМОТИ

№	Модул мавзулари	Аудитория ўқув юклармаси		
		Жами	Назарий	Амалий машғулот
1.	Педагогнинг касбий профессионаллиги ва уни ривожлантириш йўллари	4	2	2
2.	Ўқув машғулотларининг замонавий турлари асосида ташкил этиш ва ўтказиш методикаси	4	2	2
3.	Steam ва STREM таълим хусусиятлари	2		2
	Жами:	10	4	6

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-МАВЗУ. ПЕДАГОГНИНГ КАСБИЙ ПРОФЕССИОНАЛЛИГИ ВА УНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Профессионал ўқитувчи шахси. Педагогнинг компетентлиги ва креативлиги. Педагогнинг касбий профессионаллиги ва уни инновацион фаолиятда намоён бўлиши. Касбий-педагогик тайёргарлик жараёнида таянч (soft skills), махсус (hard skills) компетенциялар мазмуни. Модулли-компетентли, интегратив, инновацион-креатив ёндашувлар. Таълим жараёнини лойиҳалаш ва моделлаштириш педагогнинг касбий профессионал ижодкорлигини ривожлантириш омили.

2-МАВЗУ. ЎҚУВ МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ЗАМОНАВИЙ ТУРЛАРИ АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИШ ВА ЎТКАЗИШ МЕТОДИКАСИ

Ўқув машғулотларининг замонавий турлари асосида (лойиҳа, аралаш таълим, виртуал лаборатория, дебат) ташкил этиш. Талабаларда танқидий, ўзини-ўзи (мотивацион, интеллектуал, амалий-фаолиятли, фаол коммуникация ва жамоавий иш) ривожлантириш. Креатив фикрлашни шакллантириш усуллари (дизайн-фикрлаш, скампер ва х.к.). Талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этишнинг замонавий шакллари.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ

Мавзу: ПЕДАГОГНИНГ КАСБИЙ ПРОФЕССИОНАЛЛИГИ ВА УНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ (2 соат)

Профессионал ўқитувчи шахси. Педагогнинг компетентлиги ва креативлиги.

Педагогнинг касбий профессионаллиги ва уни инновацион фаолиятда намён бўлиши. Таълим жараёнини лойиҳалаш ва моделлаштириш педагогнинг касбий профессионал ижодкорлигини ривожлантириш омили.

2-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ

Мавзу: ЎҚУВ МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ЗАМОНАВИЙ ТУРЛАРИ АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИШ ВА ЎТКАЗИШ МЕТОДИКАСИ (2 соат)

Ўқув машғулотларининг замонавий турлари асосида (лойиҳа, аралаш таълим, виртуал лаборатория, дебат) ташкил этиш. Талабаларда танқидий, ўзини-ўзи (мотивацион, интеллектуал, амалий-фаолиятли, фаол коммуникация ва жамоавий иш) ривожлантириш. Креатив фикрлашни шакллантириш усуллари (дизайн-фикрлаш, скампер ва х.к.). Талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этишнинг замонавий шакллари

3-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ

Мавзу: STEAM ВА STREM ТАЪЛИМ ХУСУСИЯТЛАРИ. (2 соат)

Steam-таълим (Science – аниқ фанлар, Technology – технологиялар, Engineering – техник ижодкорлик, Art – иждодий санъат, Mathematics – математика) хусусиятлари. STREM-таълим (фан, технологиялар, робот техникаси, инженерия ва математика) хусусиятлари.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларидан фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, мотивацияни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш);
- давра суҳбатлари (кўрилаётган лойиҳа ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ривожлантириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);
- баҳс ва мунозаралар (лойиҳалар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.

3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.

4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.

5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

6. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.–Т.:Ўзбекистон, 2018.

7. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июнь “Олий таълим муасасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли Фармони.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель "Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 май “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729-сон Фармони.

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 июнь “2019-2023 йилларда Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетда талаб юқори бўлган малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятини ривожлантири чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4358-сонли Қарори.

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

16. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 25

январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

17. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўқитувчи ва мураббийлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи “Ўқитувчи ва мураббийлар—янги Ўзбекистонни барпо этишда катта куч, таянч ва суянчимиздир”. Халқ сўзи газетаси 2020 йил 1 октябрь, №207 (7709).

18. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрь “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарори.

19. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 27 февраль, “Педагогик таълим соҳасини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-4623-сонли қарори.

Ш. Махсус адабиётлар

20. Белогуров А.Ю. Модернизация процесса подготовки педагога в контексте инновационного развития общества: Монография. — М.: МАКС Пресс, 2016. -116 с.

21. Бриткевич М.С. Инновационный педагогический опыт как фактор профессионального совершенствования учителя в условиях системы повышения квалификации. дисс... кан.пед.наук. – М.: 2018. - 229 с.

22. Головей Л.А., Манукян В.Р., Рыкман Л.В. и др. Профессиональное развитие личности: начало пути (эмпирическое исследование)/ Л.А. Головей, М.В. Данилова, Л.В. Рыкман, М.Д. Петраш, В.Р. Манукян, М.Ю. Леонтьева, Н.А. Александрова. - СПб.: Нестор-История, 2015. -336 с.

23. Гулобод Кудратуллоҳ кизи, Р.Ишмухамедов, М.Нормухаммедова. Анъанавий ва ноанъанавий таълим. – Самарқанд:“Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази” нашриёти, 2019. 312 б.

24. Ежак Е.В. Психологическое обеспечение профессионального развития педагога в условиях рисков современного образования. дисс... док.психол. наук. – Ростов-на-Дону.: 2017. - 315 с.

25. Зайцев В.С. Современные педагогические технологии: учебное пособие. – В 2-х книгах. – Книга 1. – Челябинск, ЧГПУ, 2012 – 411 с.

26. Зайцев В.С. Современные педагогические технологии: учебное пособие. – В 2-х книгах. – Книга 2. – Челябинск, ЧГПУ, 2012 – 496 с.

27. Ибраймов А.Е. Масофавий ўқитишнинг дидактик тизими. методик қўлланма/ тузувчи. А.Е. Ибраймов. – Т.: “Lesson press”, 2020. 112 бет.

28. Иноятов У.И. ва бошқ. Педагогика: нопедагогик олий таълим муассасалари учун мўлжалланган дарслик.-Тошкент: ТДПУ – 2013. – 256 б.

29. Ишмухамедов Р.Ж., М.Мирсолиева. Ўқув жараёнида инновацион таълим технологиялари. – Т.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 б.

30. Корниенко Е.Р. Педагогика: учебное пособие для иностранных студентов / Е.Р.Корниенко. – Архангельск: Изд-во Северного государственного медицинского университета, 2015. – 147 с.

31. Кох М. Н. Основы педагогики и андрагогики: учеб. пособие /М. Н. Кох, Т. Н. Пешкова. – Краснодар: КубГАУ, 2015. – 90 с.

32. Муслимов Н.А ва бошқалар. Инновацион таълим технологиялари. Ўқув-методик қўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 208 б.

33. Муслимов Н.А ва бошқалар. Педагогик компетентлик ва креатив асослари. Ўқув-методик қўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 120 б.

34. Муслимов Н.А., Муталипова М.Ж., Абдуллаева Қ.М. Бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив компетентлигини шакллантириш технологияси. Методик қўлланма. –Т., 2014.

35. Образование в цифровую эпоху: монография / Н. Ю. Игнатова; М-во образования и науки РФ; ФГАОУ ВО УрФУ, 2017. – 128 с.

36. Рўзиева Д., Усмонбоева М., Ҳолиқова З. Интерфаол методлар: моҳияти ва қўлланилиши / Мет.қўлл.–Т.: Низомий номли ДТПУ, 2013.–115 б.

37. Савельева С.С. Педагогические условия формирования профессиональной компетентности учителя в образовательном процессе вуза: монография. – Воскресенск, 2012. – 218 с.

38. Современные образовательные технологии: педагогика и психология: монография. Книга 16 / О.К. Асекретов, Б.А. Борисов, Н.Ю. Бугакова и др. – Новосибирск: Издательство ЦРНС, 2015. – 318 с.

IV. Интернет сайтлар

39. <http://edu.uz> – Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги

40. <http://lex.uz> – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси

41. <http://bimm.uz> – Олий таълим тизими педагог ва раҳбар кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш бош илмий-методик маркази

42. <http://ziyonet.uz> – Таълим портали Ziyonet

43. <http://natlib.uz> – Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси

II. МОДУЛНИ
ЎҚИТИШДА
ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН
ИНТРЕФАОЛ ТАЪЛИМ
МЕТОДЛАРИ

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

Таълим самарадорлигини оширишда ўзига хос замонавий ёндошувларидан бири бу инновацион ёндашув бўлиб, бунда ўқитиш жараёнларини ташкил этишда шакл, метод ва воситаларнинг ўзаро уйғунлигини ҳисобга олган ҳолда танлаш асосида ўқитувчи ва таълим олувчиларнинг ҳамкорликдаги фаолиятини ривожлантириш саналади.

Инновацион ёндашув асосида таълим жараёнини ташкил этишда унинг асосий компоненти интерфаол таълим методлари ҳисобланади.

Интерфаол методлар деганда – таълим олувчиларни фаоллаштирувчи ва мустақил фикрлашга ундовчи, таълим жараёнининг барча босқичларида субъект-субъект муносабатини ташкил этувчи методлар тушунилади.

Педагогикага оид адабиётларда интерфаол таълимнинг самарали жиҳатларини қуйидагича баҳоланади:

1. Интерфаол таълим методлари таълим олувчилардаги билиш жараёнларини фаоллаштириш, ўзлаштирилган билим ва кўникмаларни аниқ вазиятларда қўллай олиш, ўз имкониятларини рўёбга чиқариш, ижодий изланиш имконини беради.

2. Интерфаол таълим методлари – таълим олувчилардаги мотивацияни, ностандарт вазиятларда тўғри қарор қабул қила олиш кўникмаларини, тадқиқотчилик фаоллиги, креатив фикрлаш кўникмасини ривожлантиради.

3. Интерфаол таълим муҳити таълим олувчиларда муаммоларни кўра билиш, таҳлили қилиш, фаол ҳаётий позицияни шакллантириш, толерантлик, ўзгалар фикрига ҳурмат, жамоадаги ҳамкорлик, ҳаётий қадриятларини ривожлантиришга қулай шарт-шароитларни яратади.

Инсон воқелик тўғрисидаги дастлабки маълумотларни кўриш, эшитиш, ҳид билиш, таҳм билиш, туйиш каби сезгилар орқали қабул қилади. Сезгилар орқали қабул қилинган маълумотлар миёда муайян хусусиятларига кўра яхлит ҳолга, маълум бир тизимга олиб келиниши, яҳни маълумотлар идрок қилиниши лозим бўлади. Ахборотларнинг узвийлиги ва давомийлигини таҳминлашга хизмат қилувчи бу жараён уларни хотирада сақлаш ва зарур ҳолатларда қайта эсга туширишдан иборат бўлади. Маълумотларни қабул қилишда қанчалик кўп сезги органлари қатнашса, уни идрок этиш, ўзлаштириш ва хотирада сақлаш шунчалик осон кечади. Иккинчи томондан, ҳар бир кишида қайсидир сезги органлари кўпроқ, қайсиларидир камроқ ривожланган бўлади.

Шу боис, таълим жараёнида назарий билим ва амалий кўникмаларни шакллантириш, ўқув материалларини турли кўринишларда, турли сезги органлари орқали қабул қилиниши ва идрок этилишини таҳминлаш – таълим

самарадорлигини оширишнинг муҳим омили ҳисобланади. Бутун дунёда таълим жараёнида қўлланиладиган педагогик технологияларнинг 100 дан ортиқ методлари мавжуддир. Шунга кўра, таълим ҳоҳ анҳанавий, ҳоҳ интерфаол шаклларда олиб борилмасин, дарс давомида таълимнинг синалган 11 та методлари; маъруза, тўрт поғонали, ақлий ҳужум, кичик гуруҳларда ишлаш, ролли ўйин, ишбоп ўйин, давра суҳбати, муаммоли вазият, баҳс-мунозара, лойиҳа, йўналтирувчи матн каби методларидан фойдаланиш, уларни ўрнида қўллаш муҳим аҳамият касб этади. Маълумки, маърузада маълумотлар фақат эшитиш орқали қабул қилинади. Тажрибалар шуни кўрсатмоқдаки, маъруза пайтида тингловчининг диққатини 20 дақиқа давомида ушлаб туриш мумкин экан. Шунда ҳам, бу давр охирида диққатнинг жуда пасайиб кетишини кузатиш мумкин. Шунга мос равишда, ўқув материални ўзлаштириш даражаси ҳам жуда паст, атиги 5-10% ни ташкил қилиши аниқланган. Ўқув материални визуаллаштирилган ҳолда, турли кўргазмали тасвирлар ёрдамида узатилганда, ҳам эшитиш, ҳам кўриш органлари орқали қабул қилинади. Таълим олувчиларга кўргазмалилик тамойилларига асосланган ҳолда ўқув материални етказиш уларнинг диққатини жалб этишга ёрдам беради ва шу боис, бу материални идрок этиш, ўзлаштириш осонроқ ва самаралироқ кечади. Нафақат амалий малакаларни, балки назарий билимларни ўзлаштиришда ўқув материални мустақил ёки гуруҳ бўлиб биргаликда ўрганиш, таълим олувчининг маълумотларни ўзи қидириб топиши, тажриба ўтказиши, ниманидир ўзи қўлда бажариши барча сезги органларини бирваракайига ишлашига олиб келади ва бу ҳолатда ўзлаштириш юқори бўлади.

Амалиётдаги оддий қоида шу ҳақда гувоҳлик берадики, янги билимларни бериш назарий дарснинг дастлабки 20 дақиқасида амалга ошириш, кейин эса баҳс-мунозара, кичик гуруҳларда ишлаш ва бошқа шу каби интерфаол методларни амалга ошириб, таълим олувчиларнинг билимларини мустаҳкамлаш керак.

Ҳар қандай ҳолатда ҳам назарий дарс жараёнида, масалан фақат маъруза ўқиладиган вақт тахминан 20 дақиқадан ошмаслиги керак. Чунки ўрганишнинг дастлабки 20 дақиқаси энг самарали, 20 дақиқадан кейин эса ўрганишни давом эттириш мотивацияси тезда пасая бошлайди. Бу ҳамма таклифлар таълим олувчининг диққатини узокроқ вақтгача сақлаб туришга хизмат қилади.

Қуйида (1-чизма), мисол тариқасида, таълим олувчиларнинг ўқув материални ўзлаштириш кўрсаткичлари келтирилган.

1-чизма. Таълим олувчиларнинг ўзлаштириш кўрсаткичлари.

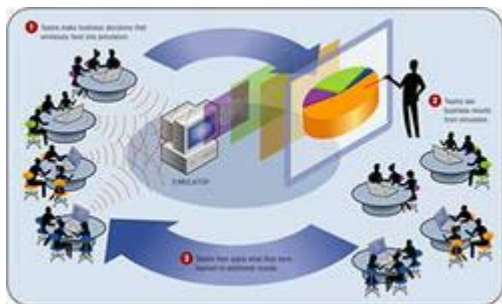
Юқоридаги чизмага кўра, янги мавзунинг баёни 20-25 дақиқалик маърузадан бошланиши, сўнг эса 15-20 дақиқа маъруза қилинган ўқув материални визуаллаштириш, яъни унга доир кўرғазмали материаллар асосида тушунтириш, 10-15 дақиқа давомида эса, унга доир бирор тажрибани намойиш қилиш ёки бирор мисолни таҳлил қилиш ва охирида 20-25 дақиқа давомида ўқув материални мустаҳкамлашга қаратилган мустақил ёки гуруҳий амалий машқ ўтказиш тавсия этилади. Шунинг учун, назарий ўқув материални кичик-кичик бўлақларга бўлиб, ҳар 20 дақиқа давомида турли таълим методларидан фойдаланиб узатиш мақсадга мувофиқ бўлади. Таълим методларидан бундай уйғунликда ва кетма-кетликда фойдаланиш натижасида, нафақат таълим олувчиларнинг диққатини жалб этиш даражасини ошириш, балки таълим самарадорлигини оширишга ҳам эришиш мумкин.

Барча методлар ўқув материалнинг дидактик вазифаси, шарт-шароитлар ва вақтни эътиборга олган ҳолда танланади. Тўғри танланган уйғунлашган методлар таълим олувчининг диққатини узоқроқ сақлаб туриш ва унинг фаоллигини ошириш имкониятини беради. Бу эса ўз навбатида таълим самарадорлигининг ошишига олиб келади.

Идрок қилиш пайтида қанча кўп сенсорик (сезги) каналлардан фойдаланилса, эсда олиб қолинган билимларнинг миқдори ва сифати шунчалик юқори бўлади.

Психологик олимларнинг таъкидлашича, агар билимлар фақат маърузалар орқали (пассив тинглаш йўлида) берилган бўлса, унда 3 кундан сўнг уларнинг фақат 25%ни эслаш мумкин холос. Агар у маърузалар ўқиш (тинглаш), намойиш ва кўрғазмали қилиш (кўриш, ушлаб кўриш ва шу кабилар) орқали берилса ва шу тўғрисида баҳслашилса, унда 3 кундан сўнг 50% ни эсга тушириш мумкин. Агарда билимлар беришда маърузадан, кўрғазмалиликдан ва амалий топшириқларни бажаришдан фойдаланилса (тинглаш, кўриш ва амалда бажариш), 3 кундан сўнг

75% ни эслаш мумкин. Агар билимларни идрок қилишда бир неча сенсорик каналлар биргаликда ишга солинган бўлса, маълумотларнинг қисқа хотирадан узок хотирага ўтиш жараёни тезлашади, бу эса билишнинг асоси бўлиб ҳисобланади. Юқоридаги тасвирдан куйидаги

қоида келиб чиқади:

1. Ўқув

вазиратини тайёрлашда интерфаол методлар ва аудио-визуал воситаларни самарали ишлатиш лозим. Бунда бирданига кўпгина сенсорик каналлар жалб этилади.

2. Ўқув материали тўғрисида баҳслашишга доим имкон беринг. Ўқув суҳбатлар, гуруҳий баҳс-мунозаралар ўтказиш ва амалий топшириқларни бажариш тавсия этилади, чунки бу методлар таълим олувчиларни фаолликка жалб қилади.

Демак, дарс жараёнида анъанавий методлар қўлланилганда, таълим олувчиларнинг ахборотни эслаб қолиш кўрсаткичининг энг юқори даражаси 30% ни ташкил этар экан. Интерфаол методлар қўлланилганда эса, таълим олувчиларнинг ахборотларни ўзлаштириш даражаси янада кўтарила боради. Шунинг учун, анъанавий методлар билан биргаликда интерфаол методларни биргаликда бир-бирини тўлдирган ва уйғунлашган ҳолда олиб бориш мақсадга мувофиқдир.

Таълимнинг шахсга йўналтирилганлиги. Ўз моҳиятига кўра бу йўналиш таълим жараёнидаги барча иштирокчиларнинг тўлақонли ривожланишини кўзда тутаяди. Бу эса Давлат таълим стандарти талабларига риоя қилган ҳолда ўқувчининг интеллектуал ривожланиши даражасига йўналтирилиб қолмай, унинг рухий-касбий ва шахсий хусусиятларини ҳисобга олишни ҳам англатади.

Имитацион ўйинлар - бўлим, цех, корхона ташкилотнинг фаолияти-имитация қилинади. Имитацион ўйинлар сценарияси, ҳодиса сюжетида ташқари, имитация қилинадиган жараён ва объектлар таркиби ва аҳамияти ҳақидаги тафсилотларни ўз ичига олади.

Операцион ўйинлар - тегишли иш жараёни, уларни бажариш шарт-шароитини моделлаштирадидилар. Улар маълум бир ўзига хос операцияларни: - масалалар ечиш, маълум бир усулни ўзлаштиришга ёрдам берадилар.

Ролли ўйинлар - маълум бир шахснинг вазифа ва мажбуриятларини

бажаришдаги руҳий ҳолатлари, хатти-ҳаракати ишланади, роллар мажбурий мазмуни билан тақсимланади.

«**Модулли ўқитиш**» термини халқаро тушунча - модуль билан боғлиқ бўлиб («модуль», лат. *modulus*), унинг битта маъноси фаолият кўрсата оладиган ўзаро чамбарчас боғлиқ элементлардан иборат бўлган тугунни билдиради. Бу маънода у модулли ўқитишнинг асосий воситаси сифатида, тугалланган ахборот блоки сифатида тушунилади.

Ўқитиш усуллари ва техникаси: “Кейс-стади”, “Блиц-сўров”, “Тушунчалар таҳлили”, “Зинама-зина”, “Муносабат”, “Ақлий ҳужум”, “Бумеранг”, “Зиг-заг”, “Идрок харитаси”, “Музёра”, “Баҳс-мунозара”, “Т-жадвал”, **(График организерлар):** “Балиқ скелети”, “БББ”, “Концептуал жадвал”, “Тоифалаш жадвали”, “Венн диаграммаси”, “Инсерт”, “Кластер”, “Нима учун?”, “Қандай?” ва бошқалар.

Интерфаол таълим қуйидаги тамойилларга асосланади:

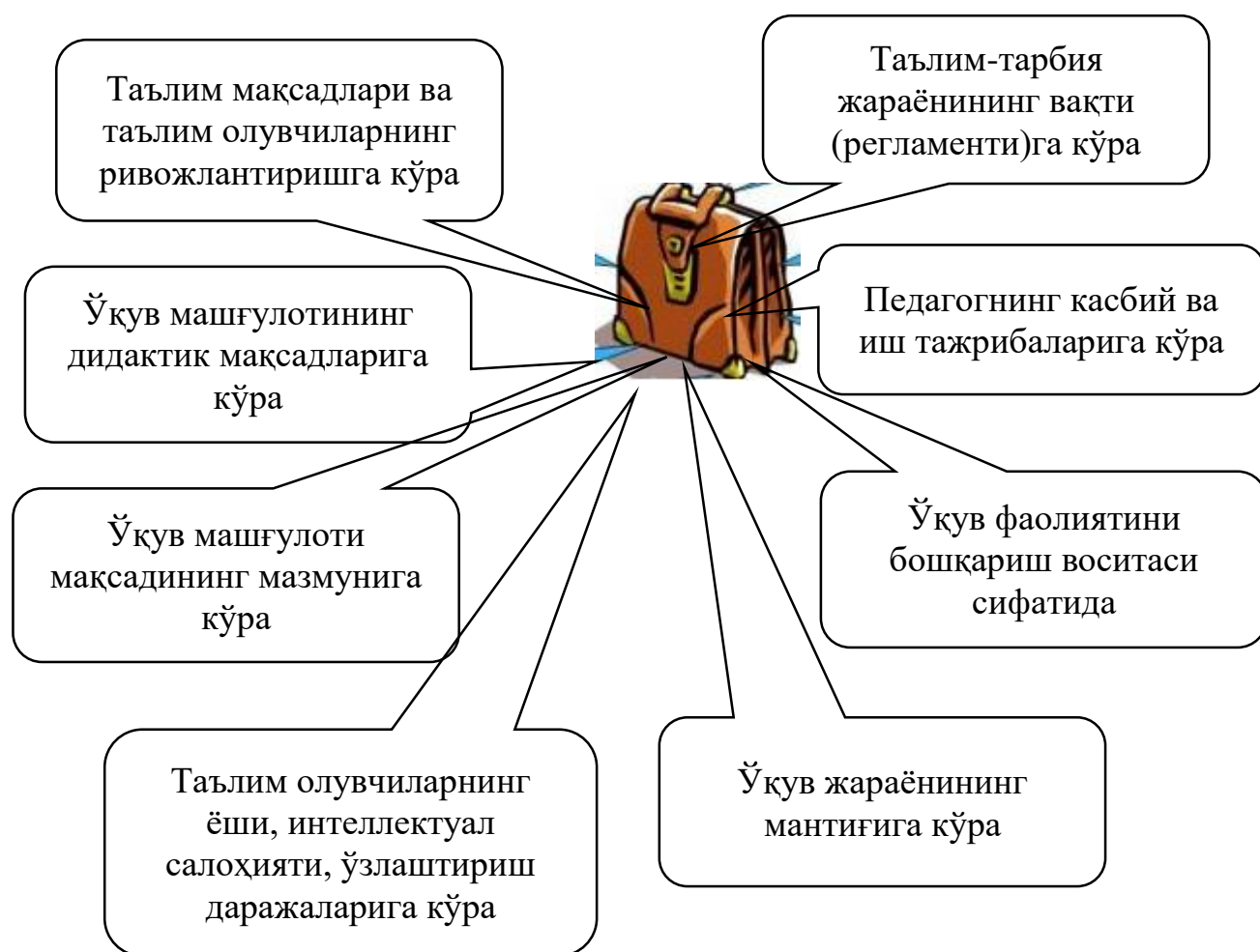
1. Машғулот – маъруза эмас, балки жамоанинг умумий иши.
2. Гуруҳнинг тажрибаси ўқитувчи (педагог)нинг тажрибасидан кўп.
3. Талабалар ёш, ижтимоий мавқе ва тажрибага кўра ўзаро тенг.
4. Ҳар бир талаба ўрганилаётган муаммо юзасидан ўз фикрини айтиш ҳуқуқига эга.
5. Машғулотда талаба шахси танқид қилинмайди (фикр танқид қилиниши мумкин).

6. Билдирилган ғоялар талабаларнинг фаолиятини бошқармайди,

Интерфаол таълим асосини интерфаол методлар ташкил этади. “Таълим жараёнида талабалар ҳамда ўқитувчи ўртасида ҳамкорликни қарор топтириш, фаолликни ошириш таълим оловчилар томонидан билимларни самарали ўзлаштириш, уларда шахсий сифатларни ривожлантиришга хизмат қиладиган методлар интерфаол методлар саналади”.

Шундай қилиб, интерфаол таълим технологиялари таълим сифатини яхшилаш, самарадорлигини ошириш, ўқитувчи, талаба, талабалар гуруҳи, шунингдек, жамоа ўртасида ўзаро ҳамкорликни қарор топтириш, ғоявий ва руҳий бирликка эришиш, ягона мақсад сари интилиш, ҳар бир таълим оловчи (ўқувчи, талаба)нинг ички имкониятларини рўёбга чиқариш, шахс сифатида намоён бўлиши учун зарур шарт-шароит ҳамда муҳитни яратишда катта имкониятларга эга.

Таълим методларини танлаш мезонлари

**III. НАЗАРИЙ
МАТЕРИАЛЛАР**

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-МАВЗУ. ПЕДАГОГНИНГ КАСБИЙ ПРОФЕССИОНАЛЛИГИ ВА УНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Режа:

1. Профессионал ўқитувчи шахси. Педагогнинг компетентлиги ва креативлиги. Педагогнинг касбий профессионалиги ва уни инновацион фаолиятда намоён бўлиши.

2. Касбий-педагогик тайёргарлик жараёнида таянч (soft skills), махсус (hard skills) компетенциялар мазмуни. Модулли-компетентли, интегратив, инновацион-креатив ёндашувлар.

3. Таълим жараёнини лойиҳалаш ва моделлаштириш педагогнинг касбий профессионал ижодкорлигини ривожлантириш омили.

Таянч тушунчалар: *Профессионал ўқитувчи шахси, бошқарув маҳорати, педагогик ижодкорлик, педагогнинг касбий профессионалиги.*

1.1. Профессионал ўқитувчи шахси. Педагогнинг компетентлиги ва креативлиги. Педагогнинг касбий профессионалиги ва уни инновацион фаолиятда намоён бўлиши. Ўқитувчининг касбий профессионализи ва касб маҳорати унинг қобилияти мезонлари ҳамда касбий фазилатлари (*чуқур билимга эгаллиги ва педагогик фаолиятида унга асосланганлиги*), таълим жараёнини ривожлантириш, ўзгарувчан шароитларда таълим муассасасига мослашуви, инновацион фаолият, ниҳоят таълим жараёнининг самарали кечишига жиддий таъсир этувчи омиллардан биридир. Тингловчилар қобилиятларининг қай

даражада намоён бўлиши ва имкониятларининг қандай очилишига тингловчилар ва ўқитувчи-педагог ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик шакллари, умуман олганда ўқитувчининг касбий етуқлигига боғлиқ.

Ҳар қандай фаолиятда профессионализм (профессионал – бирор касб билан доимий шуғулланадиган одам, профессионализм – ўз касбини моҳирлик билан бажариш) – стандарт касбий муаммоларни ечишни билишдир.

Ўқитувчи шахсининг педагогик қобилияти ва касбий жиҳатдан шаклланиши муаммолари бўйича ўтказилган педагогик-психологик тадқиқотларда “профессионализм” тушунчаси “шахсининг касб маҳорати” сифатида ўрганилади. Унинг таркибига педагогик фаолиятни амалга ошириш жараёнида шакланган муҳим касбий сифатлар ҳамда шахсий касбий салоҳиятни ташкил

этган педагогик қобилият ва маҳорат, интеллектуал, мотивацион, коммуникативлик, креативлик-ижодий, перцептив ҳамда шахс динамизми яъни эмоционал-иродавий (иродавий таъсир ўтказиш ва мантикий ишонтира олиш) қобилиятлар комплекси киради.

Ўқитувчининг профессионаллик даражаси бир неча омиллар билан бевосита боғлиқ.

Биринчидан, педагогик фаолияти жараёнида индивидуал хусусиятларнинг мавжудлиги, уларни тузатиш ва такомиллаштириш, **иккинчидан**, педагогнинг ижтимоий-маданий муҳитга сингиши, таълим-тарбия жараёнида ижтимоий-маданий меъёрлари ва касбий маҳоратини намоён этиши.

Ўқитувчининг педагогик профессионализми ва ўз касбига “компетентлиги” (лойиклиги), бинобарин, ўқитувчилик фаолиятининг самарадорлиги, маълум кўрсаткичларга, масалан, педагогнинг нимага ва қандай қилиб ўргатишини қанчалик тушуниши, ҳам билиши, унинг билим даражаси ва педагогик салоҳияти, замонавий ўқитиш технологиясини қай даражада ўзлаштириб олгани, касбий педагогик маҳорати, таълим бериш ва тарбиялаш ҳамда шахсни ривожлантириш билан боғлиқ масалаларни қанчалик ҳал эта олиш педагогик қобилияти билан белгиланади.

Ўқитувчининг касбий педагогик профессионализми - педагогик маҳорати ва ўз касбий фаолиятини юқори савияда ташкил қила олишни таъминловчи, ўқитувчи-педагог шахс хусусиятларини йиғиндисидир. Шундай муҳим хусусиятларга ўқитувчи фаолиятининг инсонпарварликка йўналтирилганлиги, унинг касбий билимлари, педагогик қобилиятлари ва педагогик техникаси (*ўз-ўзини бошқара олиш кўникмалари ва тингловчилар билан ўзаро ҳамкорлик қила олиш малакаси*) киради. Бу педагогик маҳорат тизимидаги ўзини ташқи таъсирларсиз ривожлантира олиш хусусиятига эга тўртта ўзаро боғлиқ жиҳатлардир. Шундан келиб чиқиб таъкидлаш мумкинки, **ўқитувчи профессионализми** – бу шахс ва фаолият субъектининг мураккаб, кўп қиррали интеграл хусусиятлари мажмуаси бўлиб, унинг тузилмаси қуйидагилардан иборат: а) ўқитувчи профессионализмининг ташкил этувчи яхлит компонентлар; б) ўқитувчи фаолияти ва шахсига қўйилган меъёрий талаблар билан белгиланган умумий ёки типик хусусиятлар (*меъёрий профессионализм*). в) ўқитувчи субъект сифатида педагогик фаолият ва мулоқотда намоён бўлувчи индивидуал-психологик ва типологик хусусиятлари педагогик *профессионализмнинг асосий таркибий қисмлари сифатида* “касбий маҳорат”, “педагогик фаолият ва мулоқотнинг индивидуал услуби”, “педагогик ижодкорлик”, “шахсий касбий салоҳият”ни белгилаш мумкин.

Булар “**Маҳорат - Услуб – Салоҳият – Моҳирлик (техника) - Ижод – Артистизм**” формуласида ўз аксини топган яхлит тизимни ташкил этади ва

педагогик **профессионализмнинг** кўрсаткичлари ҳисобланади.

Ўқитувчи профессионализи – бу тингловчилар билан ҳамкорлик ва дўстона муносабатлар жараёнида намоён бўладиган “таълим ва тарбия бериш санъати, педагогик маҳорат, педагогик техника ва эркин ижод”дир.

Юқорида келтирилган фикрлар шу кунда ўқитувчидан моҳирлик, яъни техникани – педагогик техниканинг асосий компонентларини билиш, унинг усулларини эгаллаш ва уларни ўз фаолиятида қўллаш олишни талаб этади.

Педагогик техникага А.С Макаренко қуйидагича таъриф беради: “**Тарбиячи ташкил этишни, юришни, ҳазиллашишни, қувноқ, жаҳлдор бўлишни билиши лозим, у ўзини шундай тутиши керакки, унинг ҳар бир ҳаракати тарбияласин**”.

Педагогик техниканинг асосий компонентлари: 1.Ўқитувчининг ўзини бошқара олиши. 2. Шахс ва жамоага таъсир эта олиши.

Якка шахс ва жамоага таъсир қилишнинг икки усули мавжуд: “ишонтириш усули” ва “ёқиш усули”. Иккинчиси самаралироқдир, негаки инсонга ёқмай туриб уни ишонтириш қийин.

Педагогик техника – ҳар бир таълим оловчи ва жамоага таъсир ўтказишда самарали қўллаш учун зарур бўлган малака ва кўникмалар, усуллар мажмуаси.

Педагогик техниканинг асосий таркибий қисмлари:

- нутқ малакаси ва техникасини ўзлаштириш;
- тушунарли, таъсирчан фикр ва ҳис-туйғуларни сўзда аниқ ифодалаш, мимика ва пантомимик ҳаракатлар, жестлардан ўз ўрнида фойдаланиш;
- маъноли ва очиқ чехрали нигоҳ билан қараш;
- ҳиссий-психик ва тасодифий ҳолатларда ўз ҳис-туйғуларини жиловлай олиш;
- турли вазиятларда ўқитувчи-педагог ва тарбиячига хос бўлган ижодий кайфиятни бошқариш;
- кулги ва табассум ила самимийликни эътироф этиш;
- тингловчилар, ҳамкасблар билан доимо яхши кайфият ва рағбатлантирувчи муносабатда бўлиш;
- саводли ва соф адабий тилда сўзлаш; ижодий педагогик қобилиятини қўллаш билиш.

Педагогик маҳоратни оширишда ўқитувчи шахсининг инсонпарварлик йўналишига эга бўлиши, унинг қизиқишлари, қадрият йўналишлари ва идеалларининг олий мақсадга – баркамол авлод тарбиялаб етиштиришга йўналтирилганлиги билан белгиланади. Шу билан биргаликда таълим жараёнини бошқариш мутахассислик фани, уни ўқитиш методикаси, педагогика ва психологияни мукаммал билишни талаб қилади.

Бугунги кунда давлатимиз таълими соҳаси олдига қўяётган вазифаларнинг бажарилиши кўп жиҳатдан ўқитувчига боғлиқ. Шундай экан, ахлоқнинг муҳим жиҳатларидан бири инсон шаъни, кадр-қимматидир. Кишининг кадр-қиммати, аввало, умумий ишга қўшаётган ҳиссасининг салмоғи ва сифати билан белгиланади. Бозор иқтисодиётига асосланган жамиятда инсон ўз меҳнатининг салмоғи ва сифати билан, ақлий ва жисмоний меҳнатининг самараси, ишбилармонлиги билан қадрланади, ҳалол меҳнат кишининг қадр, иззат-ҳурматини оширади. Ўқитувчи, муаллимнинг бажараётган иши бугунги кунда жамиятда аҳамиятлидир. Инсоннинг кадр-қиммати унинг мансаби, касби-коридан кўра ҳам кўпроқ ўз касбини қандай бажариши, унинг одоби ва хулқ-атвориغا боғлиқдир.

Жамиятимиз талаб этаётган ҳар томонлама етук, комил инсонни тарбиялашда ўқитувчининг ўрни беқиёсдир. Ўқитувчилик шарафли, лекин жуда мураккаб касб. Яхши ўқитувчи бўлиш учун педагогик назарияни эгаллашнинг ўзига етарли эмас. Чунки педагогик назарияда болаларни ўқитиш ва тарбиялаш ҳақида умумий қонун қоидалар, умумлаштирилган услубий ғоялар баён этилади. Ўқитувчининг ёш индивидуал хусусиятларини эътиборга олиш таъкидланади. Мактаб ҳаётидаги амалий педагогик жараён эса жуда хилма-хилдир. Педагогик назарияга мос келмайдиган вазиятлар учраб туради. Бу эса ўқитувчидан кенг билимдонлик, пухта амалий тайёргарлик, юксак педагогик маҳорат ва ижодкорлик, бошқарув қобилиятини эгаллашни талаб этади. Хўш, педагогик маҳорат нима?

Педагогик маҳорат деганда, педагогик жараённинг барча шакллари энг қулай ва самарали ҳолатда ташкил этиш, уларни шахс камолоти мақсадлари томон йўналтириш, тарбияланувчиларда кенг дунёқараш ва қобилиятларни шакллантириш ҳамда жамият учун зарур бўлган фаолиятга мойиллик уйғотиш тушунилади.

Педагогик маҳорат тушунчаси мазмунини “*Педагогик энциклопедия*” ва педагогик, психологик адабиётларга асосланиб қуйидагича таърифлаш мумкин:

Педагогик маҳорат – ўз касбининг моҳир устаси бўлган юксак даражада маданиятли, ўз фанини чуқур биладиган, ёндош соҳаларни яхши таҳлил эта оладиган, тарбиялаш ва ўқитиш методикасини мукаммал эгаллаган ўқитувчи -

тарбиячи.

Педагогик маҳорат – ўқитувчининг устоз мураббийлик фазилатлари, ўқитувчилик касбининг сирларини чуқур эгаллаганлиги, инсонийлик ва истеъдоди ҳамда интеллектуал салоҳияти ва шу кабилар асосида ундаги касбий билим ва тушунча, кўникма ва малакаларнинг мукаммал шаклланган касбий фаолияти.

Педагогик маҳорат – ўқитувчидаги қуйидаги қобилиятлар мужассаами:

- + дарс материални аниқ ва равшан баён қила олиши;
- + ўз таълим олувчиларини иложи борича ўрганилаётган мавзу бўйича бир хил фикрга келтира олиши;
- + мавзу моҳиятини тўла очиб бера олиши ва зарурият бўлганда уларга бу мавзунинг ўз касбий фаолиятидаги ўрни ва роли ҳақида тушунча бера олиши;
- + дарс давомида бефарқ ҳолда қатнашаётган талабани тезда дарс мазмунини ўрганишга жалб қила олиши;
- + дарсни яна давом эттиришини хоҳловчи таълим олувчилар сони аудиториядаги жами таълим олувчиларнинг қанча қисмини ташкил этишини баҳолаб бориш ва бу орқали дарс ўтиш технологиясини такомиллаштириб бориш имкониятига эга бўлиши;
- + дарс мақсадига эришганлигини баҳолай билиши ва хулосалаш қобилиятига эга бўлиши ва ҳ.к.

Педагогик маҳорат – ўқитувчининг ўз фанларини ўрганишда эришган тажрибаларини ўз фаолиятида ижодий қўллаган ҳолда ўқув тарбия ишининг ҳамма қирраларида энг юқори даражада эришилган ютуқлардир.

Педагогик маҳорат – бу ўқитувчи-педагогнинг шундай шахсий ва касбий фазилатларини белгилайдиган хусусиятки, у ўз фанини чуқур ва атрофлича билишида, педагогик-психологик ва методик тайёргарлигида тингловчиларни ўқитиш, тарбиялаш ва ривожлантиришниинг макбул йўлларини излаб топиб амалий фаолиятида қўллашида намоён бўлади.

Педагогик маҳорат деганда ўқитувчининг педагогик-психологик билимларини, касбий малака ва кўникмаларини мукаммал эгаллаши, ўз касбига қизиқиши, ривожланган педагогик фикрлаши ва интуицияси, ҳаётга ахлоқий-эстетик муносабатда бўлиши, ўз фикр-мулоҳазасига ишончи ва қатъий ифодаси тушунилади.

Педагогик маҳорат – ўқитувчининг касбий йўналишдаги ижодкорлигини олий намунаси, педагогик маҳорат ўқитувчида йиллар давомида шаклланиб боради. Маҳоратли ўқитувчи ҳамиша илғор тажриба соҳиби бўла олади. Шунинг

учун “Педагогик технология” тушунчаси таркибига “янги”, “илғор”, “новаторлик”, “ижодкорлик”, “касб тафаккури” каби тушунчалар сингдирилади. Бу тушунчаларнинг ривожига педагогик маҳоратда намоён бўлади.

Ўқитувчилик маҳорати юзасидан таҳлил қилинган манбаларда «педагогик маҳорат» – «ўқитувчи-тарбиячининг педагогик қобилияти», «ўқитувчининг муомала маданияти ва нутқ санъати», «педагогик назокат, одоб ва ахлоқ», «турли келиб чиқадиган педагогик вазиятларга муносабат», «ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз устида илмий ижодий ишлаш» каби иборалар билан тавсифланади. Демак, педагогик маҳорат ўқитувчининг касбий, шахсий, умуммаданий, махсус сифатлари билан бирга ўз касбига лаёқатлилиги, меҳри билан тавсифланади.

«Ўқитувчи, – дейди Ал-Фаробий, – ақл-фаросатга, чиройли нутққа эга бўлиши ва ўқувчиларга айтмоқчи бўлган фикрларини тўла ва аниқ ифодалай олишни билмоғи зарур». У ўз фикрини давом эттириб, «Ўқитувчи ва раҳбарнинг вазифаси доно давлат раҳбари вазифасига ўхшайди, шу сабабли ўқитувчи эшитган ва кўрганларининг барчасини эслаб қолиши, ақл-фаросатга, чиройли нутққа эга бўлиши, ёшларга айтмоқчи бўлган фикрларини тўла ва аниқ ифодалаб беришни билмоғи лозим. Шу билан бирга ўз ор-номусини қадрлаши, адолатли бўлмоғи лозим. Ана шундагина у инсонликнинг юксак даражасига эга бўлади ва бахт чўққисига эришади», деб таъкидлайди.

Насриддин Тусий ўзининг «Ўқитувчиларни тарбиялаш тўғрисида» номли асарига: «Ўқитувчи мунозараларни олиб бориши, рад этиб бўлмайдиган даражадаги исбот қилишни билиши, ўз фикрларининг тўғрилигига ишониши, нутқи эса мутлақо тоза, жумлалари мантикий ифодаланадиган бўлиши лозим. Ўқитувчи нутқи ҳеч қачон ва ҳеч қаерда захарҳандали, қўпол ёки қаттиқ бўлиши мумкин эмас. Дарс пайтида ўқитувчининг ўзини тута олмаслиги ишни бузиши мумкин», дейди. Демак, таълим-тарбия жараёнида ўқитувчи педагогик маҳоратдан оқилона фойдаланиши, бошқариш механизмларидан фойдаланиши зарур.

Педагогик жараёнида бошқариш нимадан бошланади? Таълим муассасаларида таълим-тарбия жараёнини режалаштириш ташкил этиш, ўқув вазиятлари бўйича қарор қабул қилиш, кафолатланган натижани қўлга киритиш, назорат қилиш, касбий фаолиятни мувофиқлаштириш билан белгиланади.

Педагогик маҳоратни оширишда бошқарув санъатидан фойдаланиш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бунда таълим менежментида долзарб бўлган масалалар мавжуд:

1. Таълимда мақсадни аниқ қўя билиш ва бош ғоялар ечимига эътибор бериш.
2. Педагогик жамоада сўз ва иш бирлигини йўлга қўйиш, соғлом муҳит

яратиш.

3. Таълимда Давлат таълим стандартлари талаблари ижросини сифатли кафолатлаш.

4. Жамоа ва ўқувчилар орасида онгли интизомни шакллантириш.

5. Ҳар бир касбдош педагогга самимий муносабатда бўлиш.

6. Ижодкорлик, тезкорлик ва ишончни қозониш, кенг қамровли фикр юритиш, мақсад ва истиқболни аввалдан кўриш, қилинган ишларни таҳлил этиш, танқидий қараш, таклиф киритиш, татбиқ этишга эришиш.

7. Педагогик жамоанинг ички тартиб-қоидаларига амал қилиш.

8. Таълим-тарбия ишларини олиб бориш учун соғлом муҳит ва моддий шароит яратиш.

9. Иш юритишда давлат, нодавлат ташкилотлар, таълим муассасалари, оила, маҳалла билан самимий ҳамкорлик ўрнатиш ва таълим-тарбия сифатини ошириш.

10. Таълим-тарбия жараёнида сифат ва самарадорликни таъминлаш кабилардан иборат.

Бунда педагог фаолияти қуйидаги шартларга жавоб бериши лозим:

- тарбия ва таҳсил олувчиларга таъсир ўткази олиш;
- талабчанлик;
- масъулиятни ўз зиммасига олиш;
- обрў-эътиборга эга бўлиш;
- педагогик жамоа ишончини оқлаш;
- ўқувчилар фаолиятини тўғри идрок этиш;
- таълим-тарбия натижаларини кузата билиш, баҳолай олиш, зарур ҳолатларда танқид қила олиш.

Педагогга хос сифатлар: ташкилотчилик; касбий ишчанлик; муомалада киришимлилик; ҳар қандай вазиятда ўзини тута олиш, вазминлик; касбий маҳорат; уддабуронлик, бунёдкорлик; маслаҳат бера оладиган; ақл-идрокли; ўзига ишонадиган; ўрнаткич бўла оладиган; назорат қила олиш.

Ўқитувчининг касбий педагогик маҳоратининг асосий мазмун моҳиятини мезонлари ва кўрсаткичлари-педагогик ижодкорлик, педагогик техника сирларини пухта эгаллаш ва юксак касбий салоҳиятга – профессионализмга эга бўлиш, таълим-тарбия жараёнида тингловчилар билан ўзаро мулоқот олиб бориш тактикасини қўллаш ва уларга муваффақиятли таъсир кўрсатишнинг шакл, усул, воситаларидан хабардорлиги, педагогик қобилиятларини намоиш эта олиш, нутқининг равонлиги, ташкилотчилик қобилияти, маънавий маърифий ва тарбиявий ишларни ташкил этиш ҳамда амалга ошириш, педагогик фаолият жараёнида хулқ-атворини ва ҳиссиётларини жиловлай олиш ва бошқа

хусусиятлардан иборат. Демак, юксак педагогик маҳорат эгаси, яъни профессионал касб эгаси бўлиш учун ўқитувчи ўзида ҳам илғорликни, ҳам ижодкорликни, ҳам новаторликни (янгиликка интилишни) тарбиялаши лозим.

Буни қуйида келтирилаётган ўқитувчининг касбий маҳорати мазмуни ва моҳияти асосида кўришимиз мумкин:

Мутахассисларнинг тадқиқотлари натижасида ўқитувчиларни педагогик билимлар, педагогик маҳоратни эгаллашларининг беш даражаси аниқланган: ахборот, тезаурус, услубий, технологик, тадқиқот.

Ахборот даражасида асосий вазифа мавжуд билим ҳақида ахборот олиш имкониятини таъминлашдан иборат.

Тезаурус даражаси фан тили билан боғлиқ. Касбий профессионалликка эга бўлган педагог бу тилни билиши шарт, чунки билимлар уларни лозим даражада қабул қилиш ва тушунишни тақазо этади. Тезаурус даражаси билим ва инсон ўртасидаги ахборотга оид тўсиқларни бартараф этиш ва мутахассисларнинг фан тилини эркин ўзлаштиришга имконият яратишни назарда тутди.

Услубий даража нафақат илмий билимлар, балки касбий кўникмаларнинг ҳам мавжудлигини, педагогик назариётчилар томонидан ишлаб чиқилган услубларни ўзлаштирилганлигини англатади.

Технологик даража илмий билимларни ва тавсия этилган илғор тажрибани амалиётга жорий этиш мақсадида уларни сифатли ва самарали акс эттиришни назарда тутди. Акс эттириш тўғридан-тўғри нусха кўчириш дегани эмас. Бунда муайян метод қўлланилаётган шарт-шароит, хусусан, тингловчиларнинг тайёргарлик даражаси, уларнинг одатлари, *ўқитувчи-педагогларнинг технологик маданият ва педагогик маҳорат даражаси ҳисобга олиниши лозим.*

Таъкидлаш зарурки, ўқитувчининг технологик маданияти педагогик маданият ва педагогик маҳоратининг таркибий қисми ҳисобланади. Технологик маданиятли ва юксак касбий педагогик профессионалликка эга ўқитувчи педагогика фани ва амалиётини бирлаштиради.

Тадқиқот даражаси шу билан тавсифланадики, ўқитувчи илмий билимдан фойдаланувчидан уни яратувчисига айланади. Янгилик яратувчи ўқитувчи-педагоглар амалиётнинг илмий салоҳиятини, тадқиқот фаолияти учун керакли тадқиқот майдонининг мавжудлигини намоён этиш оладилар.

Шундай қилиб, педагогик маҳорат ўқитувчи-педагогларнинг кўникмалари таркибига амал қилади ва амалий фаолиятда улар орқали руёбга чиқади. Шу сабабли педагогик маҳорат ўқитувчининг педагогик маданияти ва педагогик кўникма, этикасининг ажралмас қисми ҳисобланади.

Педагогик ижодкорлик. Олий таълим муасасаси таълим жараёнида инновацион технологиялардан фойдаланиш бевосита таълим жараёнини амалга

оширувчи ўқитувчиларга алоҳида талаблар қўяди. Амалий фаолиятга ижодкорона татбиқ этишнинг асосий таянч нуқталари ҳисобланган, ўз-ўзини такомиллаштириш технологиясининг концептуал асосларини, асосий қоидаларининг моҳиятини ўзлаштирган педагог талабаларга таълим ва тарбия беришда инновацион ғояларнинг етакчиси бўла олиши мумкин. Бу эса қуйидагиларни тақозо этади:

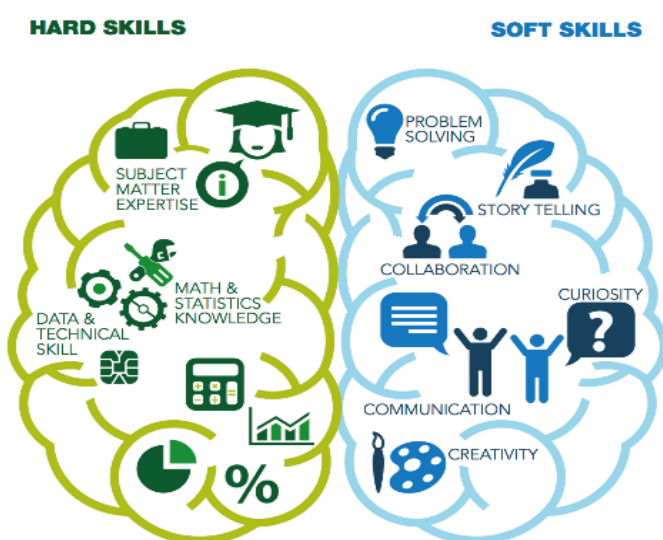
а) у талабани тинглай билади ва уни эшита олади, шахсий фикрларини ифодалашига, очикдан-очик қарши чиқишига бағрикенглик муносабатида бўла олади, ўзаро тенглик ва ишончга асосланган муносабатларни ўрната билади, вазиятдан муносиб равишда чиқа олади;

б) педагог янги ғояларни ҳамisha қўллаб-қувватлайди, ғоя ва фикрларини бемалол, эркин ифодалаш мумкин бўлган муҳитни ярата олади;

в) қийин ёки низоли вазиятларда айбдорни эмас, кескинлик ва ихтилофларнинг келиб чиқиш сабабларини излайди;

г) талабалар жамоасида мўътадил психологик муҳитни ярата олади, уларнинг муваффақиятлари ва хизматларини тан ола билади.

Ижодкор педагог ўз касбининг етук устаси – устоз педагог, маълум педагогик маҳоратга эга шахс ҳисобланади. Педагог барча вазиятларда ҳам ўз фаолиятини муваффақиятли олиб бориши учун доимий равишда ўз билим ва маҳоратини ошириб, замонавий педагогик ва ахборот технологияларни, илғор педагогик тажрибаларни, метод ва усулларни мунтазам ўрганиб, касбий-педагогик ижодкорлигини ривожлантириб боради.

1.2. Касбий-педагогик тайёргарлик жараёнида таянч (soft skills), маҳсус (hard skills) компетенциялар мазмуни.

Модулли-компетентли, интегратив, инновацион-креатив ёндашувлар. Таълим соҳасидаги нуфузли Халқаро экспертлар томонидан таълим-тарбия жараёнига икки хил компетенцияларни уйғун жорий этиш таклиф этилмоқда. Булар: “Hard skills - (инглиз. “қаттиқ” малака) касбий компетенциялар ҳамда “Soft skills” - (инглиз. “юмшоқ”,

“мослашувчан” малака) универсал (умумий) компетенциялар.

“Hard skills” - малака даражасини аниқлаш ва ўлчаш мумкин бўлган билимлар мажмуи сифатида (матнни компьютерда териш малакаси, автомобилни бошқариш кўникмаси, инглиз тилида гапириш, математик билим, компьютер дастурларидан фойдаланиш кўникмаси), “soft skills” аниқ ва умумий

ўлчов бирлигига эга бўлмаган мослашувчан, эгилувчан малакалар (*креативлик, жамоада ишлаш кўникмаси, ҳиссий барқарорлик, масъулият, ташаббускорлик ва ҳ.к.*) сифатида қайд этилмоқда.

“Hard skills” - “қаттиқ” малакага эга бўлиш учун муайян касб бўйича аниқ билим зарур бўлади ва бу кўникмаларнинг мавжудлиги имтиҳон ўтказиш орқали аниқланади.

“Soft skills” - “юмшоқ” компетенциялар (*ижодкорлик, мулоқотга киришиши лаёқати, жамоада ишлаш қобилияти, қатъиятлилик, танқидий фикрлаш ва ҳ.к.*) эса кўп ҳолларда инсон характери ва ҳаётий тажрибасига бевосита боғлиқ бўлганлиги сабабли шахсий фазилат, хислат, қобилият сифатида ҳам талқин этилади.

“Soft skills” тушунчаси тадқиқот предмети (объекти) сифатида илмий муомалага кириши илк марта 1959-1972 йилларда АҚШ армияси шахсий таркибини тайёрлаш жараёнидаги ислохотлар билан боғлиқ. Аскарларнинг шахсий ва жанговор компетенцияларини шакллантириш бўйича тадқиқотларга раҳбарлик қилган психолог, эҳтиёжлар назарияси муаллифи, мавзулар бўйича апперцептив тестларни баҳолашнинг янги методикасини ишлаб чиққан профессор Дэвид Макклэланд АҚШ давлат департаменти хизматига ходимларни танлаш жараёнида илк марта “юмшоқ” (soft) компетенциялар ва уларни баҳолаш тушунчасини қўллади.

XXI асрга қадар таълим тизимида ёшларга асосан “hard skills” – “қаттиқ” малака даражасини беришга эътибор қаратиб келинди. Яъни, муайян касбни пухта эгаллаш, унинг сир-асрорларини тўлиқ ўзлаштириш – шахснинг етук мутахассис эканлигини белгиловчи асосий фактор сифатида қайд этилган.

XXI аср педагогикаси эса замонавий дунёда бу хислатларнинг етарли эмаслиги, эндиликда тафаккурни ривожлантириш, креатив макон, муҳит, креатив шахс, креатив маҳсулот яратишга бўлган эҳтиёж асосида иш тутиш лозимлигини уқтирмоқда.

Таниқли бизнес-тренер, «SBA University» асосчиси, тадбиркор В.Шипилов мазкур билим, малакаларни шакллантириш жараёнида унинг даражаларини қуйидагича таснифлаган:

ДАРАЖА	ДАРАЖА ТАСНИФИ
5 Моҳир (профессионал, устаси фаранг) мутахассис (уста, мастер)	Маҳоратни ривожлантиришнинг олий (энг юқори) даражаси Ўз соҳасида юқори даражадаги профессионал, эксперт (<i>авторитет</i>) даражасига эришган мутахассис. Муайян йўналиш (<i>касб, ихтисослик</i>) бўйича малакаларни ривожлантириш, янада такомиллаштириш, бошқаларга ўргатиш компетенцияларига эга шахс.
4 Илғор мутахассис	Маҳоратни ривожлантиришнинг юқори даражаси

	Юқори малакага эга бўлган, ўз кўникмаларни мураккаб жараёнлар ва ностандарт ҳолатларда ҳам тўғри қўллаш тажрибасига эга мутахассис.
3 Тажрибали мутахассис	Маҳоратни ривожлантиришнинг ўрта даражаси Ўз соҳаси бўйича етарли билим ва малакага, тажрибага эга бўлган ва бу билимларини амалиётга самарали қўллаш оловчи мутахассис.
2 Ривожланаётган (ҳаваскор) мутахассис	Маҳоратни ривожлантиришнинг паст даражаси Муайян малака ва кўникмаларни эгаллаш жараёнидаги шахс. Унинг аҳамияти ва моҳиятини англаган, билим ва кўникмаларини ривожлантиришга ҳаракат қилаётган, аммо уни амалиётда барқарор қўллаш олмаётган шахс.
1 Малакасиз даража	Маҳоратни ривожлантиришнинг энг паст даражаси. Малака даражасига эга бўлмаган, унинг аҳамияти ва моҳиятини тушунмаган, билим ва кўникмаларини ривожлантиришга ҳаракат қилмаётган шахс

Муайян йўналишдаги қобилият ва малакаларни ривожлантириш учун эса аниқ ҳаётий билим ва тажрибага эга бўлиш талаб этилади.

Шундагина шахс касбий фаолиятида юзага келадиган янги имкониятлардан фойдаланиш малакасига эга бўлади.

Бу йўлда асосий тўсиқлар нималардан иборат бўлади:

- Қаерда, нима учун ва қандай ҳаракат қилишни билмаслик, режадаги мавҳумликлар ва унинг реалликдан узоқлиги;

- Амалдаги ишда ва умуман ҳаётда бирор нарсани ўзгартиришга тайёрлик (истак)нинг йўқлиги;

- Режалаштиришда конструктив, амалий жараёнларнинг устун келиши ва ҳиссий ҳолатни инобатга олмаслик;

- Фақат натижаси олдиндан маълум ва синовдан ўтган вазифаларни амалга ошириш ҳамда бошқа янги ташаббус ва лойиҳаларни ҳал қилиш, зиммасига олишдан кўрқиш;

- Ўз ҳатти-ҳаракатларини баҳолаш ва натижаларни олдиндан башорат қилиш малакасининг етишмаслиги;

- Ўз ҳаракатларининг муваффақияти тўғрисида фикрларга қизиқишнинг йўқлиги.

Айнан шу жараёнлар шахсинг ўз хоҳиш иродасига кўра “юмшоқ” малакалар (soft-skills) ҳамда “қаттиқ” малакалар (hard-skills)га эга бўлиши учун замин яратади.

Компетентли ёндашув таълим-тарбия жараёнини такомиллаштиришнинг асосларидан бири деб ҳисобланади. Бугунги кунда таълим сифатини айнан мутахассиснинг компетентлигини ривожлантириш билан таъминлаш мумкин, бунга таълим жараёнига замонавий технологияларни жорий этиш орқали эришиш мумкин. Шундай технологиялардан бири модулли таълим технологиясидир. Таълим-тарбия жараёнига модулли-компетентли ёндошув таълим жараёнида шакллантирилиши ва ривожлантирилиши зарур бўлган таянч, касбий ва махсус компетенциялар комплексини лойиҳалаштириш имконини беради.

Таълимнинг амалий ва ижтимоий жиҳатларини бирлаштириш орқали таълим жараёнида қатор янги имкониятлар ҳосил бўлади, компетентли ёндошув асосидаги таълимни амалга ошириш учун қўшимча шароитлар яратилади, яъни:

- Билимларнинг тизимлилиги ва фанлараро боғланиши таъминланади;
- Таълим мазмунининг динамик равишда кенгайиб боришига имкон яратилади;
- Ишлаб чиқариш технологияларига мос равишда мутахассисларнинг фаолият юритиш режаларини тузиш имкониятлари пайдо бўлади;
- Лавозим вазифалари ва мажбуриятлари билан таништирилади;
- Ҳаракатлар ва бажариладиган ишларни амалга оширишнинг йўллари кўрсатилади;
- Бўлажак мутахассисларнинг лавозимга оид ва шахсий манфаатлари ҳисобга олинади.

Бу ҳолда асосий таълим дастурлари мазмунини лойиҳалаштириш модулли таълим тизими орқали амалга оширилади. Олий таълимнинг давлат таълим стандартларида: “*модул* – таълим ва тарбиянинг муайян мақсади ва натижасига эришиш бўйича ўзаро боғланган ҳамда мантикий тугалликка эга бўлган ўқув фанлари ва уларнинг таркибий қисмлари” деб таърифланган.

Модулли таълим – таълим олувчининг мустақил равишда унга тақдим этилган ҳаракатлар мақсадли дастури, ахборот банки, қўйилган дидактик мақсадларга эришиш учун услубий кўрсатмаларни қамраб олган махсус дастурдир.

Модулли таълимнинг бошқа таълим тизимларидан қуйидагича принципиал фарқлари бор:

- таълим мазмуни тугалланган, мустақил модуллар шаклида тақдим этилади;

– ўқитувчининг таълим олувчи билан мулоқоти тубдан янги асосда амалга оширилади. Таълим олувчи ўқитувчи билан бўладиган ҳар бир учрашувга шахсий билим орттириш қобилиятларини ҳисобга олган ҳолда модул ёрдамида дастлабки тайёргарликни маълум даражага етказди.

Модул ўқув дастури – яхлитлик, нисбатан мустақиллик ва мазмунининг мантиқий тугалланганлиги, тузилманинг мослашувчанлиги, таълим натижаларини назорат қилиш ва баҳолаш тезлиги хусусиятларига эгадир.

Модулли-компетентли ёндашув асосидаги ўқув жараёни шундай ташкил этиладики, бунда таълимнинг мақсади сифатида таълим олувчининг касбий компетенцияларининг йиғиндиси, унга эришиш воситаси сифатида эса касбий таълимнинг мазмунини ва тузилмасини модулли тарзда қуриш ҳисобланади.

Модуль таълим дастурининг муайян касбий компетенцияни ёки компетенциялар гуруҳини шакллантиришга қаратилган мустақил бирлиги ҳисобланади. Бошқача қилиб айтганда, модуль – таълим дастурининг бир ёки бир нечта компетенцияни шакллантирувчи тугалланган бирлиги ҳисобланади ҳамда таълим олувчиларнинг билим ва кўникмаларининг назорати билан яқунланади. Демак, модулли таълим дастури муайян компетенцияларни эгаллашга қаратилган бўлиб, маълум кетма-кетликда жойлашган модулларнинг йиғиндисидан иборат.

Бунда компетенция тушунчаси *билиш ва тушуниш* (назарий билим ва тушунчаларга эгаллик, ўрганиш ва тушуниш қобилияти), *қандай ҳаракат қилишни билиш* (билимларни амалий ва тезкор равишда муайян вазиятларда қўллаш олиш), *қандай бўлишни билиш* (қадриятларни билиш ва жамиятда ўз ўрнини топиш)ни ўз ичига олади. Бошқача қилиб ифодаланадиган бўлса, компетентлик субъектнинг когнитив, мотивацион, қадриятларга оид ва амалий жиҳатларни бирлаштирган интегратив хусусияти бўлиб, бирор-бир соҳада муваффақиятли ҳаракат қила олишида кўринади.

Талабалар томонидан модулларни ўрганишда ўқув жараёнининг барча таркибий қисмлари мавжуд бўлади. Ҳар бир модуль учун аудитория юкламаси, талабаларнинг мустақил ишлари, курс ишлари, жорий, оралик ва якуний назоратлар, шунингдек, амалиётлар, талабаларнинг илмий-тадқиқот ишлари, битирув малакавий ишнинг бобларини ёзиш ва ҳоказолар тақсимланган бўлади. Шу тарзда муайян даражани бериш учун расмий равишда тан олинадиган, модулларнинг йиғиндисидан иборат бўлган таълим дастури шакллантирилади.

Фаннинг кичик бир қисми, дидактик бирлиги ҳам тор маънода модуль деб қабул қилиниши мумкин. Фаннинг бир семестр давомида ўқитиладиган курсининг мантиқий жиҳатдан тугалланган (бўлим, боб, мавзу) ва белгиланган назорат тури билан яқунланадиган қисми ўқув фанининг модули бўлиши мумкин.

Модулли-компетентли ёндашув асосида таълим дастурлари мазмунини

лойихалаштириш технологияси қуйидаги кўринишга эга бўлади:

1) иш берувчилар билан ҳамкорликда муайян таълим йўналиши бўйича тайёрланадиган мутахассиснинг асосий функциялари рўйхати белгилаб олинади;

2) белгиланган функцияларни амалга ошириш учун зарур ва етарли бўлган махсус касбий компетенцияларнинг тўплами аниқланади;

3) назарий билимларига таянган ҳолда талаба ҳал қила олиши керак бўлган амалий ҳаракатлар ва бажариладиган ишларнинг намунавий асоси сифатидаги типик касбий вазифалар, муаммолар ва вазиятлар тўплами лойихалаштирилади;

4) таълимнинг мақсадлари, мазмуни, ўзлаштириш усуллари ва ўзлаштирилганлик даражасини аниқлаш йўллари ўз ичига олган таълим модуллари тизими ишлаб чиқилади;

5) таълим модулларининг муайян тўпламидан асосий таълим дастурлари лойихалаштирилади;

6) махсус касбий компетенцияларнинг шаклланганлик даражасини аниқлаш мезонлари ва уларни баҳолаш усуллари ишлаб чиқилади.

Таълим модули – таълим мақсадлари ва мазмунини белгилашнинг автоном бирлиги бўлиб, уларни ўзлаштириш ва назорат қилиш бўйича тавсияларни ўз ичига олади ҳамда бир ёки бир нечта компетенцияни ёки бирор мураккаб компетенциянинг бир қисмини шакллантиришни таъминлайди.

Шундай қилиб таълим модули тузилмасига қуйидагилар киради:

а) таълим мақсадлари ва уларга эришишнинг объектив мезонлари ва кўрсаткичлари;

б) битта ёки бир нечта компетенцияни ёки бирор мураккаб компетенциянинг бир қисмини шакллантиришни таъминлайдиган таълим мазмуни;

в) мақсад ва мазмунга мос келадиган педагогик технологияларни танлаш орқали таълим модули мазмунини ўзлаштириш бўйича услубий кўрсатмалар;

г) таълим модулини ўзлаштириш воситалари, методлари ва назорат қилиш усуллари.

Таълим модулли тизимининг мослашувчанлиги ва вариативлиги айниқса, ҳозирги даврда долзарб бўлмоқда, чунки бозор иқтисодиёти шароитида ишчи ўринларнинг доимий сифатли ва миқдорий ўзгаришлари кузатиб турилади. Касбларга ўргатиш модулли тизимининг моҳияти – талабаларнинг бирин-кетин таълим бирликлари модулларини ўзлаштиришдан иборатдир. Бу ҳолатда таълим олувчи унга тақдим этилган дастур билан мустақил равишда ишлаши мумкин. Таълим олувчи ўзига аниқ бир мақсадни, ахборот техника базаси ва дидактик мақсадларга эришиш бўйича услубий кўрсатмаларни белгилаб олади.

Компетентли ёндашувга асосланган таълим имкониятларини ишга солиш ва самарали қўллашда таълимнинг модулли тизимларини жорий қилиш яхши

самаралар беради, натижада бўлажак ўқитувчининг махсус касбий компетенцияларини муваффақиятли шакллантириш ва жамият олдига қўйилган мақсадларга мувофиқ равишда замонавий рақобатбардош мутахассислар тайёрлаш учун замин яратилади.

Шахсда креативлик сифатларини ривожлантириш жараёнининг умумий моҳиятини тўлақонли англаш учун дастлаб “креативлик” тушунчасининг маънони тушуниб олиш талаб этилади. Кен Робинсоннинг фикрига кўра, “креативлик – ўз қийматига эга оригинал ғоялар мажмуи” саналади. Гарднер эса ўз тадқиқотларида тушунчани шундай изоҳлайди: “креативлик – шахс томонидан амалга ошириладиган амалий ҳаракат бўлиб, у ўзида муайян янгиликни акс эттириши ва маълум амалий қийматга эга бўлиши лозим”. Эмебайл (1989 й.)нинг ёндашуви нуктаи назаридан ифодаланса, креативлик “муайян соҳа бўйича ўзлаштирилган пухта билимлар билан бирга юқори даражада ноодатий кўникмаларга ҳам эга бўлиш” демакдир.

Кўплаб тадқиқотларда интеллект ва креативлик ўртасидаги алоқадорлик хусусида турлича қарашлар мавжуд. Бир гуруҳ тадқиқотчилар улар ўртасида ҳеч қандай боғлиқлик йўқ эканлигини уқтирсалар, иккинчи гуруҳ вакиллари креативлик ва интеллект даражаси бир-бирига боғлиқ эканлигини таъкидлайдилар (Ким, 2005 й.).

“Креативлик” тушунчаси ўзида маданий хилма-хилликни акс эттиради. Ғарб кишилари учун креативлик, умуман олганда, янгилик саналади. Улар креативлик негизида ноанъанавийлик, қизиқувчанлик, тасаввур, ҳазил-мутойиба туйғуси ва эркинлик мавжуд бўлишига эътиборни қаратадилар (Мёрдок, Ганим, 1993 й.; Штернберг, 1985 й.). Шарқликлар эса, аксинча, креативликни эзгуликнинг қайта туғилиш жараёни, деб тушунадилар (Хуи, Стернберг, 2002 й.; Рудович, Хуи, 1997 й.; Рудович, Йуе, 2000 й.). Ғарчи ғарблик ва шарқликларнинг креативлик борасидаги қарашлари турлича бўлса-да, бироқ, ҳар икки маданият вакиллари ҳам мазкур сифат ва унга эгалликни юқори баҳолайдилар (Кауфман, Лан, 2012 й.).

Патти Драпеау нуктаи назарига кўра креатив фикрлаш, энг аввало, муайян масала юзасидан ҳар томонлама фикрлаш саналади. **Ҳар томонлама фикрлаш** талабалардан ўқув топширик, масала ва вазифаларини бажаришда кўплаб ғояларга таянишни талаб этади. Бундан фарқли равишда **бир томонлама фикрлаш** эса биргина тўғри ғояга асосланишни ифодалайди. Мушоҳада юритишда масала юзасидан бир ва кўп томонлама фикрлашдан бирини инкор этиб бўлмайди. Бинобарин, бир ва ҳар томонлама фикрлаш креативликни шакллантиришда бирдек аҳамият касб этади. Яъни, топширикни бажариш, масалани ечишда талаба ечимнинг бир неча вариантини излайди (кўп томонлама фикрлаш), кейин эса энг мақбул натижани қафолатловчи биргина тўғри ечимда

тўхталади (бир томонлама фикрлаш). Юқорида билдирилган фикрларга таянган ҳолда “креативлик” тушунчасини қуйидагича шарҳлаш мумкин:

Креативлик (лот., инг. “create” – яратиш, “creative” – яратувчи, ижодкор) – индивиднинг янги ғояларни ишлаб чиқаришга тайёрликни тавсифловчи ва мустақил омил сифатида иқтидорлиликнинг таркибига кирувчи ижодий қобилияти

Шахснинг креативлиги унинг тафаккурида, мулоқотида, ҳис-туйғуларида, муайян фаолият турларида намоён бўлади. Креативлик шахсни яхлит ҳолда ёки унинг муайян хусусиятларини тавсифлайди. Креативлик иқтидорнинг муҳим омили сифатида ҳам акс этади. Қолаверса, креативлик зехни ўткирликни белгилаб беради, “талабалар эътиборини таълим жараёнига фаол жалб этишни таъминлайди.

Хорижий мамлакатларда барча соҳаларнинг мутахассислари каби ўқитувчилар ҳам ўзларида креативлик сифатлари мавжудлиги ва унинг даражасини аниқлаб боради. Бунинг учун улар Е.П.Торренс томонидан 1987 йилда асосланган ва шахснинг креатив тафаккурга эгаллигини аниқловчи тестдан ўтади. Мазкур тест шахс креативлиги ва унинг даражасини ижодий фаолиятни ташкил этишдаги фаоллик, тезкор фикрлаш, ўзига хос (оргинал)лик ва такомиллашганлик каби мезонлар бўйича баҳолаш имкониятини яратади. Ўқувчи томонидан тавсия этилган саволларга бериладиган жавоблар айнан мана шу тўртта мезонни қанотлантириши лозим¹.

Э.П.Торренс фикрича, “креативлик” тушунчаси негизида қуйидаги ёритилади:

Креатив фикрлаш ҳар бир ижтимоий соҳада яққол акс этиши мумкин².

¹ Ўша асар, 4-5-бетлар.

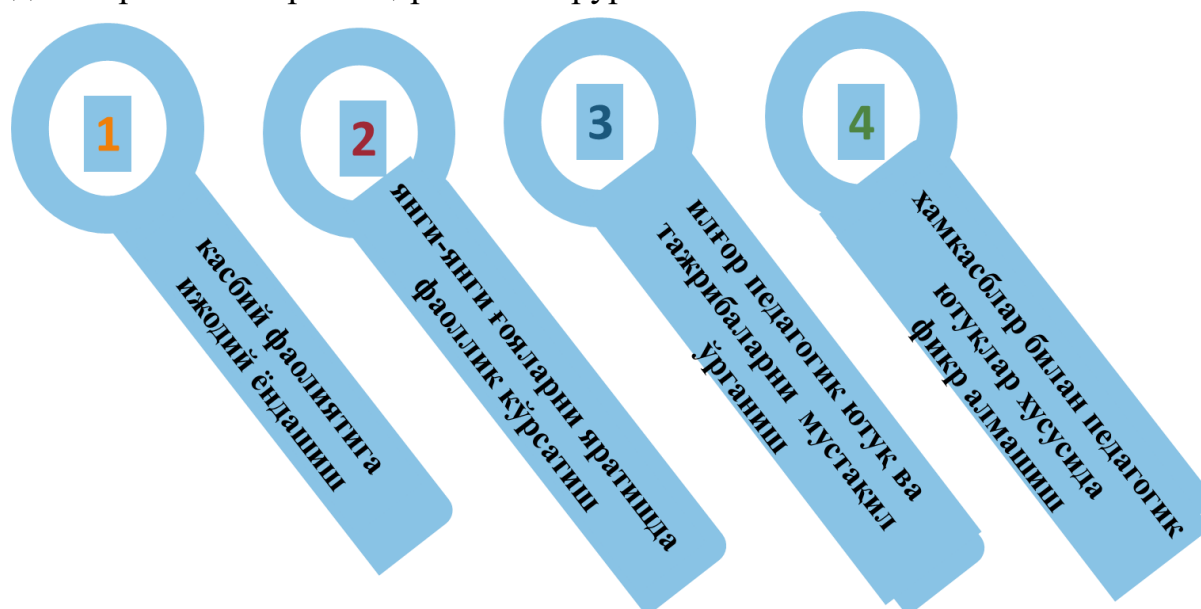
² Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. – p. 4.

Ўқитувчининг ижодкорлиги эса у томонидан ташкил этилаётган касбий фаолиятни ташкил этишга ижодий (креатив) ёндашувида акс этади. Сўнгги йилларда ушбу ҳолат “педагогик креативлик” тушунчаси билан ифодаланмоқда.

Педагог томонидан ушбу шаклларда касбий фаолиятнинг самарали ташкил этилиши унинг креативлиги қай даражада эканлигига боғлиқ бўлади.

Педагогнинг креативлик потенциали унинг умумий хусусияти сифатида акс этади. У ижодий фаолиятнинг дастлабки шарт ва натижаси саналади. Мазкур сифат шахснинг ўз-ўзини намоён қилиш лаёқатига эгалликни ва тайёрликни ифодалайди. Қолаверса, креатив потенциал негизида ҳар бир мутахассиснинг шахсий қобилиятлари, табиий ва ижтимоий қуввати яхлит ҳолда намоён бўлади. Креатив потенциал билиш жараёнига йўналтирилган ижодкорлик билан чамбарчас боғлиқ.

Педагог креативлик потенциалига эга бўлиши учун касбий фаолиятида қуйидагиларга эътиборини қаратиши зарур:

Ҳар бир педагогнинг ўзини ўзи ривожлантириши ва ўзини ўзи намоён этиши бевосита унинг креативлик қобилиятига эгаллиги билан боғлиқ.

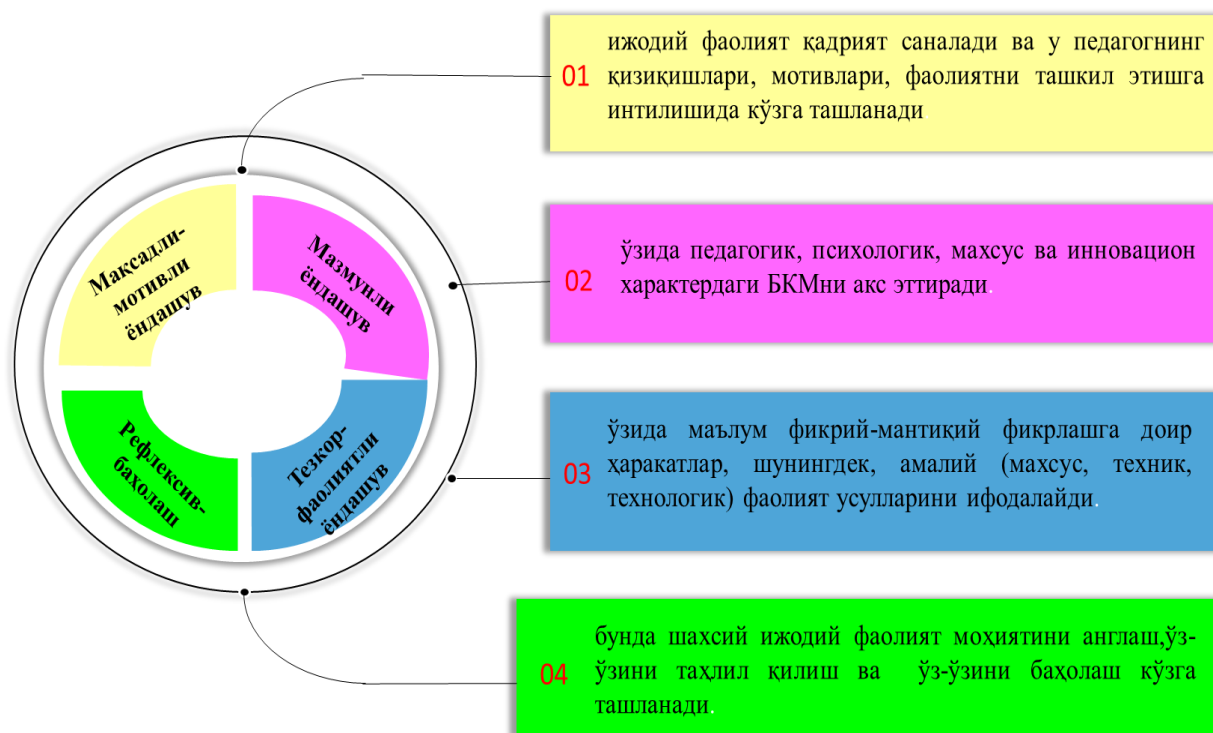
Одатда педагогларнинг креативлик қобилиятига эга бўлишлари педагогик муаммоларни ҳал қилишга интилиш, илмий-тадқиқот ишлари ёки илмий лойиҳаларни амалга ошириш ва ўзаро ижодий ҳамкорликка эришишлари орқали таъминланади.

Педагог ўз-ўзидан ижодкор бўлиб қолмайди. Унинг ижодкорлик қобилияти маълум вақт ичида изчил ўқиб-ўрганиш, ўз устида ишлаш орқали шакллантирилади ва у аста-секин такомиллашиб, ривожланиб боради. Ҳар қандай мутахассисда бўлгани каби бўлажак педагогларнинг креативлик қобилиятига эга бўлишлари учун талабалик йилларида пойдевор қўйилади ва касбий фаолиятни ташкил этишда изчил ривожлантириб борилади. Бунда педагогнинг ўзини ўзи

ижодий фаолиятга йўналтириши ва бу фаолиятни самарали ташкил эта олиши муҳим аҳамиятга эга. Педагог ижодий фаолиятни ташкил этишда муаммоли масалаларни ечиш, муаммоли вазиятларни таҳлил қилиш, шунингдек, педагогик характердаги ижод маҳсулотларини яратишга алоҳида эътибор қаратиши зарур.

Муаммоли масала ва вазиятларни ҳал қилар экан, педагогнинг масала ечимини топишга ижодий ёндашиши унда ҳиссий-иродавий сифатларнинг ривожланишига ёрдам беради. Педагог ўз олдига муаммоли масалаларни қўйиш орқали мавжуд билимлари ва ҳаётий тажрибаларига зид бўлган далиллар билан тўқнаш келади. Бунинг натижасида ўз устида ишлаш, мустақил ўқиб ўрганишга нисбатан эҳтиёж сезади.

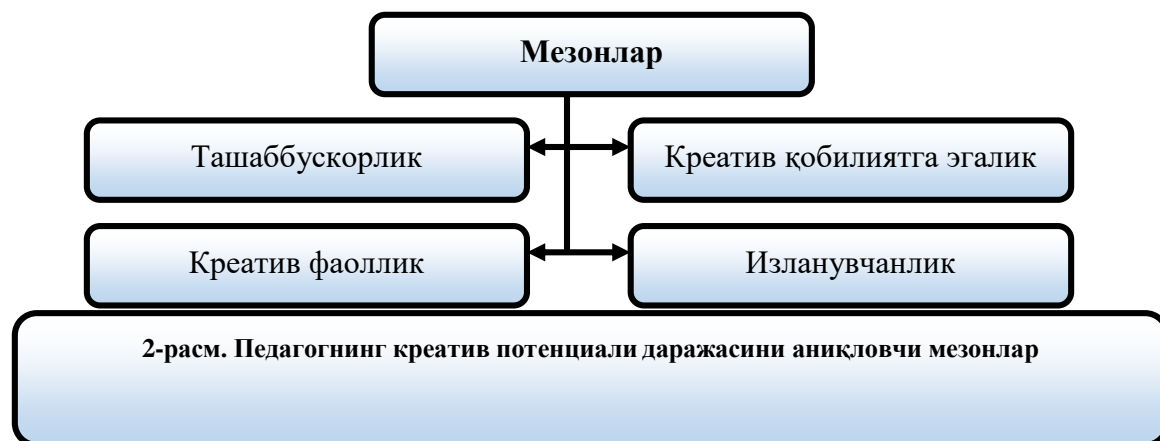
Педагогнинг креатив потенциали қуйидаги таркибий асосларни ўз ичига олади (1-расм):

Педагогларнинг креативлик имкониятини аниқловчи мезонлар ва уларнинг даражалари

Касбий фаолият самарадорлигини баҳолашда педагогнинг ижодкорлиги – кротив потенциали даражасини баҳолаш муҳим аҳамиятга эга.

Педагогнинг кротивлик потенциали даражасини аниқловчи мезонлар қуйидагилар саналади (2-расм):

Ушбу мезонлар педагоглар креатив потенциалини уч даражада аниқлаш имконини беради (1-жадвал):

1-жадвал.

Педагог креатив потенциалининг муҳим даражалари

№	Даражалар	Даража хусусиятлари
1.	Юқори	Мунтазам равишда турли ташаббусларни илгари суради, креатив қобилиятга эгалигини изчил намоёиш этиб боради, креатив жиҳатдан ўта фаол, изланувчан.
2.	Ўрта	Баъзан у ёки бу ташаббусни илгари суради, креатив қобилиятга эгалиги мунтазам бўлмаса-да, аммо намоён бўлади, креатив жиҳатдан бир қадар фаол, изланувчан бўлишга интилади.
3.	Паст	Гарчи у етарлича асосланмаган бўлса-да, ташаббусни илгари суршга интилади, креатив қобилияти етарлича намоён бўлмайди, изланувчан бўлишга интилмайди.

Шундай қилиб, малака ошириш курсларида амалий машғулотлар жараёнида педагогларнинг креативлик имкониятларининг аниқ мезонлар асосида аниқлаш, даража кўрсаткичларини баҳолаш асосида бу борадаги ютуқ ва камчиликларни белгилаш, ютуқларни бойитиш, камчиликларни бартараф этиш чора-тадбирларини белгилаш мумкин бўлади.

1.3. Таълим жараёнини лойиҳалаш ва моделлаштириш педагогнинг касбий профессионал ижодкорлигини ривожлантириш омили.

Педагогик соҳасида меҳнат қилаётган ҳозирги замон ўқитувчисини асосли таърифлашлардан бири унинг лойиҳавий фаолиятга нисбатан қобилиятидир. Лойиҳавий фаолият янгиланиш даражасига оиддир, чунки у борликни ўзгартиради, тегишли технология негизида қуриладики, уни ўзгартириш, ўзлаштириш ва такомиллаштириш мумкин. Лойиҳалаш асосларини ўзлаштириш долзарб, чунки, биринчидан, мазкур технология таълим тизимини ташкил

қилишнинг барча босқичларида кенг қўлланишга эга. Иккинчидан, ижтимоий маданият лойиҳалаш мантиғи ва технологиясини билиш, таҳлилий, ташкилий бошқариш вазифаларини самарали амалга оширишга имкон беради. Учинчидан, лойиҳавий технологиялар мутахассиснинг рақобатбардошлигини таъминлайди.

Талабаларга таълим ва тарбия беришнинг муваффақиятлилиги ва натижага эгаллиги педагог томонидан лойиҳавий фаолиятни қанчалик ўзлаштириб олганлигига боғлиқ, чунки бу фаолият вазиятга қараб технологик ечимларни такомиллаштиришга қодир, янги таълим ёндашувлари ва усулларини ишлаб чиқариш қобилиятини ривожлантиради.

Лойиҳавий фаолият, В.С.Безрукованинг фикрича, “таълим олувчилар ва педагогларнинг бўлажак фаолиятларининг асосий қисмларини биринчи галда ишлаб чиқишдан иборат”. Ҳар қандай лойиҳалаш объектининг, бу педагогик тизимми, педагогик жараёнми, педагогик вазиятми, унинг асосий қисми – унинг иштирокчиларининг фаолияти ҳисобланади. Шунинг учун, биринчи навбатда, ўқитувчи ва таълим олувчининг фаолияти лойиҳалаштирилади. Лойиҳалаш исталган педагогнинг (ташкilotчилик, билиш ва муомала қила олиш билан бир қаторда) вазифасидир, мактабда ўқув-тарбия жараёнини технологиялаштиришга имкон яратади. Муаллиф яна педагогнинг лойиҳавий фаолияти билан педагогик технология ўртасидаги ўзаро боғланишни алоҳида таъкидлайди: “лойиҳалаш жараёнида ва у орқали педагогик жараён иштирокчиларининг ривожланишини таъминлайдиган педагогик технология ишлаб чиқилади”. Биз технология лойиҳалаш маҳсулидир, деган фикрга қўшиламыз.

Лойиҳавий фаолиятнинг таркибий асослари қуйидагилардир:

- 1) муаммо таҳлили;
- 2) мақсаднинг қўйилиши;
- 3) унга эришиш учун восита танлаш;
- 4) ахборотни излаш ва қайта ишлаш, таҳлил қилиш ва умумлаштириш;
- 6) олинган натижаларни баҳолаш ва хулосалар.

Предметли фаолият уч қисмдан ташкил топади:

- 1) предметли;
- 2) фаолиятли;
- 3) мулоқатли.

Лойиҳавий фаолият ривожлантирувчи таълим услубларидан бири бўлиб, мустақил тадқиқотчилик кўникмасини ҳосил қилишга йўналтирилади (муаммонинг қўйиш, ахборотларни тўплаш ва уни қайта ишлаш, тажриба-синовлар ўтказиш, олинган натижаларни таҳлил қилиш) ва ижодий қобилият ва мантиқий фикрлашнинг ривожланишига олиб келади, таълим жараёнида олинган билимларни бирлаштиради, ҳаётий муҳим муаммоларни моҳиятини тушунишга

ёрдам беради.

Лойиҳавий фаолиятдан кутилаётган мақсад таълим олувчилар томонидан турли ўқув фанларини ўрганиш даврида мужассамлашган билим, маҳорат ва кўникмаларни тушуниш ва қўллай олишдан иборат. Педагогнинг лойиҳалаш фаолиятидан кузатилган мақсад:

- режалаштиришга ўргатиш (педагог мақсадни аниқлай олиши, иш давомида қўйилган мақсадга эришишнинг асосий босқичларини ифода эта олиши);

- ахборот материалларни йиғиш ва уни қайта ишлаш кўникмасини шакллантириш (педагог керакли ахборотни танлай олиши ва ундан тўғри фойдалана олиши лозим);

- таҳлил қила олиш кўникмаси (ижодий ва танқидий тафаккур);

- ёзма ҳисобот туза олиш кўникмаси (иш режасини туза олиши, ахборотларни аниқ тақдимот этиш, изоҳларни расмийлаштириш, зарурий адабиётлар (библиография) ҳақида тушунчага эга бўлиш);

- ишга ижобий муносабатда бўлишни шакллантириш (педагог ташаббус кўрсатиши, ишни белгиланган иш режаси ва тартиби бўйича ўз вақтида бажаришга ҳаракат қилиши керак).

Россиялик олим Г.Е.Муравьеванинг фикрича, педагог томонидан лойиҳалаш фаолиятни юқори даражада ўзлаштирганлигини олдиндан айта олиш, режалаштириш, туза олиш ва моделлаштириш кўникмаларини шаклланганлик даражаси белгилайди. Бу тушунчаларнинг ва уларнинг мазмунини алоҳида қараб чиқамиз. Тадқиқотимиз объекти лойиҳалаш фаолияти бўлиб, у олдиндан айта олиш фаолияти билан жипс алоқада бўлади, шунга кўра башорат қилишни (олдиндан айта олишни) батафсилроқ қараб чиқилади. Дастлабки тушунча – башорат қилиш.

Башорат қилиш – келажакда бирон-бир воқеа-натижасини олдиндан кўрмоқ, олдиндан айтиб бермоқ. Дидактик башорат қилиш – дидактик воқеалар ривож топишини илмий тарзда олдиндан кўра олиш жараёни тушунилади.

Башорат қилиш лойиҳадан фарқли равишда ўзгармас мазмунга эга. Башорат қилувчи моделлар асосида таълим жараёнини жадаллаштириш учун тавсиялар ишлаб чиқилади. Дидактик башорат қилиш, шунингдек, педагогнинг ўқитиш фаолиятини режалаштиришга асос сифатида намоён бўлади. Башоратлашнинг оддий услубиёти тадқиқотнинг қуйидаги асосий босқичларини ўз ичига олади: “башоратлашдан олдинги мўлжал (объект, предмет, муаммо, мақсадлар, вазифалар, илгари кетиш вақти, ишчи фаразлар, усуллар, тадқиқот таркиби ва ташкил этишни аниқлаш); башоратлаш муҳити (объект ривожланишига таъсир этувчи, башоратлашнинг ихтисослашмаган, қўшни тармоқлари бўйича маълумотларни тўплаш); дастлабки модел, яъни объект характери ва таркибини

ёритувчи кўрсаткичлар, ўлчамлар тизими маълумотларини тўплаш; излаш башорати (дастлабки моделнинг келажакдаги лойиҳаси, бунда башорат муҳити омилларини эътиборга олган ҳолда кузатиладиган ҳолатлар бўйича ҳал қилиниши талаб этиладиган келажакдаги муаммолар аниқланади); меъёрий (берилган кўрсаткичлар бўйича кўрсатилган мақсад ва меъёрларга мувофиқ бўлган келажакдаги дастлабки модел лойиҳаси); ишончилилик даражасини баҳолаш ва башоратловчи моделларни аниқлаш, одатда, холис мутахассислардан сўраш йўли билан; башоратловчи моделларни таққослаш асосида ечимларни ихчамлаштириш учун тавсиялар тайёрлаш”. Башоратлаш – объект ҳақида олдин бўлган маълумотларни олиш жараёни, илмий асосда олдиндан асослаштирилган ҳолатлар ва усуллар (Б.С.Гершунский). Башоратлаш бирор-бир ҳолат, жараён мавжуд ёки унинг вужудга келиши учун шарт-шароит бор деб олади. Лойиҳалаш жараёни эса келажакдаги, яъни, ҳали мавжуд бўлмаган объект лойиҳасини тайёрлашдан иборат. Лойиҳалаш башорат қилиш қисмини ўз ичига олади ёки мавжуд башоратга таянади.

Иккинчи тушунча – режалаштириш.

Режалаштириш – бирор нарсанинг режаси ёки лойиҳасини солиштириш бўлиб, режа – “умумий мақсадга бирлашган амалга оширилиши учун дастлаб бир қанча олдиндан уйлаб қўйилган ҳаракатлар, тадбирларни бажариш талаб этиладиган ният, лойиҳа, топшириқдир”

Кўпинча режалаштириш ва лойиҳалаш синонимлар тарзида фойдаланилади. Режа ва лойиҳани тузиш мақсади нуқтаи назаридан, ҳақиқатда фарқ йўқ. Режа ҳам, лойиҳа ҳам келгуси аниқ воқеликни ёритади ва уни амалга ошириш учун тузилади. Лекин, фикримизча, лойиҳалаш режалаштиришга қараганда кенгрок тушунчага эга. Режалаштириш аниқ ҳаракат, уларнинг тартибини белгилаш билан боғлиқ, яъни, келажакнинг ўзгарувчан ташкил этувчиси бўлган фаолиятдан иборат. Лойиҳалашда келажакдаги нарса ёки жараёнлар тамойилларга таянган ҳолда асосланади ва тавсифланади, уни амалга ошириш усули намоён этилади. Режа эса ўйлаб қўйилганларни амалга ошириш юзасидан ҳаракатлар тизимини акс этади.

Педагогнинг касбий фаолиятида режалаштириш кенг ўрин эгаллайди. Режалаштириш жараёнида педагог олдида турган фаолиятга диққат билан иш тутаяди, мазмунини педагогик жиҳатдан қайта ишлаб чиқаяди. Уни ташкил этишнинг самарали, маҳсулдорроқ шакллари ва услубларини излайди. У унинг таркибини аниқлайди, унинг айрим қисмлари орасидаги боғланишни, айрим қисмлари орасидаги ўзаро боғланишларни аниқлайди, уларни бирлаштириш ва ўзаро таъсирининг нисбатан маҳсулли шакллари ва усулларини излайди ва ҳ.к., яъни ишнинг маҳсулдор, унумли тизимини шакллантиради.

Россиялик олим И.П.Раченко режалаштиришни кўздан кечиришнинг бир неча томонини ажратади. Ижтимоий нуқтаи назардан педагогик фаолиятни режалаштириш – шахс, жамоанинг ривож топишига бир бутун ёндошувни лойиҳалашдан иборат. Режалаштиришнинг иқтисодий томони – фаолият натижаси самарадорлигини таъминлашдир. Психологик нуқтаи назардан режа мияда ҳаракатлар қонуний кетма-кетлигини аниқловчи шажаравий тузилган жараёндр. Муаллиф фикрича режа тузиш – ишни лойиҳалаштиришдир.

Режа ишнинг аниқ бир тизимидир, бундай тизимларни лойиҳалаш эса режалаштиришнинг асосини ташкил этиши лозим. Бу ҳолда тизимларни лойиҳалаш – ўқув-тарбия масалаларининг жадал, унумли психологик-педагогик ечимини излашдан иборат. И.П.Раченко педагогик фаолиятни режалаштиришга қуйидагиларни киритади:

а) педагог олдида турган асосий мақсад нуқтаи назаридан педагогик ҳолатни баҳолаш;

б) олдиндан асосли тарзда айта олиш, ишнинг бориши ва натижаларини олдиндан кўриш, шунга боғлиқ тарзда унинг мақсад ва вазифаларини аниқлаш;

в) зарурий чора-тадбирлар, ҳаракатлар кетма-кетлиги дастурини ишлаб чиқиш, уларни амалга ошириш учун энг унумли услублар, усуллар ва жиҳозларни танлаш;

г) ишни вақт бўйича ҳисоб-китобини қилиш, унинг бошланиши ва охирини белгилаш;

е) ҳисобга олиш ва назорат шакллари ва услубларини белгилаш.

И.П.Раченко кейинги ишларида режалаштириш жараёнини қуйидагича изоҳлайди:

а) мақсад ва вазифаларни шакллантириш;

б) кетма-кет ҳаракатлар дастурини ишлаб чиқиш;

в) фаолият жараёни ва натижалари жараёнини вақти ҳисобини назорат қилиш.

Аммо, педагогик адабиётда бу жараёнларга нисбатан қарама-қарши фикрлар ҳам мавжуд. Масалан, В.И.Загвязинский исталган киши, шу жумладан, педагогик фаолиятда қуйидаги даврларни ажратади:

- эришилган дастлабки ҳолат , бошланғич вазиятлар таҳлили;

- ташҳислаш йўналишларини аниқлаш;

- башорат қилиш ва олдиндан айтиш;

- мақсад ва асосий вазифаларни аниқлашни ўз ичига олган мақсадга йўналганлик;

- ўзига хусусий масалалар на уларни ечишнинг асосий босқичларни ўз ичига олган режалаштириш.

Бунга қараганда, лойиҳалаш режалаштиришдан кейин келади ва режани аниқлаштиришдан иборат. Бизнинг нуқтаи назаримизда И.П.Раченко фикрларига нисбатан бу қараш аниқроқдир, чунки, шахс ўз фаолиятини режалаштириш учун келажакдаги таълим жараёни дастури ёки лойиҳаси бўлиши керак.

Россиялик олим П.Е.Решетников томонидан тайёрланган педагогик фаолиятни режалаштириш усуллари қизиқарлидир:

- 1) дастурий-мақсадли;
- 2) мажмуавий-тадбирий;
- 3) тизимли-технологик.

Дастурий-мақсадли режалаштиришда фаолиятнинг якуний ва оралик мақсадлари лойиҳаланади ва тавсифланади, режа, якуний ҳужжат шакли сифатида иш дастури хизмат қилади. Мажмуавий-тадбирий режалаштиришда қуйидагилар лойиҳалаштирилади:

- а) энг муҳим масалалар, уларни ечиш учун йўналтирилади;
- б) ишнинг мажмуа шаклига эга бўлган айрим йўналишлари бўйича тадбирлар;
- в) бажариш муддатлари;
- г) бажарилиши учун масъуллар;
- д) назорат қилиш шакллари ва бажарувчилар;
- е) курс мавзуларини ўрганиш кетма-кетлиги;
- ж) дарснинг асосий босқичлари, унинг жиҳозланиши, ўқувчиларга бериладиган вазифалар.

Режа шакли: тадбир, дарс ва бошқаларнинг аниқ режаси.

Тизимли-технологик режалаштиришда қуйидагилар лойиҳаланади:

- а) таълим муассасасининг таълим фаолияти ёки ривожланиши тўғрисидаги ва тажриба-синовларнинг етакчи ғоялари;
- б) ўқув режаси;
- в) талабалар томонидан касбий тажрибани ўзлаштиришни таъминловчи ўқув ва касбий масалаларининг ишлаб чиқарилиши;
- г) ўқув жараёнининг тартиби;
- д) ўқув фанлари бўйича дастурлар;
- е) ҳар қайси алоҳида ўқув курсини ўрганиш технологияси;
- ж) ҳар қайси алоҳида курсни ўтказиш технологияси;
- з) иш унуми мезонлари ва кўрсаткичлари тизими ва мутахассис касбий-шахсий ривожланишини ташҳислаш технологияси;
- и) оралик ва якуний назоратлар ўтказиш технологияси;
- к) моддий, молиявий, кадрлар билан таъминлаш юзасидан олиб бориладиган ишлар;

л) педагогик жамоани ривожланиш жараёнидаги таълимий масала-ларни ҳал қилишга тайёрлаш бўйича ишларнинг шакли; муассасанинг таълимий дастурлари.

Учинчи тушунча моделлаштириш.

Моделлаштириш – “билиш объектларини уларнинг моделларида тадқиқ қилиш услуби; аниқ мавжуд предметлар, воқеалар ва тузиладиган объектларнинг тавсифномаларини аниқлаш ёки яхшилаш, уларни ясаш усулларини қулайлаштириш, бошқариш кабилар учун ясаш ва ўрганиш”.

Модел – табиий ёки ижтимоий борлиқ муайян кўринишнинг, инсон маданияти, ғоявий-назарий таълим маҳсулининг, аслининг ўхшатмаси (чизмаси, таркиби, белгилари тизими). Бу ўхшатма асл бўлиб, унинг хоссалари ва тузилиши, уни ўзгартириш ёки бошқариш ҳақидаги билимларни (маълумотни) сақлаш ва кенгайтириш учун хизмат қилади. Модел - бу асли билиш ва бошқаришдаги “вакили”, “ўринбосари”дир. Муайян шартларда нусхани тайёрлаш ва тадқиқ қилиш натижалари асл нусхага ўтказилади”. Модел тушунтириш, олдиндан айтиш, топилмалар воситаси сифатида, доимо билишга оид ролни бажаради.

Моделнинг лойиҳадан биринчи фарқи – уни тузиш мақсадидир. Модел нарса, ҳодисани ўрганиш, маълумот (ахборот) олиш, унинг қирраларини ўрганиш учун, шунингдек, уни ўзгартириш ва бошқариш учун фойдаланилади. Лойиҳа эса нарсани тузиш, борлиққа мужассамлаштиришда ишлатилади ва юқорида кўрсатилганидек, билишга оид вазифани бажаради.

Моделнинг бошқа ўзига хос хусусияти, юқорида келтирилган таърифга кўра, у аниқ мавжуд асли «ифодалайди», «алмаштиради», лойиҳа эса ҳали мавжуд бўлмаган нарсаларни тавсифлайди. Модел – борлиқ қисмининг ўхшатмаси; уни тузишда муҳим бўлмаган ҳолатлардан четланилади, фақат бош асосий қисмлар ва тавсифномалар қайд этилади. Модел – хаёлий тузилма. Лойиҳада, аксинча, келажакдаги нарса ва жараёнлар тўғрисида, шартлар эътиборга олинган ҳолда, аниқ тасаввур аксланади.

Биз берган моделлаштириш тушунчаси таърифида ҳали мавжуд бўлмаган объектлар ҳам бўлиши мумкин. Бунда лойиҳалаш ва моделлаштириш тушунчалари ўзаро кесишадилар. Лекин, уларни ажратиш мумкин. Ясалаётган нарса модели бевосита нарсанинг ўзига мужассамланмайди, лекин жараённинг бу энг бошида содир бўлиши мумкин. Моделлаш, шунингдек берилган шартларда махсус уюштирилган таъсир натижасида объектда вужудга келиши мумкин бўлган ҳолат ҳақида янги маълумот олишга имкон беради, яъни, башоратлаш вазифасини бажаради. Моделлаш башорат қилиш услуби сифатида таълим жараёнида ўрганиладиган нарсанинг ахборотли моделини ясаш билан боғланган бўлади. Бу мўлжалланган чизиқлар деб аталадиганлар кўринишида ясалган

мантикий чизмалар (у қайси тушунчалар ва таърифлардан қайсилари томон ҳаракат қилишни кўрсатади), мазмуннинг асосий ҳолатларини ёритувчи турли рамзлар ёки мавзуни ўрганишнинг аниқ режаси бўлиши мумкин.

Педагог ва талабаларнинг фаолияти, усуллар билан тўлдирилган ахборотли фаолият моделига, жараёнли моделга айланади. Педагог талабалардаги ва янги маълумотни, мавжуд ва зарур бўладиган одат ва кўникмаларни, боодобликнинг аниқ ва зарурий даражасини ўзаро солиштиради ва фаразий тарзда талаба учраши мумкин бўладиган қийинчиликларни аниқлайди. Фаразга асосланиб, у муаммонинг ечилишини, бўлиши мумкин бўлган хатоликларни, мақсадга мувофиқ бўлган ёки бўлмаган ҳаракатларни олдиндан кўради, фаолиятнинг муваффақиятли бўлишини таъминловчи воситаларни танлайди, яъни, хаёлан тажрибалар ўтказади. Бунинг учун хаёлий тажрибага яна битта шарт киритилиши лозим - талабаларни фаолиятга ундовчи шартларнинг ҳолати ва кучини, уларнинг қизиқишларини, ўз-ўзларини тарбиялашга истаклари борлигини назарда тутиш, зарур бўлса, интилишларини ривожлантириш чорасини кўриш лозим.

Педагогнинг юқорида тавсифланган ҳаракатлари, айнан фикран синаб кўриши, лойиҳалаш фаолиятига киритилиши мумкин, яъни моделлаштириш лойиҳалашнинг бир қисми бўлади. Дидактикада моделлаштиришни билиш учун педагогнинг лойиҳалаш фаолиятини аниқлаш лозимдир.

Лойиҳалашнинг тўртинчи босқичи – тузиш-қуриш.

Тузиш-қуриш (конструкциялаш) – “бирор-бир қурилиш, иншоот, қурилма қисмларининг таркиби ва ўзаро жойлашуви, шундай тузилишли қурилиш, иншоот, машинанинг ўзи”

Тузиш-қуришда бирор-бир объектнинг таркиби бош тушунча бўлиб, тузувчилик фаолияти лойиҳалаш фаолиятдан фарқли равишда, хаёлий ва амалий (буюмли тузувчилик) фаолият бўлиши мумкин, хаёлий тузувчилик мазмуни бўйича лойиҳалашга яқин ва унинг ўхшаши сифатида кўплаб ишлатилади. Лекин, бизнинг фикримизча, тузиш лойиҳалашга нисбатан тор маънодаги тушунча, чунки, у яратилаётган объектнинг сиртқи томонини акслантиради, лойиҳалаш эса ички, ўзгарувчан ва бошқа ташкил этувчиларни ўз ичига олади.

Педагогик қомусий луғатда тузиш-қуриш таърифи қуйидагича келтирилган: «Тузиш-қуриш (конструкциялаш) – лойиҳалар ва ҳисоблашларни бажариш йўли билан модел, машина, иншоот, технологияни ясаш жараёнидир». Келтирилган таърифга кўра тузиш-қуриш объектлари сифатида нафақат қурилишлар, иншоотлар, машиналар, қурилмалар, балки, моделлар ва технологиялар ҳам намоён бўлиши мумкин. Бунда белгили, рамзли мавҳум эмас, балки моддий, нарсали моделлар кўзда тутилади. Технологиялар ҳақида эса, «технологияларни

лойиҳалаш» сўз бирикмаси ўринлироқ, чунки технология жараён сифатида вақтинчалик, ўзгарувчан ташкил этувчига эга, қурилмалар эса тузиш маҳсули тарзида фақат ўзгармас тавсифномага эга. Бундан ташқари, кўрсатилган таърифда тузиш лойиҳалашни ўз ичига олади. Айрим муаллифлар (масалан, Я.Дитрих) тузишни лойиҳалаш натижасига таянадиган фаолият тариқасида қарайдилар, ва «лойиҳавий - конструкторлик жараёни» атамасини ишлатади. В.С.Безрукова педагогик тузишни бир вақтда лойиҳалашнинг босқичи сифатида ва тузилган лойиҳани кейинги деталлаштирилишини батафсил аниқлаш сифатида қарайди. Бизнинг нуқтаи назаримиздан лойиҳалаш тузишни ўз ичига олади, уни ўқув фаолиятини амалга ошириш учун зарур бўлган воситаларнинг яратилиши сифатида қараш мумкин.

Маъноси бўйича лойиҳалашга яқин бўлган моделлаш, башорат қилиш, режалаш, ўқув ва ўқитиш фаолиятини тузиш тушунчаларининг таҳлили, уларнинг умумийлиги ва фарқини аниқлаш таълим жараёнини лойиҳалаш маъноси ҳақида бир қатор хулосалар чиқаришга имкон беради.

Педагогик жараёни лойиҳалаш – педагогнинг табиий ва ижтимоий қонуниятларни назарда тутилган ҳолда маълум бир вақт бирлиги ичида талабаларни мақсадга мувофиқ ҳолда ривожлантиришнинг келажакдаги жараёни ва натижаси ўрин оладиган касбий фаолиятининг бир кўринишидир.

Бўлажак таълим жараёнининг лойиҳаси лойиҳалашнинг маҳсулидан иборат. Лойиҳалаш моделлашдан тузиш мақсади бўйича фарқ қилади. Лойиҳа лойиҳаланаётган объектни борликқа мужассамлаштиришдан иборат; модел - объектни тадқиқ қилиш учун, дастлаб модел, сўнгра унинг асосида лойиҳа ишлаб чиқилса, моделлаш лойиҳалашнинг таркибий қисми бўлиши мумкин.

Лойиҳалаш башорат қилиш тушунчаси билан узвий боғланган. Уларнинг умумийлиги шундаки, лойиҳа ва башорат келажакдаги дидактик ҳодисалар ҳақида тушунча беради. Лекин, лойиҳадан фарқли равишда башоратлар эҳтимолий мазмунга эга ва у ёки бу дидактик жараённинг ривожланиш натижаларини олдиндан кўра олади. Лойиҳа эса бу жараёнларни қайтадан тузади. Лойиҳалаш ўз таркибига башорат қилиш қисмини киритиши мумкин. Агар талабанинг ўқув-билиш фаолият режаси ҳақида гап борса, ва шу жараён давом эттирилса, режалаштириш лойиҳани амалга ошириши таркибига киради.

Тузиш-қуриш ҳам таълим жараёнини лойиҳалаш таркибига киради. Фикримизча, у технологик жараёни амалга ошириш учун моддий воситаларни тузишдан иборат. Лойиҳалаш у ёки бу даражада келажакдаги таълим жараёнини моделлаштириш, башорат қилиш, режалаштириш, тузиш-қуриш қисмларини ўз ичига олади. Таълим жараёнини лойиҳалаш – мураккаб фаолият бўлиб, педагогдан амалий, дидактик, услубийметодологик, буюмли ва бошқа

билимларнинг тизимини талаб қилади, чунки, у хаёлий даражада ҳақиқий таълим жараёнини ёритиб беради.

Назорат саволлари

1. Педагогнинг касбий профессионалиги?
2. Ўқитувчининг профессионалик даражаси қандай омиллар билан бевосита боғлиқ
3. Педагогик жараёни лойиҳалаш қандай амалга оширилади.
4. Педагогик техниканинг асосий таркибий қисмлари нималардан иборат.
5. Касбий-педагогик тайёргарлик жараёнида таянч (soft skills), махсус (hard skills) компетенциялар мазмуни баён қилинг.
6. Модулли-компетентли, интегратив, инновацион-креатив ёндашувларга мисоллар келтиринг.
7. Педагогнинг креатив потенциалининг таркибий асослариги очиқланг.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель "Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.
7. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 25 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.
8. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўқитувчи ва мураббийлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи “Ўқитувчи ва мураббийлар—янги Ўзбекистонни барпо этишда катта куч, таянч ва

суянчимиздир”. Халқ сўзи газетаси 2020 йил 1 октябрь, №207 (7709).

9. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрь “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарори.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 27 февраль, “Педагогик таълим соҳасини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-4623-сонли қарори.

11. Белогуров А.Ю. Модернизация процесса подготовки педагога в контексте инновационного развития общества: Монография. — М.: МАКС Пресс, 2016. — 116 с.

12. Гулобод Кудратуллоҳ кизи, Р.Ишмуҳамедов, М.Нормуҳаммедова. Анъанавий ва ноанъанавий таълим. – Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази” нашриёти, 2019. 312 б.

13. Ежак Е.В. Психологическое обеспечение профессионального развития педагога в условиях рисков современного образования. дисс... док.психол. наук. – Ростов-на-Дону.: 2017. - 315 с.

14. Ибраймов А.Е. Масофавий ўқитишнинг дидактик тизими. методик қўлланма/ тузувчи. А.Е. Ибраймов. – Т.: “Lesson press”, 2020. 112 бет.

15. Иноятов У.И. ва бошқ. Педагогика: нопедагогик олий таълим муассасалари учун мўлжалланган дарслик.-Т.: ТДПУ – 2013. – 256 б.

16. Ишмуҳамедов Р.Ж., М.Мирсолиева. Ўқув жараёнида инновацион таълим технологиялари. – Т.: «Fan va technology», 2014. 60 б.

17. Макарова.Н.С. Дидактика высшей школы. монография/ Н. С. Макарова, Н. А. Дука, Н. В. Чекалева. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство Юрайт, 2019 - 172 с.

18. Муслимов Н.А ва бошқалар. Инновацион таълим технологиялари. Ўқув-методик қўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 208 б.

19. Муслимов Н.А ва бошқалар. Педагогик компетентлик ва креатив асослари. Ўқув-методик қўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 120 б.

20. Образование в цифровую эпоху: монография / Н. Ю. Игнатова; М-во образования и науки РФ; ФГАОУ ВО УрФУ, 2017. – 128 с.

21. Савельева С.С. Педагогические условия формирования профессиональной компетентности учителя в образовательном процессе вуза: монография. – Воскресенск, 2012. – 218 с.

Интернет сайтлар

22. <http://edu.uz> – Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги

23. <http://lex.uz> – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси

24. <http://bimm.uz> – Олий таълим тизими педагог ва раҳбар кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш бош илмий-методик маркази

25. <http://ziyonet.uz> – Таълим портали Ziyonet

26. <http://natlib.uz> – Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси

27. <http://tmetod.uz> – ТДПУ ҳузуридаги педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази

2-МАВЗУ: ЎҚУВ МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ЗАМОНАВИЙ ТУРЛАРИ АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИШ ВА ЎТКАЗИШ МЕТОДИКАСИ.

Режа:

1. Ўқув машғулотларининг замонавий турлари асосида (лойиха, аралаш таълим, виртуал лаборатория, дебат) ташкил этиш.

2. Талабаларда танқидий, ўзини-ўзи (мотивацион, интеллектуал, амалий-фаолиятли, фаол коммуникация ва жамоавий иш) ривожлантириш.

3. Креатив фикрлашни шакллантириш усуллари (дизайн-фикрлаш, скампер ва х.к.). Талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этишнинг замонавий шакллари.

Таянч тушунчалар: таълимнинг ташкилий шакли, синф-дарс тизими, лойиха, аралаш таълим, виртуал лаборатория, дебат, мустақил таълим, интерфаол методлар.

2.1. Ўқув машғулотларининг замонавий турлари асосида (лойиха, аралаш таълим, виртуал лаборатория, дебат) ташкил этиш.

Таълим-тарбия жараёни иштирокчилари (ўқитувчи ва таълим олувчилар)нинг маълум белгиланган тартибда амалга ошириладиган ҳамкорликдаги фаолиятларининг ташқи кўриниши таълимнинг ташкилий шаклини англатади.

Кишилиқ жамиятининг тарихий тараққиёт даврида таълимнинг ташкилий шакллари турлича бўлган.

Қадимги пайтларда яқка тартибда ўқитиш кенг тарқалган бўлиб, у маълум ижобий жиҳатларга эга бўлганлиги боис ҳозирги вақтгача сақланиб қолган. Ўрта асрга келиб, касбий таълим-тарбия кичик гуруҳлар шаклида ўтказила бошлаган, чунки бу даврда саноат ишлаб чиқариши йўлга қўйилаётган давр эди.

XVI асрнинг охири ва XVII асрнинг бошларида чех педагоги Я.А. Коменский синф-дарс тизими мақбуллигини назарий жиҳатдан исботлаб берди. Шу пайтгача бу тизимдан кенг кўламда фойдаланилиб келинмоқда, лекин унга муқобил тизим яратилганича йўқ.

Амалиётда 80 ундан ортиқ фоиз миқдордаги таълим-тарбия ишлари, яъни машғулотлар синф-дарс тарзида амалга оширилганлиги сабабли дарс – таълим-тарбия ишининг асосий шакли деб юритилади.

Ижтимоий талаблар, таълимнинг мақсад ва вазифалари, таълим олувчиларнинг талаб ҳамда эҳтиёжлари, таълим-тарбия қонуниятлари, принциплари кабиларга кўра дарсларга қуйидаги талаблар қўйилади:

- фан-техника ва ишлаб чиқариш технологияларининг сўнгги ютуқлари,

илғор, педагогик тажрибалардан имкон қадар фойдаланиш, таълим-тарбия қонуниятларига асосланиб дарс тузилмасини мақбуллаштириш;

- дарсда барча дидактик принципларнинг мақбул нисбати ва уйғунлигини таъминлаш;

- таълим олувчиларнинг қизиқиши, эҳтиёжлари, мойиллигини ҳисобга олган ҳолда фаол, маҳсулли ўқув-билиш фаолиятига шарт-шароит яратиш;

- ўқув материалнинг мукамал ўзлаштирилиши учун фанлараро алоқадорликка амал қилиш;

- таълим олувчилар томонидан илгари ўзлаштирилган билимлар ва уларнинг ҳаётий тажрибаларига таянган ҳолда иш кўриш;

- таълим олувчиларнинг барча ижобий жиҳатларини рағбатлантириш, ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштириш йўли билан таълим олувчилар шахсини ривожлантиришга эришиш;

- дарснинг барча босқичларида мантиқий ва эмоционал ҳис-туйғуларга асосланиш;

- дидактик материаллар ва воситалардан самарали фойдаланиш;

- назарий материални амалиёт билан узвий боғлаб ўрганиш;

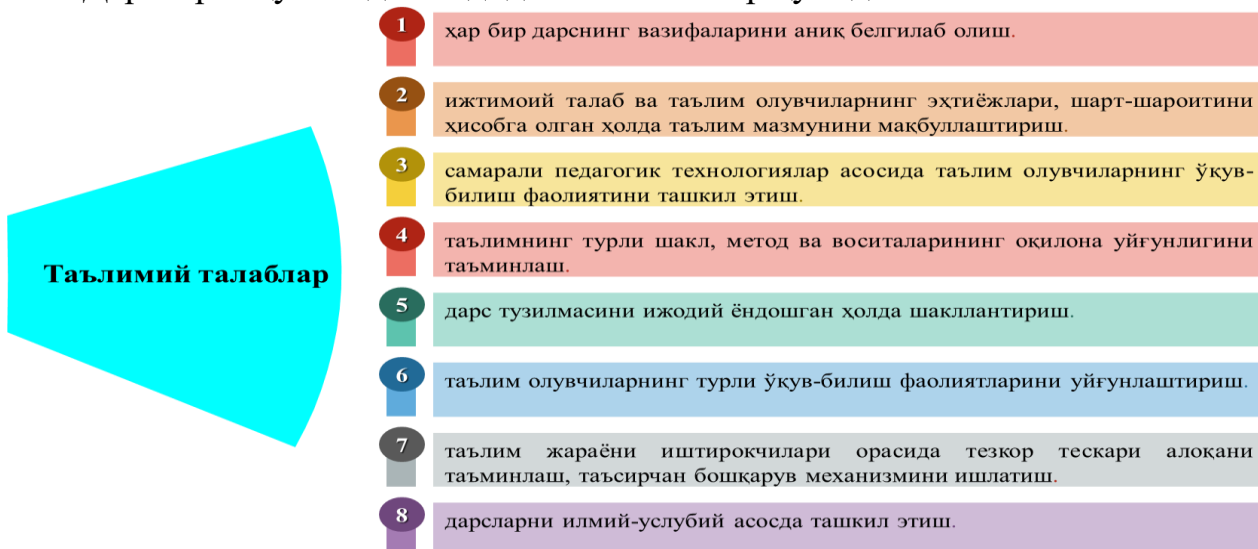
- зарурий билим, хатти-ҳаракат усуллари, оқилона фикрлаш ва амалий фаолият кўрсатиш усуллари таркиб топдириш;

- таълим олувчиларда мунтазам ва узлуксиз равишда ўқиб-ўрганиш ўзининг билим ва касбий маҳоратини ошира бориш эҳтиёжини шакллантириш;

- дарсларни мукамал режалаштириш натижаларини олдиндан башорат қилиш, ташҳислаш ва шу кабилар.

Педагогикада замонавий дарслар бир-бири билан узвий боғлиқ: таълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи мақсадларни уйғунлаштириш бу соҳада аниқ мақсадларни белгилаб олишни талаб этади.

Дарсларга қўйиладиган дидактик талаблар қўйидагича.

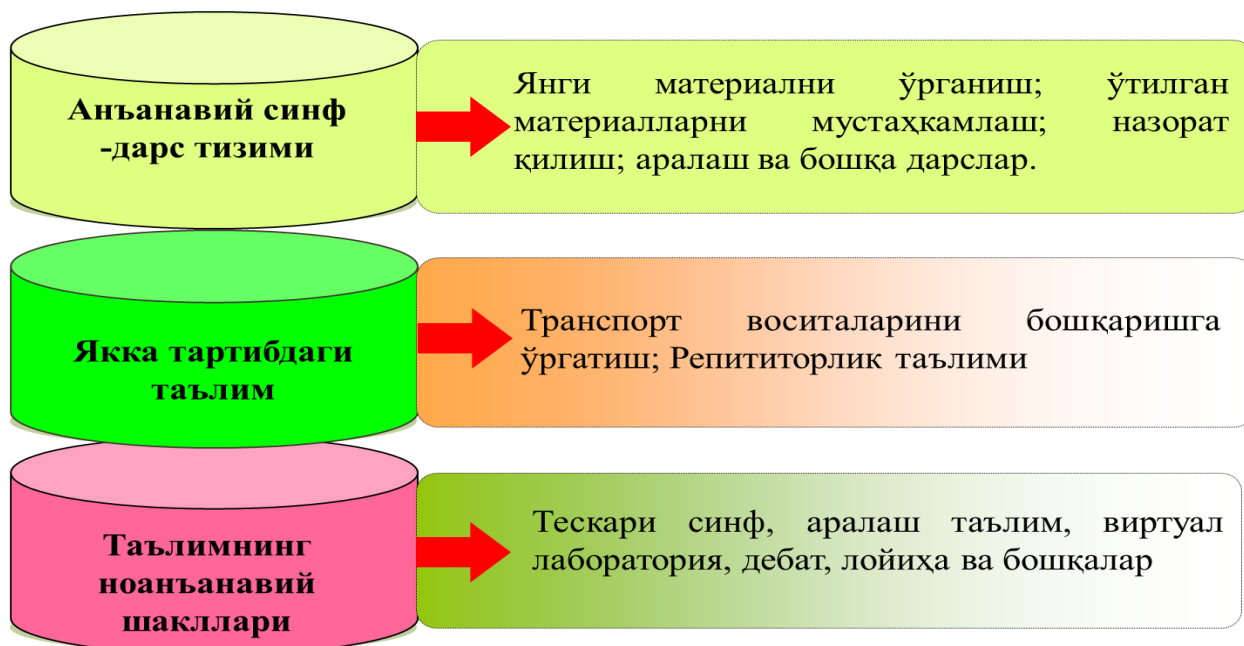
Ривожлантирувчи талаблар:

Бундан ташқари таълим методикасида ташкилий, психологик, бошқарувчилик, мақбул мулоқот ўрнатиш, ҳамкорлик қилиш, санитария-гигиеник, ахлоқий каби талаблар ҳам ҳисобга олинади.

Ўқитувчи ўзи ўқитадиган ўқув предмети бўйича машғулотларни муваффақиятли ўтказиш учун уларга пухта тайёргарлик кўриши муҳим аҳамиятга эга.

Ўқув машғулотларни ташкил этишнинг асосий шакллари³

Маълумки, замонавий таълим технологияларини жорий этиш маълум бир муаммоларни бартараф этишга хизмат қилади. Жумладан, ҳозирги кунда таълим тизимида мавжуд бўлган дидактик тизимлар, кўпчилик ҳолатда дарс жараёнида маъруза қилиш, намойиш этиш, эшитиш ва ёзиб олиш каби ўқитиш парадигмасига асосланган. Ушбу дидактик тизимда асосий вазифани тьютор бажаради, таълим олувчи эса кўпроқ пассив билим олувчи ҳисобланади. Бундай маъруза шаклида ўқитишда таълим олувчилар кўпинча тьютор томонидан дарс жараёнида биринчи марта айтилган маълумотларини тушунишга ҳаракат қилади ва улар бу маълумотларнинг мазмун-моҳияти ҳақида чуқурроқ ўйлашга улгурмайди ва тезкорлик билан тьюторнинг сўзларини ёзиб олиш билан банд бўлади. Халқаро мутахассислардан бири К.Д.Мулдров фикрича, тьютор маъруза шаклидаги дарсда ўқитишнинг дифференциал ёндашувини тўлиқ амалга ошира олмаслиги, ҳар бир таълим олувчининг индивидуал хусусиятларини ҳисобга ололмаслиги, ўқув материалларни ўзлаштиришининг тегишли суръатини таъминлай олмаслиги мумкин. Бу ҳолат ҳозирги кунда бутун дунёда муаммо сифатида қаралмоқда ва мазкур муаммони бартараф этиш учун таълим олувчиларнинг мустақил таълим олишини ташкил этишга кўпроқ эътибор қаратилмоқда.

Юқорида таъкидланган муаммоларнинг ечимини топиш ва илгари сурилган ғояларни амалга оширишга йўналтирилган замонавий ўқитиш

³ Ушбу ўқув материали А.Е.Ибраймов томонидан яратилган “Масофавий ўқитишнинг дидактик тизими” номли қўлланмаси асосида тайёрланган. (Қаранг. А.Е.Ибраймов. Масофавий ўқитишнинг дидактик тизими. – Тошкент: “Lesson press”, 2020, 112 бет.)

шаклларидан бири — **аралаш ўқитиш (Blended learning)** ҳисобланади.

Аралаш ўқитиш — замонавий таълим технологияси бўлиб, унинг асоси “синф-дарс тизими” билан электрон таълимнинг бирлашуви концепциясидан иборат. Бу электрон таълим, ахборот-коммуникация технологиялари ва замонавий ўқув воситалари тақдим қиладиган янги дидактик имкониятларга асосланади. Аралаш ўқитишнинг кенг тарқалган усулларидан бири — бу **“Flipped Class”** педагогик технологияси асосида ўқитиш ҳисобланади.

“Flipped Class” инглизча сўз бўлиб, русчада — “Перевернутый класс”, ўзбекчада “Тескари дарс, синф”, “Ўрин алмаштирилган дарс, синф”, “Илгарилама дарс, синф”, “Олдиндан тайёрланиш дарси, синфи” маъноларига тўғри келади. Буларнинг орасидан ушбу педагогик технологиянинг ҳақиқий мазмун-моҳиятига энг яқин бўлган ном сифатида ўзбек тилида “Олдиндан тайёрланиш дарси, синфи” номини танлаш мумкин.

“Flipped Class” технологиясида ўқув жараёнининг асосий қисмлари бўлган дарс билан уйга вазифанинг ўрни алмаштирилиб, аввал уйга вазифани бажариш жараёнида видео, аудио ва бошқа интерфаол материаллар ўрганилади ва бўлажак дарсга тайёргарлик кўрилади, кейин дарсда мавзу мазмунини амалда қўллаш масалалари кўрилади.

Таълим олувчи дарсгача бўлган вақтда исталган жой ва вақтда ўзига қулай ҳолда ўрнашиб ўтириб, тьютор томонидан тақдим этилган видео, аудио ва бошқа интерфаол материалларни ўрганади. Барча фактлар ва номлар ихчам видеога бир неча минутга жойланган бўлади. Бунга аудиторияда мавзунини тушунтиришга кетадиган вақтдан камроқ вақт кетади. Чунки дарсда бўладиган турли ташкилий ишларга вақт сарфланмайди. Дарсдан олдин мустақил ўзлаштириш дарсдаги мавзунини янгидан тушунтиришга кетадиган вақтни тежайди ва ушбу бўшаб қолган вақтдан мавзуга тегишли муаммоларни ҳал қилишга, билимлар ва кўникмаларни амалда қўллашга ва таълим олувчилар билан янги ўқув маҳсулотлар яратишга йўналтирилади. Ушбу масалада соҳа мутахассисларидан бири бўлган М.Симонованинг фикрича, ушбу технология “дарсдан ташқарида мустақил ишлаш, дарсда вақтни тежашга ва тўғридан-тўғри дарсда ўқув материал мазмунини тушунишни чуқурлаштиришга ёрдам беради”.

“Flipped Class” атамаси нисбатан яқинда қўлланила бошланганига қарамай, унинг баъзи тамойиллари узоқ вақтдан бери тьюторлар томонидан қўлланилиб келинган. Жумладан, “Flipped Class” технологиясидан фойдаланиш бўйича дастлабки тажрибаларни **XX асрнинг 90-йиллари бошида** АҚШнинг Гарвард университети профессори Эрик Мазур ўтказган. У таълим олувчиларга янги тушунчалар ва атамалар билан танишиш орқали

дарсга тайёрланган ҳолда келишлари учун маъруза материаллари ва мақолалар берган. Дарс бошида эса Эрик Мазур кичик сўров ўтказган, унинг натижалари эса таълим олувчиларнинг ўқув материалларни қанчалик ўзлаштирганлиги бўйича тьюторга сигнал бўлган. Шу асосида дарс жараёнида қайси масалаларга алоҳида эътибор бериш кераклигини билиб олган ва кейин ўқув материалларни чуқур ўрганиш ва муаммоларни ҳал қилиш кичик гуруҳларда амалга оширилган. Бу усулни қўллаш асосида ўтказилган назорат ишлари натижалари анъанавий ўқув услубига нисбатан юқори натижа кайд этган. Таълимнинг ушбу шакли АҚШда 2004 йилдан бошлаб ривожлантирилган (Woodland Park High School, Colorado).

“Flipped Class” номи билан биринчи бўлиб, 2007 йилда АҚШда икки нафар тьютор — Жонатан Бергман ва Аарон Сэмс томонидан амалиётда қўлланила бошланган. Улар ўз таълим олувчиларига босма материаллар эмас, балки уйда янги ўқув материалларини ўрганиш учун ишлатилиши мумкин бўлган видео дарсларни тарқатишган.

Бергман ва Сэмс ишлаган мактаб қишлоқда бўлганлигисабабли, таълим олувчилар дарсларни кўпроқ қолдириб юборадиган бўлишган. Дарс қолдирган таълим олувчиларнинг вақтини тежаш ва улар билан қўшимча дарслар ўтказмаслик учун дарсларни видеога ёзиб олиш ғояси пайдо бўлган. Таълим олувчилар дарс материалларини мустақил ўрганиш учун улар таклиф қилган ёндашувни катта қизиқиш билан қабул қилишган.

Шунингдек, 2011 йилда тадқиқотчи Энди Шэлл АҚШда Мичиган штатидаги “Clintondale High School” мактабида мазкур масала бўйича кенг тадқиқот ўтказган. Бунда 45 дақиқалик маърузанинг ҳаммасини конспектлашдан кўра давомийлиги 3-6 дақиқадан ортмайдиган видеороликлардан фойдаланиш яхши натижа бериши маълум бўлган.

“Flipped Class” педагогик технологияси замонавий компьютер технологиялари ва масофавий ўқитиш ҳамда Интернет тармоғи имкониятлари асосида янада ривожланган. Бундай формат дунёдаги таълим олувчилар ва тьюторлар учун маъқул бўлган ва улар ўз видеомаърузаларини ёзиб, таълим олувчилари ўрганишлари учун локал ва глобал тармоқларга жойлаштира бошлаган.

Буюк Британиянинг Очиқ университети мутахассислари бу соҳа дунёдаги таълим тизимининг ривожланишини тубдан ўзгартириши мумкин деб ҳисоблайдилар. Шунингдек, халқаро экспертлар ҳамжамияти яқин келажакда (5-7 йил) таълим жараёни ривожланишига сезиларли таъсир кўрсатадиган асосий тенденцияларни аниқлади (The NMC Horizon Report: 2014 Higher Education Edition, New Media Consortium, “Educause”). Булар ўқув жараёнида

ва дарсдан ташқари машғулотларда электрон рақамли қурилмалардан фойдаланиш ва ҳар қандай мобил қурилмадан фойдаланган ҳолда турли ресурслар билан ишлаш (Bring Your Own Device) ҳамда “Flipped Class” технологияси, турли хил уйинлар ва геймификация шаклида ўқитиш (Game, Gamification) каби технологиялар ҳисобланиши таъкидланди.

Ҳозирги кунда “Flipped Class” технологиясини муваффақиятли қўллаш амалиёти Пеннсилвания штати Университетида (АҚШ) 1500 дан ортиқ таълим олувчилар иштирокида олиб борилмоқда.

“Flipped Class” технологиясини амалда қўллашда қуйидаги замонавий **таълим воситаларидан** фойдаланилади.

Подкаст (Podcast) — бу овозли файл (аудио маъруза) ҳисобланади. Таълим олувчилар подкастни ўзларининг стационар ёки мобиль қурилмалари асосида ёки маърузаларни онлайн режимида тинглашлари мумкин.

Водкаст (Vodcast — бу “video-on-demand”, яъни сўров бўйича видео маъносини билдиради) ҳам подкастга ўхшаш бўлиб, фарқи фақат видеофайлларга эгалигидан иборат.

Пре-водкастинг (Pre-Vodcasting) — бу таълимий метод бўлиб, унда педагог томонидан таълим олувчилар келгуси ўрганиладиган машғулотгача аввалдан мавзу тўғрисида тасаввур олишлари учун ўз маърузаси билан бирга водкаст яратилади.

“Flipped Class”нинг асосий воситаси бу таълим олувчи дарсдан ташқари вақтда мустақил равишда ўрганиладиган видео, аудио ва бошқа интерфаол материаллар ҳисобланади. Видео маърузалар кўпинча **асосий компонент** сифатида кўрилади.

Мавжуд айрим манбаларда “Flipped Class”нинг ягона модели ҳали мавжуд эмаслиги, бу технология таълим олувчиларнинг олдиндан ёзилган маърузаларни ўқиши, кўриши ва тинглашига асосланганлиги, кейинчалик бевосита таълим олувчилар ўртасида муҳокама қилиниши асосида амалга оширилиши таъкидланган бўлса, айрим манбаларда ушбу технология асосида ўқитишнинг бир нечта **моделлари** келтирилган.

Жумладан, “Flipped Class”нинг классик модели таълим олувчини бўлажак дарснинг назарий материаллар билан олдиндан таништиришни ўз ичига олади. Бунда ўқув материаллар матн, дарсликларнинг параграфи, слайдлар, видео ва аудио материаллар шаклида берилади. Аудиторияда эса тьютор аввалдан ўрганилган материални муҳокама қилиш, мураккаб фикрларни тушунтириш, муаммоли саволларга жавоб бериш ва интерфаол усуллардан фойдаланган ҳолда дарс ўтишдан иборат бўлади.

Лойиха – аниқ режа, мақсад асосида унинг натижаланишини кафолатлаган

ҳолда педагогик фаолият мазмунини ишлаб чиқишга қаратилган ҳаракат маҳсули.

Лойиҳа дастур, модел, технологик харита ва б. кўринишда намоён бўлади. Лойиҳанинг асосини илмий ёки ижодий характерга эга ғоя ташкил этади.

Лойиҳалаш – бошланғич маълумотларга асосланиб, кутиладиган натижани тахмин қилиш, башоратлаш, режалаштириш орқали фаолият ёки жараён мазмунини ишлаб чиқишга қаратилган амалий ҳаракат.

Лойиҳалаш “**ғоя – мақсад – кутиладиган натижа – тахмин қилиш – башоратлаш – режалаштириш**” тизимига асосланади. Лойиҳалаш турли воситалар, яъни моддий буюм, қуроллар, м: компьютер технологияси, ватмон ёки оддий иш қоғози, чизғич, қалам, маркер, нусха кўчириш аппарати (принтер) ва б. ёрдамида амалга оширилади

Лойиҳани яратиш учун педагог лойиҳани яратиш, жараённи босқичма-босқич ёритиш, мақсадни аниқ белгилаш, мақсадга мос вазифаларни аниқлаш, ўқув материали мазмунини шакллантириш, савол ва топшириқлар тизимини ишлаб чиқиш, жараён ёки тадбирнинг методик тузилишини асослаш, талаба билим даражасини ташхислаш ва унинг тарбияланганлик даражасини баҳолаш каби кўникма ва малакаларга эга бўлиши зарур.

Таълим жараёнини лойиҳалаш – алоҳида олинган таълим жараёнини самарали ташкил этиш учун барча омилларни инобатга олган ҳолда унинг лойиҳаси (схемаси)ни ишлаб чиқиш.

Таълим жараёнини лойиҳалаш қонуниятлари:

1) таълим жараёнини лойиҳалаш самарадорлиги барча таркибий қисмлар (технологик жараён, технологик жараённи бошқариш, восита, ахборот, ижтимоий-иқтисоий таъминот)нинг лойиҳада мақсадга мувофиқ ёритилиши билан таъминланади;

2) таълимнинг технологик воситалари талабаларнинг индивидуал хусусиятларига боғлиқ ҳолда танланади;

3) лойиҳалаш стратегиялари педагогнинг индивидуал услубига мувофиқ танланади;

4) лойиҳалаш сифати тескари алоқа (педагог ва ўқувчи ўртасидаги) кўлами, лойиҳалаш мазмуни ҳамда барча омиллар самарадорлигига боғлиқ.

Педагогик жараённи лойиҳалаш: **лойиҳа – мазмун – фаолият** учлиги асосида ташкил этилувчи педагогик фаолиятнинг умумий моҳиятини яхлит ифодалашга хизмат қилувчи лойиҳани яратишдир.

Таълим жараёнини лойиҳалаш қуйидаги босқичларда кечади

Педагогик жараённи лойиҳалашда бажариладиган **асосий вазифалар**:

- 1) педагогик фаолият мазмунини таҳлил қилиш;
- 2) натижаларни олдиндин кўра билиш;
- 3) режалаштирилган фаолиятни амалга ошириш лойиҳасини яратиш.

Таълим жараёни лойиҳалашда вазифаларнинг белгиланиши

Виртуал лабораториялар. Виртуал лаборатория бу экспериментларни ҳақиқий ўрнатиш билан бевосита алоқада бўлмасдан ёки унинг тўлиқ йўқлигида амалга оширишга имкон берадиган дастурий ва аппарат комплекси.

Виртуал лабораториялар деганда икки турдаги аппарат ва дастурий тизим тушунилади:

- 1) масофавий лабораториялар - масофадан кириш имконияти бўлган лаборатория қурилмалари мажмуи;

2) виртуал лабораториялар - лаборатория тажрибаларини тақлид қилишга имкон берадиган дастур.

Бунинг учун фойдаланиш мумкин:

- 1) тажриба ўтказиш техникаси билан танишиш;
- 2) ишлашингиз керак бўлган жиҳозлар билан танишиш;
- 3) кузатув, ҳисобот бериш кўникмаларини эгаллаш.

Бундай комплекслар максимал аниқлик, эксперимент ўтказиш учун ҳақиқий асбоб-ускуналар моделига мос келиш аниқлигини таъминлайди. Бу ишни сезиларли даражада осонлаштиради, вақтни тежайди ва ўрганилган ускунани тан олиш самарасини яратади.

Виртуал лабораторияларнинг афзалликлари:

- 1) интерактивлик;
- 2) маълум бир лабораториядан мустақиллик (компютер мавжуд бўлган жойларда ўтказиш қобилияти);
- 3) таълим муассасасида кўпайтириб бўлмайдиган ёки воқеликда кузатиб бўлмайдиган объектлар, жараёнлар, ҳодисаларни моделлаштириш қобилияти;
- 4) Интернетдан фойдаланган ҳолда масофадан туриб вазифаларни бажариш қобилияти.

Виртуал ишлардан фойдаланишнинг камчиликлари:

- 1) ҳақиқий изланишнинг мумкин эмаслиги;
- 2) мавзуларнинг кўринмаслиги;
- 3) махсус ускуналар билан ишлашда амалий кўникмаларнинг этишмаслиги.

STAR (академиклар ва тадқиқотчилар учун дастурий воситалар) - Massachusetts technology instituti (MIT) тадқиқот ва ўқитиш учун виртуал лабораторияларни ривожлантириш дастури. Дастурнинг фаолияти умумий биология, биокимё, генетика, гидрология, тақсимланган ҳисоблаш соҳасидаги ўқув ва илмий-амалий дастурларни ишлаб чиқишдан иборат. Кўпгина дастурлар java ёки html-да амалга оширилади. StarBiochem, StarGenetics, StarORF, StarMolSim, StarBiogene, StarHydro, StarCluster каби виртуал лабораториялар.

Дебатлар—икки қарама-қарши, ўзаро мусобақалашаётган команда (гурух) иштирокчиларнинг олдиндан тайёрланган чиқишларига асосланган расмий муҳокама.

2.2. Талабаларда танқидий, ўзини-ўзи (мотивацион, интеллектуал, амалий-фаолиятли, фаол коммуникация ва жамоавий иш) ривожлантириш.

Танқидий фикрлаш ҳақидаги манбаларнинг илдизи қадим замонларга бориб тақалади. Яқин ва Ўрта Шарқда яшаб ижод этган ўрта аср мутафаккирлари табиий-илмий асарларида илмнинг турли томонлари, унинг принциплари,

тузилиши, меъзонлари, илмнинг инсон ақлий ривожига ва танқидий фикрлаши билан боғлиқлигига жиддий қизиқиш борлигини кузатамиз.

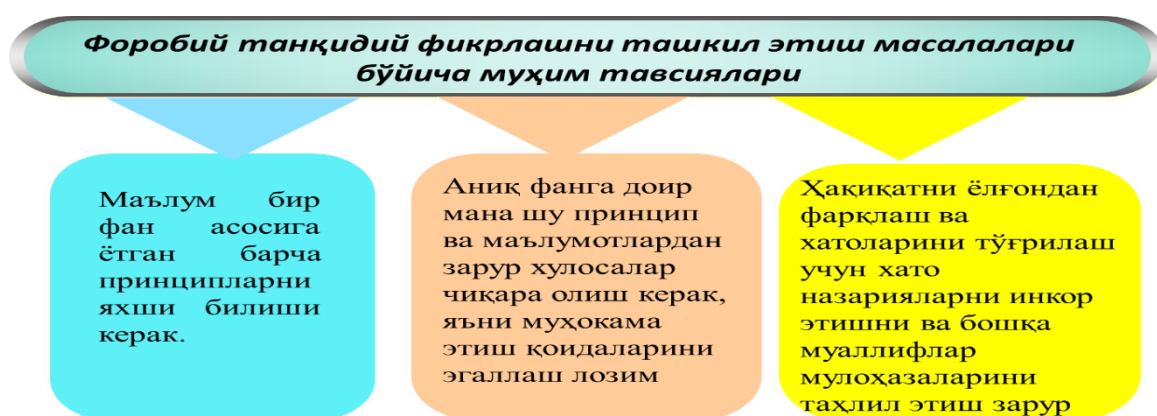
Хоразмий, Форобий, Беруний, Ибн Сино, уларнинг сафдошлари ва издошлари гносеологик қарашларининг характерли хусусияти шундан иборатки, инсон онгида предмет тимсоли (образи)ни мавҳумлаштириш жараёни улар эътиборини доимо жалб этган, бунинг натижасида мазкур предмет моҳияти ва ўзига хослиги тушунчаси ишлаб чиқилган ва шаклланган.

Фикрлаш назарияси куртаги фан пайдо бўлиши билан юзага келди ва узлуксиз ривожланмоқда. Хоразмий бу назариянинг ривожланишига муҳим ҳисса қўшди. *Форобий фанларга* билимларни ўзлаштириш ва тўплашнинг зарур воситаси сифатида муҳим аҳамият берди, уларни эгаллашни эса *саводхонлик кўрсаткичи деб ҳисоблади*.

Унинг айтишича, ҳиссиёт аъзолари, юрак ва мия инсон туғилгандан ато этилган, бошқалар билим, турли хил ақлий ва ахлоқий хусусиятлар: характер белгилари, таълим олиш ва бошқалар инсон ҳаётини танқидий фикрлаши жараёнида эгалланади. У инсон характерининг турли хусусиятлари ва ахлоқий фазилатлари: дадиллик, мардлик, дўстлик, сахийлик, зукколик, ҳаққонийлик ва ҳоказоларни белгилар экан, улар шахсни тарбиялаш ва *ўз-ўзини тарбиялаш натижаси деб ҳисоблайди*. Мутафаккирнинг фикрича, ақлий ва хулқий сифатлар тарбияси икки хил усуллар (методлар) билан: шахсни камол топтиришга йўналтирилган ихтиёрий ҳаракатлар ва куч билан мажбур қилиш жараёнида амалга оширилиши мумкин.

Олимнинг фикрича инсон маънавиятининг олий поғонаси руҳ, ақл ва тафаккур бўлиб, улар инсон танқидий фикрлашига хос бўлган ўзига хос шаклларда намоён бўлади.

Форобий танқидий фикрлашини ташкил этиш масалалари бўйича бир қатор муҳим тавсияларни ишлаб чиқди. Яхши назоратчи бўлиш учун, дейди у, уч нарсага риоя қилиш зарур:

Берунийнинг илмий меъросида у ишлаб чиққан табиатни ўрганиш ва унинг илмий методи катта ўрин эгаллайди. Беруний илмий методининг характерли

хусусиятлари ва асоси олимнинг объективлиги ва оқилона ёндашуви, кузатиш, тажрибалар, оғзаки ва ёзма ёдгорликларни ўрганиш далилларга танқидий ёндашув, уларни ақлий хулосалар шаклида мантикий умумлаштириш, ҳақиқатни аниқлаш мақсадида қиёслашдан иборатдир.

Ибн Сино (X-XI асрлар) танқидий фикрлашининг турли хилларининг кенг манзарасини очиб берди. Уларни руҳнинг хилма-хил кучлари деб тасвирлади ва бу кучларнинг анчагина қисмини илоҳий ибтидо ҳукми таъсиридан ажратиб олди. У қадимги (антик) анъанага мувофиқ руҳни уч кўриниш: наботот, ҳайвонот ва ақлга ажратади.

Танқидий фикрлашини шакллантиришнинг муҳим шартига талабаларни дарсда танқидий фикрлаши турларини алмаштириш заруриятини қўшиш кераклигини қайд этилади. Талаба шахсини ривожлантиришда, шунингдек, икки йўналишни ажратиб кўрсатиш мумкин: *фикрлашни ривожлантириш ва такомиллаштириш* ҳамда шахснинг муайян сифатларини шакллантириш. Ривожлантириш, фикрлашни танқидий фикрлашининг бўғини деб ҳисоблангани учун бу воситалар гуруҳини қуйида батафсил кўриб ўтамиз.

Танқидий фикрлаши мазмуни уч ташқи омиллар: объекти, мақсади, дидактик асослар ривожланишининг қонуниятлари орқали боғланади.

Танқидий фикрлашининг ташқи томони деганда биз анча содда жараёнларини (қабул қилиш, диққат-эътибор ва бошқалар) рағбатлантириш ва талабанинг умумий иш қобилиятини сақлашни тушунаемиз. Бунинг учун қуйидаги усуллар хизмат қилади:

- ◆ турли методлар, турлар ва ўқув ишлари усулларини навбатлашиш йўли билан турли асаб марказлари ишларини алмаштиришни таъминлаш;
- ◆ ўқув жараёнида сўз ва кўрғазмалилик, аниқ ва мавҳумийликнинг тўғри ўзаро муносабати;
- ◆ дарсда жисмоний ва мусикий дам олиш дақиқалари;
- ◆ ижобий ҳиссиётларни қўллаб-қувватлаш;
- ◆ дидактик усул сифатида ўйин ва мусобақаларни қўллаш, танқидий фикрлашининг ички томони, бу авваламбор талабалар фикрлашини фаоллаштириш, бошланғич гуруҳларда эса улар тасавури ва ижодкорлигини рағбатлантириш ҳамдир.

Танқидий фикрлашини шакллантиришнинг ички томони мақсадларида фойдаланиладиган асосий усуллар қуйидагилардир:

- ❖ талабаларнинг мустақил иши;
- ❖ ўз-ўзини ва ўзаро назорат этиш элементлари;
- ❖ бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари таълимига муаммоли ёндашув;
- ❖ таълимнинг мослашув тизими элементлари ва бошқалар.

Ташқи ва ички шакллантириш усуллари танқидий фикрлашнинг барча босқичларини қамраб олади: жонли мушоҳада юритиш босқичида, тасаввурни қабул қилиш ва юзага келишида; мавҳум фикрлаш босқичида, ўқув материални идрок этиш ва тизимлаштиришда, хулоса ва умумлашмаларни шакллантиришда, эсга олиш босқичида, ўзлаштирилган материални қўллашда.

Ҳатто яхши ўйлаб топилган тизим ва танқидий фикрлаш усулларида оқилона фойдаланилганда ҳам талаба ўқитувчи режалаштирган таъсирларни ҳар доим ҳам мос равишда қабул қилавермайди. Шу боис танқидий фикрлашни шакллантирувчи имконият ва воситалар билан бир қаторда талабалар ички механизмини ҳам ўрганиш зарур.

Танқидий фикрлашнинг педагогик- психологик асослари.

Талабалар танқидий фикрлашнинг ўрганишда замонавий дидактика ва таълим психологияси ютуқларидан фойдаланади. Танқидий фикрлашда талабаларнинг индивидуал ва типик хусусиятларини кўриб чиқади.

Ўзлаштириш жараёнида таҳлилий-синтетик фаолият, шунингдек қиёслаш, мавҳумлаштириш, умумлаштириш ва аниқлаштириш каби фикрий операциялар муҳим рол ўйнайди.

Таҳлил - бу, предметни қисмларга фикран бўлишдир.

Синтез - алоҳида элементлар ёки қисмларни бир бутунга фикран бирлаштиришдир.

Жумладан, битта ўнлик ва иккита бирликдан иборат сон неча деб аталади деган ўқитувчининг саволига жавоб бериб, таълим олувчилар синтездан фойдаланади (Ўн ва иккита бир 12 сонини ташкил этади); 25 сонидан неча ўнликлар ва бирликлар бор деган саволга жавоб бериб, ўқувчилар сонлар таҳлилинини амалга оширади.

Танқидий фикрлашнинг фаол методларини ишлаб чиқишда қуйидаги асослардан келиб чиқадилар: *Танқидий фикрлаш нима?*

Фикрлаш – ўқиш, ёзиш, сўзлаш ва эшитишга ўхшаш жараён. У шундай фаол, мувофиқлаштирувчи жараёнки, унинг таркибида бирор ҳақиқат ётади.

Фикрлаш контекстан ташқарида ҳосил қилинадиган кўникма эмас. Танқидий фикрлаш таълимий дастур ёки кундалик ҳаётнинг умумий контекстидан йироқлашган шароитда ўрганилиши лозим бўлган ҳодиса ҳам эмас.

Браун (1989) таъкидлайдики, вазифа ва реал ҳаёт мақсадларига боғланмаган ўқув кўникмалари таълим олувчиларга объектив тестларни яхши топшириш имкониятини бериши мумкин, лекин улар бу кўникмаларни янги вазиятларда қўллаш олмайдилар.

Самарали ва муттасил ўрганиш асосида талабаларнинг ахборотларни ўзлаштириш, синтезлаши ва уларни тўла эгаллаш фаоллиги ётади. Ўрганиш жараёни фикрлаш фаолиятининг турли туман кўринишларидан фойдалангандагина муваффақиятлироқ бўлади. Бунда жараён янада онгли равишда ўзлаштирилади. Ўрганиш ва танқидий фикрлаш талабаларнинг аниқ вазифаларга нисбатан янги билимларни қўллаш имкониятларига эга бўлган тақдирда ривожланади. Ўрганиш талабаларнинг олдинги билимлари, тажрибаларига таянгандагина мустаҳкамланади. Булар талабаларнинг билган билимларини янги ахборотлар билан боғлаш имкониятини беради. Танқидий фикрлаш ва ўрганиш ғоя ва тажрибаларнинг турли-туманлигини педагоглар тушунган ва қадрлаган вақтдагина амалга ошади. Танқидий фикрлаш «яккаю-ягона тўғри жавоб» ни қабул қиладиган менталитет жараёнида юз бермайди.

Танқидий фикрлашнинг ривожланиш муҳитини яратиш. Танқидий фикрлашни ривожлантириш осон иш эмас. Бу муайян ёш даврида тугалланган ва эсдан чиқариладиган вазифа ҳам эмас. Шу билан бирга танқидий фикрлашни ривожлантирадиган ягона йўл ҳам йўқ.

Лекин танқидий фикр шаклланишига ёрдам берувчи муайян ўқув тўплами мавжуд. Унинг учун:

- талабаларга фикр юритиш учун имконият бериш;
- турли-туман ғоя ва фикрларни қабул қилиш;
- талабаларнинг ўқув жараёнида фаоллигини таъминлаш;
- талабаларни кулгига қолмасликка ишонтириш;
- ҳар бир талабанинг танқидий фикр юритишга қодир эканлигига ишонч ҳиссини уйғотиш;
- танқидий фикрлашнинг юзага келишини қадрлаш лозим.

Шу муносабат билан талабалар:

- ўзига ишончни орттириш ва ўз фикри ҳамда ғояларининг қадрини тушуниш;
- ўқув жараёнида фаол иштирок этиш;
- турли фикрларни эътибор билан тинглаш;
- ўз ҳукмларини шакллантиришга ҳамда ундан қайтишга тайёр туриши лозим.

Вақт. Танқидий фикрлаш вақт талаб қилади. Яъни, ўз фикрларини шакллантириш гўё аввалги ғоя, тасаввур, учрашувлар ва тажрибаларни археологик жиҳатдан тадқиқ қилишга олиб келади. Шунинг учун ҳам:

- фикрларини ўз сўзлари билан ифодалаш;
- ўзаро танқидий фикрлар алмашиш;

- ўз ғояларини ифодалай олиш ва конструктив таклифларга жавоб ола билиш;
- фикрларни муайян ғоялар қиёфасида, қулай муҳитда амалга ошира олиш ва ўз ғояларини тўла ва аниқ ифодалай олиш.

Изн. Танқидий фикрлашда эркинлик бўлиши учун талабалар маъқул ва номаъқул нарсаларни айтиш, улар ҳақида фикрлаш, ижод қилиш учун рухсат олишлари лозим. Талабалар мумкин бўлган ҳолатларни англаб олишгач, танқидий таҳлил қилишга фаол киришадилар.

Танқидий таҳлилга изн олиш онглилик тамойилига асосланади. Бунда таҳлил ва ҳаддан ошиш орасидаги фарқ аниқлаб берилиши лозим. Танқидий фикрлашга изн бериш фикрлаш учун мақсад бўлиб, дўстона ҳамда самарали шароитда кечади.

Ранг-баранглилик. Талабаларнинг фикрлаш жараёнида турли фикрлар ва ғоялар пайдо бўлади.

Ранг-баранг фикр ва ғоялар яккаю-ягона жавобдан воз кечилгандагина мавжудлиги юзага келади. Фикрларни ифода қилиш чегараланганда талабаларнинг фикрлашига чек қўйилади. Фақат биргина жавоб лозим бўлган тақдирда хилма-хил восита ва жараёнлардан фойдаланиш жоизки, унинг ёрдамида талабалар ана шу жавобни топа олсин.

Фаоллик. Танқидий фикрлаш талабаларнинг фаоллиги билан бевосита боғлиқ. Одатда, талабалар сусткаш тингловчилар бўлишади, чунки уларда ўқитувчи билимли ёки китобда у бераётган билимлар мавжуд, шу туфайли улар билим олишларига ўқитувчи масъул деган тасаввурда бўладилар. Ўқув жараёнида талабаларнинг фаол иштироки ва ўқишга ўзларининг масъул эканлигини ҳис қилиш танқидий фикрлашда кутилган натижаларни беради. Талабаларни фикр юритишга, ўз ғоялари ва фикрлари билан ўзаро ўртоқлашишга даъват этиш каби педагогик ёндошув уларнинг фаоллигини ўстиради.

Таваккалчилик. Эркин фикрлилик таваккалчиликка асосланади. Унинг билим фаолиятида кўркмай таваккал қилувчи инсонларни рағбатлантириб туриш жоиздир. Фикрлаш жараёнида «аҳмоқона ғоялар» ақл билан тузилмаган бирикма ва тушунчалар илгари сурилган ҳолатлар ҳам бўлиши мумкин. Ўқитувчи уни ўқув жараёнини табиий ҳолати сифатида талабаларга тушунтириши лозим.

Қадрлаш. Танқидий фикрлаш омилларидан бири талабаларнинг фикрлаш жараёнини қадрлашларидир. Ташкил этилган фикрлаш жараёнида талабалар ўз ғоялари, тасаввурларининг ўқитувчи томонидан қадрланаётганини тушунган чоғдагина чуқур масъулият ва эътиборга яраша жавоб қайтарадилар.

Талабалар ўз фикрлаш жараёнини қадрлашни намойиш қилишга ҳаракат қиладилар, унга ва унинг оқибатларига нисбатан жиддий муносабатда бўла

бошлайдилар.

Қимматлилиқ. Фикрлаш жараёнини ташкил этиш давомида талаба ўзининг фикри, танқидий таҳлил натижалари қимматли эканлигини онгига сингдириши зарур. Ўқитувчи талабалардан муайян материални шунчаки қайта ишлашни талаб қилганда тайёр қолиплардан, андозалардан воз кечиш лозим бўлади. Бу эса талабада ўзгалар ғояларини механик тарзда қайта фикрлаш энг муҳим ва қимматли эканлигига ишонч ҳосил қилишига олиб келади. Аслида талабага ўз фикри, ўзига тааллуқли бўлган ғоя ва тасаввурлар қимматли эканлигини кўрсата олиш зарур. Талабанинг ўзи ҳам ўз фикрларининг қимматли эканлигига ишонч ҳосил қила олиши зарур. У ўз фикрини тушунча ва масалани муҳокама қилиш жараёнида ўта муҳим ва ечимга ҳисса қўшади дея тан олиши керак.

Ўзаро фикр алмашинуви. Фикрлаш жараёни талабаларнинг ўзаро фикр алмашувини кўзда тутати. Талабаларнинг ўзаро фикр алмашиниши уларнинг бир-биридан ўрганишдаги ўртоқчилигига асос солади. Талабалардан фикрловчи сифатида ўзларидаги фикрни ҳам оддий хатони ҳам бошқаларга очиб бериш талаб этилади.

Ўзаро фикр алмашишда талабалардан диққат билан тинглаш, ўзининг қарашларини тингловчига зўрлаб ўтказиш ва сўзловчиларни тузатиб туришдан ўзини тийиб туриши ҳам талаб этилади. Бунга жавобан талабалар бошқаларнинг ялпи фикрларидан фойдаланиш имкониятига эга бўладилар. Кенг доирадаги мунозара оқибати ўлароқ талабалар ўзларига тегишли бўлган ғояларни таҳлил қилиш ва уни аниқлашга янада қобилиятлари орта боради, ҳамда уларни ўз билимлари ва ҳаётий тажрибаларида яратган ғоялар тизимига тиркаб боради. Фикрлаш жараёнини ташкил этишда уни ўтказишнинг бир неча моделлари мавжуд. Улар:

- ўзига ишонч ҳосил қилиш;
- ишда фаол иштирок этиш;
- ўртоқлар ва ўқитувчи билан фикр алмашиш;
- ўзгалар фикрини тинглай олиш.

Танқидий фикрлашни таъминловчи саволлар. Танқидий фикрлаш жараёнида ахборотни таҳлил қилиш ва изоҳлаш, ғояларни таҳлил қилиш, ўрганилаётган ҳикояларни ўз тахминий режалари билан қайта тузиб чиқишга қаратилган саволлардан фойдаланилади. Қўлланмада таҳлил қилинаётган бу масалалар Сендерс (1969) ифодалари ва Блум тизимли саволларидан олинди. Бу саволлар турли даражадаги қийинчиликда фикрлашнинг турли кўринишларини таъминлашда восита бўлиб хизмат қилади. Эслаб қолишга ёрдам берадиган ёки расмий саволлар энг қуйи даражадаги саволларга тааллуқлидир. Баҳолаш ёки ҳукм чиқариш бериладиган саволлар фикрлашни таъминлайдиган иккинчи

сатҳдаги саволлар сифатида қаралади.

Расмий даражадаги шаклий сатҳ саволлари фактологик ахборотлар олиш мақсадида берилади. Улар фақат механик эслашни ва талабаларда яхши жавоб бериш учун қисқа муддатда маълум предметлар бўйича қисқача билимни талаб қилади.

Ахборотларни бир шаклдан иккинчи шаклга кўчириш талабалардан уни кучим (трансформация) қилишни талаб қилади. Кўчириш саволлари талабаларга ўрганаётган, тавсифлаган ва кўрган вазиятлари, сахналари ва воқеаларини ўзлари намоиш эта олишлари учун берилади. Кўчириш саволлари талабаларни ахборотларни қайта ишлаш ёки бошқа шаклларга кўчим қилишга илҳомлантиради. Талабаларга сезиш, кўриш (сенсор) тажрибасини яратиш, шундан сўнг эса бошқаларга ўз кўрганларини етказиш учун уни эълон қилиш зарур. Бу фикрлашга тортишнинг фаол ижодий жараёнидир.

Талабаларга зоялар, далиллар, қайдлар ва қадриятлар орасидаги боғланишларни очиш учун изоҳлашга қаратилган саволлар берилади.

Сендерс изоҳлашни талаб этадиган саволларга фикрлашни юқори даражага кўтарадиган таянч саволлари деб қарайди, бошқалар эса (Вогн ва Эстес) тушунишнинг ўзигина изоҳлашдир, деб ҳисоблайдилар.

Татбиқ қилишга қаратилган саволлар уқиш (талаффуз) жараёни ёки ўрганиш тажрибасида учрайдиган мантиқ муаммоларини ечиш ва чуқур ўрганиш учун имконият беради.

Таҳлил этишга қаратилган саволлар талабалардан у ёки бу воқеанинг аҳамияти етарли даражада яхши ёритилганми, йўқми деган саволга жавоб беришга ундайди.

Синтез қилишга қаратилган саволлар янгича фикрлаш асосида ижодий муаммоларни ҳал қилишга даъват этади. Синтез саволлари талабаларга ўзининг барча билим ва тажрибаларини муаммонинг ижодий ечилишида фойдаланишга имкон беради. Синтез саволлари муқобил сценарийлар яратишни ҳам тақозо қилиши мумкин.

Баҳолаш саволлари яхши ва ёмон, адолат ёки адолатсизлик тўғрисида ҳукм чиқариш учун берилади.

Баҳолаш саволлари талабаларга, ахборотлар сифатини, янги ахборотларга нисбатан ўз муносабатини баҳолай олиши, уларни қадрлай олиши учун берилади.

Танқидий фикрлашни ривожлантиришда муаллифлари фикрлаш жараёнини ташкил этишда идрок қилишнинг 4 ўринни фарқлайдилар:

Яхлитлигича идрок этиш. Мавзу ёки фан тўғрисида умумий билимни мужассамлантирган идрокдир.

Изоҳли идрок этиш. Бу Блум изоҳлари даражасига айнандир. Идрокнинг бу

турида талаба ғоя ва ҳодисаларнинг ўзаро алоқаларини ёритади, унинг моҳиятини муҳокама қилади, фаннинг турли соҳаларига оид ғоя ва ахборотларни ҳатто ташқи жиҳатдан боғлиқ ҳодисаларни бирлаштиради.

Шахсий идрок этиши. Талабалар ўзларида аввалдан мавжуд бўлган шахсий тажриба ва билимларни янги билимлар билан боғлаб тушуниш жараёни акс эттиради.

Танқидий идрок этиши. Мазмунни бир томонга қўйиб, уни таҳлил қилиш, унинг нисбий қимматини, тўғрилигини, фойдалилигини ва талабаларнинг билиши, тушуниши ва қабул қилиши доирасида унинг аҳамиятини баҳолашдир.

Шундай қилиб, ахборотларни чорлаш, ўйлаб кўриш ва фикрлаш методикаларидан фойдаланиш қуйидаги муҳим вазифаларни ечиш имкониятини беради:

- талабаларга мақсадларини англаб олишга ёрдам беради;
- машғулотларда уларнинг фаоллигини таъминлайди;
- самарали мунозарага чорлайди;
- талабаларнинг ўзлари саволлар тузиши ва уни савол тарзида бера олиши учун ёрдам беради;
- талабаларга ўз шахсий билимларини ифода қилишга ёрдам беради;
- талабаларнинг шахсий мутолааси мотивациясини кўллаб-қувватлайди;
- ҳар қандай фикрларга бўлган ҳурмат кайфиятини яратади;
- талабаларда персонажларга нисбатан туйғуларни ўстиришга ёрдам беради;
- талабалар кадрланадиган фикрлашга шароит яратади;
- талабаларнинг танқидий жалб қилинишига бир қатор умидлар билдирилади.

Талабанинг танқидий фикрлашини шакллантириш жараёнида амалга оширилар экан, бу икки томонни кескин ажратмаслик керак, бироқ бундай фарқлаш, бизнинг фикримизча, танқидий фикрлашини шакллантириш муаммосини ҳал қилишга анча мақсадга йўналтирилган ҳолда яқинлашишга имкон беради.

Талаба шахсини ривожлантиришда, шунингдек, икки йўналишни ажратиб кўрсатиш мумкин: фикрлашни ривожлантириш ва такомиллаштириш ҳамда шахснинг муайян сифатларини шакллантириш. Ривожлантириш, фикрлашни биз танқидий фикрлашининг бўғини деб ҳисоблаганимиз учун бу воситалар гуруҳи қуйида батафсил кўриб ўтилди. Шахснинг муайян сифатларини шакллантиришга келганда эса, бунда мустақил ишлаш, тадқиқот топшириқларини бажариш, ижодий ишлар сингари воситалар қўлланилади, улар мустақилликни

шакллантиришга, фаолликка, ижодий ёндашувга қизиқиш ва бошқа шахс сифатларига махсус йўналтирилгандир.

Танқидий фикрлаш жараёнида ахборотни таҳлил қилиш ва изоҳлаш, ғояларни таҳлил қилиш, ўрганилаётган ҳикояларни ўз тахминий режалари билан қайта тузиб чиқишга қаратилган саволлардан фойдаланилади.

Талабаларнинг ёзма иш ёзиш орқали уларнинг танқидий фикрлаш қобилиятларини ривожлантирувчи стратегиялари. Танқидий тафаккур нутқ билан чамбарчас боғлиқ. Шахсда нутқнинг барча турлари ривожланган бўлиши керак.

Оғзаки нутқдан талаба “Ақлий хужум”, “Мунозара ўтказиш”, ўқилган материал бўйича фикр баён этиш ва бошқалардан фойдаланилади. Шу кунгача таълим жараёнида оғзаки нутқнинг ривожланишига кўпроқ эътибор берилган.

Ёзма нутқ талабанинг фикрланиши ривожлантиришда муҳим ўрин тутди. Ёзма нутқ фикрни кенг ва чуқур ўйлаб баён этишни, аниқ ифодалашни, баён этаётган фикр бўйича ўйлашни талаб этади.

Таълим жараёнида ёзма нутқнинг ривожланишига алоҳида эътибор бериш педагогик технологиянинг асосий талаби ҳисобланади.

Ўзаро фаол мулоқот жараёнида танқидий фикрлашиш, дарс жараёнини жонли мулоқот ва бахслар блан ўтказиш педагогик технолологиянинг асосий талабидир. Бунда бир қатор иш усуллари мавжудки, улар гуруҳ талабаларининг фаол ишлашига мўджалланган.

Чуқур ва атрофлича билим эгалланмаган, мустақил билим олишга одатланмаган, билимнинг ҳаётий аҳамиятини тушунмаган талаба яхши мутахассис бўлиб етиша олмайди.

Талаба ўз-ўзини ривожлантириши, мақсадга эришишнинг турли усуллари ва инновацияни билиши, мустақил қарорлар қабул қила олиши, ташаббускор бўлиши лозим. Бунинг учун касбий таълимнинг муҳим вазифаларидан бири танқидий фикрлашни касбий тайёргарлик босқичида мақсадли ва режали шакллантириш ва ривожлантириш технолологиясини ишлаб чиқишдан иборатдир. Зеро, талабаларнинг танқидий фикр юритиши юқори даражада шакллантирилса ва ривожлантирилса, келгуси касбий педагогик фаолиятида оддий битирувчидан мустақил, ижодий ва танқидий фикрлайдиган, турли масалаларни ҳал қилишда ностандарт ечимларни топа оладиган истиқболли субъектга айланади.

Танқидий фикрлаш орқали билим эгаллашнинг аҳамияти ҳақида буюк файласуф Аристотел: *«Нодонлик бу ҳали у қадар иллат эмас, саёз ўзлаштирилган билимларни жамлаш ундан баттарроқдир»*, - деса, рус ёзувчиси Л.Н. Толстой: *«Донлик иложии борича кўп билишда эмас, балки қандай билимлар энг зарур, қандайлари озроқ ва яна қандайлари фавқулудда*

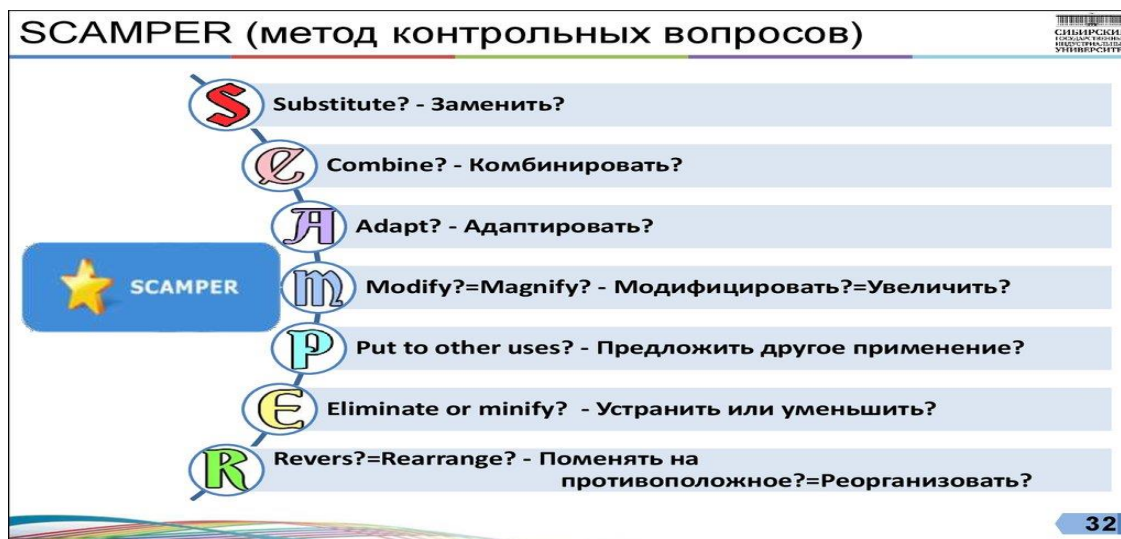
зарурлигини билишдир», - деган фикрни билдиради. Сотсиолог ва файласуф Г. Спенсер эса: «Агар кишининг билимлари бетартиб ҳолда бўлса, қанчалик у кўпроқ билимга эга бўлган сайин фикрлари шу қадар парокандалашиб боради», - дейди.

Демак, **танқидий фикрлаш** – бу ижодий ёки интуитив фикрлаш эмас, далилларни ёдда сақлаш ёки ғояларни тушуниш ҳам эмас, балки янги ва тушунарли бўлган фикрлар ва ғояларнинг танланиши, текширилиши, баҳоланиши, ривожлантирилиши ва татбиғидир. Шундай экан, талабаларда танқидий фикр юритиш кўникмаларини ривожлантириб бориш муҳим аҳамият касб этади.

2.3. Креатив фикрлашни шакллантириш усуллари (дизайн-фикрлаш, скампер ва х.к.). Талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этишнинг замонавий шакллари

Креатив фикрлашга йўналтирилган таълим технологиялари. Хорижий мамалакатларнинг таълим тизими амалиётида шахс креативлик сифатларида шакллантириш ёки ривожлантиришга хизмат қиладиган кўплаб метод ва стратегиялар қўлланилади. Ушбу метод ва стратегияларнинг дидактик аҳамияти шундаки, улар талаба ва таълим олувчиларни ўқув материаллари юзасидан чуқур ўйлашга мажбур қилади. Шу сабабли бу метод ва стратегияларни креативлик сифатлари ниҳоятда паст ривожланган таълим олувчи ва талабалар билан ишлаш жараёнида самарали қўллаб бўлмайди.

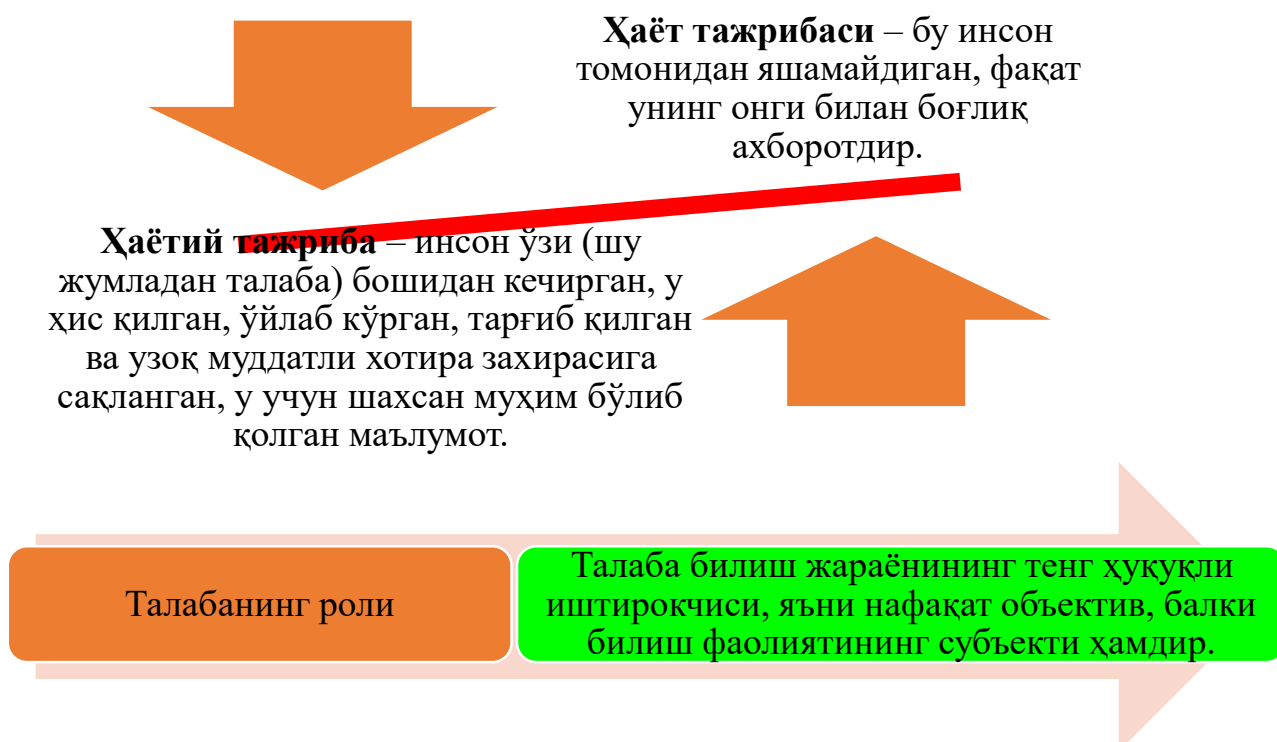
Скампер таълим методининг мазмуни ва моҳияти. бир назорат рўйхати шаклидаги оддий, лекин самарали ижод техникасидир. Скампер (таълим методи) техникаси ишлаб чиқаришда кенг фойдланиб келинган бўлиб, Scamper сўзи "тез югуриш" деган маънони англатади. SCAMPER тушунчаси кенгайтмаси (7 та)нинг ҳар бирдан 7 қатордан ва 3 устундан иборат жадвал яратиш талаб этилади.

Витаген таълим технологиясининг моҳияти. Витаген – *vita* (лот.) – ҳаёт, *genesis* (лот.) – туғилмоқ (ҳосил бўлиш), яъни ҳаётдан туғилган.

Витаген таълим – шахс (талаба)нинг ҳаётий тажрибасини актуаллаштириш (талаб), унинг ақлий (интеллектуал) ва психологик салоҳиятидан ўқув мақсадларида фойдаланиш асосида ўқитиш.

Тушунчалар орасидаги фарқ

Витагенга йўналтирилган таълимнинг мақсади шахснинг интеллектуал ва психологик потенциалини намоён қилишдан иборат. Бунда шахснинг ҳаёт тажрибасини ҳаётий тажрибага ўзгартиришни назарда тутлади.

Витаген таълим принциплари:

Ўқитувчининг ҳаётий тажрибасига таяниш-билимларни кадриятга айлантиришнинг асосий йўли.

- Ҳаётий тажриба шахсга таълим жараёнида потенциал қобилиятларни рўёбга чиқариш имкониятини беради.
- Ҳаёт тажрибаларидан кўп ўлчовли фойдаланиш керак.

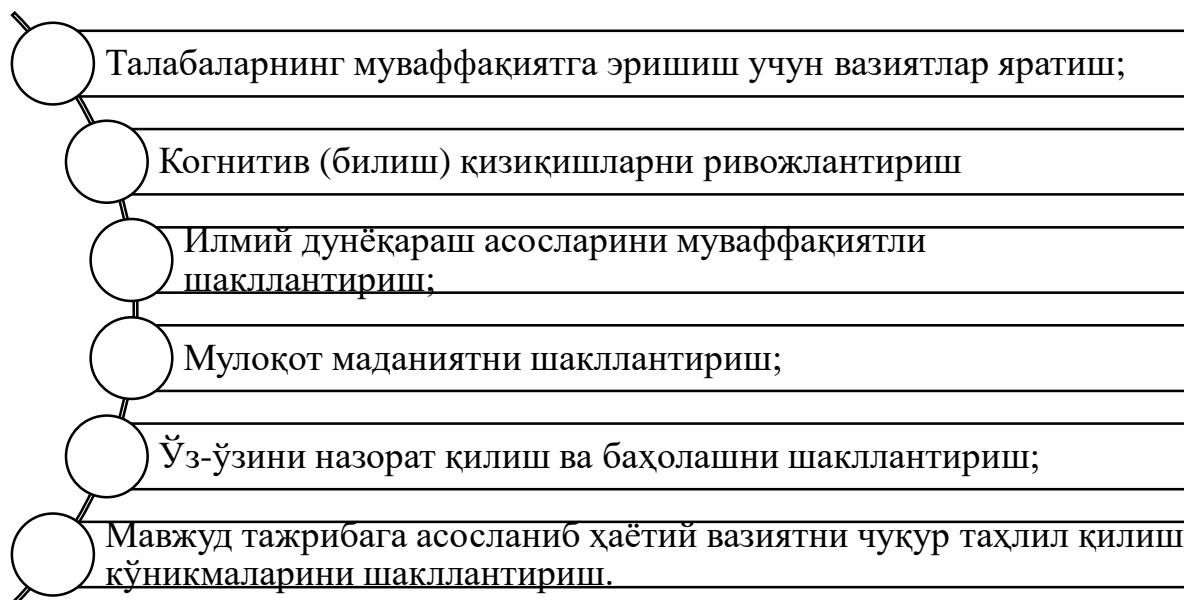
- Талабанинг ақлий(интеллектуал) салоҳиятини фаоллаштириш шахсни ҳурмат қилишга асосланган бўлиши керак.

Витаген таълимни амалга ошириш йўллари:

1. Визуализация ёрдамида витаген тажрибасининг таркибини аниқлаш.

2. Турли сўровлар орқали витаген тажрибасини аниқлаш
3. Витаген тажрибасини ўқув жараёнининг барча иштирокчилари томонидан тасдиқлаш орқали аниқлаш.
4. Витаген тажрибасини таҳлил қилиш. Унинг табиати ва ҳажмини очиб бериш, улар ўртасидаги алоқани ўрнатиш.
5. Витаген тажрибасини таснифлаш учун асосни аниқлаш, уни таснифлаш. Турли хил билимлар соҳасидаги витагенга хос бўлган маълумотларни бирлаштириш.
6. Мақсадли педагогик таъсир ўтказиш имкониятини аниқлаш интеграллашган билим, кўникма ва муносабатларни шакллантириш.
7. Турли соҳаларда илмий билимларни қуришда витаген тажрибасидан фойдаланиш шартларини аниқлаш.
8. Таълим жараёнига ҳаётий тажрибаси юқори бўлган иштирокчиларни жалб қилиш орқали талабаларнинг дунёқарашларини кенгайтириш.

Витаген технологиясини амалга ошириш

Талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этишнинг замонавий усуллари. Мустақил таълим шахсининг ривожланишида асосий омил бўлиб, унинг келгуси фаолиятида мустақил ишлай олиш хусусиятларини тавсифловчи бўлиб хизмат қилади. Мустақил таълим мазмуни меҳнат характерига бевосита эмас, балки билвосита таъсир этиб, мустақил таълим учун имконият топа олишига боғлиқ бўлади. Мустақил таълим талабанинг келгуси фаолияти давомида ўз йўлини белгилашнинг воситаси бўлиб, талаба ўз имкониятларини баҳолай олишига сабаб бўлади. Талаба мустақил ишини ташкиллаштиришни ўқитиш парадигмаларига киритишга сабаб, талабани мустақил фаолият юритишини ташкиллаштириш бўйича ёндашувни ўзгариши билан боғлиқ бўлиб, ўқитувчидан янги роль ва янги вазифаларни талаб этади.

Ҳозирги кунда талаба мустақил иши ўқув-машқ фаолиятининг бир тури бўлган малака билимлари дастурини ўзлаштириш ётади, ушбу дастур аниқ бир тизимда амалга оширилиб, аниқ натижага эришиш режасини тузиш ҳамда уни баҳолашда ўқитувчи билан шерикчиликда иш олиб борилади. Ушбу замонавий ёндошув олий мактаб ўқитувчисидан талаба мустақил ишини ташкиллаштиришга муносабатини ўзгартиришни талаб ётади.

«Мустақил таълим» тушунчаси педагогик луғатларда ўқув юртидан ташқари, мустақил ўрганиш туфайли эгалланадиган таълим туридир, деб таърифланган. Аини вақтда «мустақил таълим олиш», «ўзини тарбиялаш», «мустақил ўқиш» тушунчаларидан синонимлар сифатида фойдаланилмоқда.

Илмий тадқиқот натижалари асосида мустақил таълимга қуйидагича таъриф берилди: *мустақил таълим* – ўқув материални мустақил ўзлаштириш, мураккаблик даражаси турлича бўлган топшириқлар, амалий вазифаларни аудиторияда ҳамда аудиториядан ташқарида ижодий ва мустақил бажариш асосида назарий билим, амалий кўникма ва малакаларни шакллантиришга қаратилган тизимли фаолиятдир.

Ҳозирги кунда олий таълим муассасаларида мустақил ишнинг иккита умум қабул қилинган шакллари мавжуд: аудитория ва аудиториядан ташқари.

Аудитория мустақил иши ўқитувчи назорати остида ўтказилади ҳамда вазифани бажариш мобайнида ўқитувчи маслаҳат олиш имкони бўлади. Аудиториядан ташқари мустақил иши мустақил равишда талабага қулай вақтда кўп ҳолатларда аудиториядан ташқарида ўтказилади, агар, махсус хона талаб этиладиган бўлса, лаборатория ёки устахонада ўтказилади.

Ҳозирги кунда талаба мустақил ишини ташкиллаштиришда аудиториядан ташқари мустақил ишга катта эътибор қаратилмоқда.

Аудиториядан ташқари мустақил иши (кейинчалик мустақил иши) – талабанинг режадаги ўқув, ўқув-тадқиқот, илмий-тадқиқот иши бўлиб, ўқитувчи топшириғи билан аудиториядан ташқарида, ўқитувчининг методик раҳбарлиги остида, аммо ўқитувчининг бевосита иштирокисиз бажарилади.

Талабаларнинг мустақил ишининг асосий белгиларига киради:

- билим ёки амалий вазифани, муаммовий савол ёки вазиятни ҳамда уларни бажариш учун алоҳида вақт, хулоса бўлиши;

- талаба у ёки бу фаолиятни тўғри ва юқори сифатли бажаришда ақлини намоёиш этиш;

- талаба олдига қўйилган вазифани ҳал этиш жараёнида мустақил фикр юрита олиши ва фаоллигини намойиш этиш;

- муаммомини қанчалик тушуниб етганлигини акс эттирувчи натижаларни бўлиши;

- мустақил иши кўникмаларини эгаллаганлиги.

Шундай қилиб, мустақил иш бир томондан ўқитувчининг бевосита иштирокисиз бажариладиган ўқитишнинг шакли ва ўқув меҳнати тури деб қаралса, бошқа томондан – талабаларни мустақил билиш жараёнига жалб этиш, уни ташкиллаштириш усулларини шакллантириш воситаси сифатида қаралади.

Мустақил фаолият тушунчаси остида фаолиятнинг барча структура компонентларини бажаришда мустақиллик даражасини белгиловчи билиш фаолиятининг тури тушунилади. Яъни, муаммони белгилаш, назорат, ўз-ўзини назоратлаш, қидирув характериға эға бўлган оддий иш турларидан мураккаб иш турларига диалектик ўтишни коррекциялаш ҳамда педагогик бошқарувнинг раҳбар ролини талабанинг ўзига доимий трансформация орқали мустақил иш усулларини эгаллаганидан сўнг ўтказиш [Г.М.Коджаспирова, 1998].

Мустақил фаолиятнинг асосий белгиси талабани ўқитувчи ёрдамисиз ишлаши эмас, балки талаба томонидан бажарилаган барча **ҳаракатлар** талаба **ўз олдиға қўйган мақсадға асосланган** ҳолда бажариши ҳисобланади.

Мустақил ишнинг дидактик вазифаларини асосий мазмуни қуйидагилардан иборат:

- талабаларни ўқув дастурини эгаллашини қўллаб-қувватлаш;
- талабани ўз ўқишиға масъулиятини ошириш;
- информацион компетентликни такомиллаштиришға шароит яратиш;
- мустақил ўқиш, ўқув-тадқиқот/тадқиқот, лойихавий ва иждодий фаолият соҳасида компетенцияларни ривожлантириш;
- талабаларда тизимли фикрлашни шакллантириш.

Талаба мустақил иши тартиб ва тизимли ташкилотни, ўқитувчи ва талаба шерикчилик асосида ишлашини талаб этади.

Ўқитувчининг асосий вазифаси талаба ўқув фаолиятини ҳамда ўқитиш муҳитини конструиришдир. Ўқитувчи ва талаба фаолияти ўзаро боғланган, туб маъносига кўра эса ўқитувчи талаба фаолиятиға ҳамроҳ бўлиши керак.

Талаба мустақил ишини ташкиллаштириш технологияси қуйидаги босқичларда амалға оширилади.

Тайёрлов босқичида ўқитувчи томонидан қуйидаги ишлар бажарилади:

1 қадам. Ўқув дастуриға янги бўлимларни киритиш орқали коррекциялаш: мустақил иш мавзулари, мустақил иш назорат қилиш, мустақил иш учун топшириқлар намунаси.

2 қадам. Асосий мақсадга йўналтирилган ўқув ишларини танлаб олиш – талабада универсал ва малакавий компетенцияни ривожлантириш.

3 қадам. Мустақил иш топшириқларини ишлаб чиқиш.

4 қадам. Талаба мустақил иш бажариш давомида тўплаши зарур бўлган соатлар ва баллар йиғиндисини ҳисоблаш.

5 қадам. Талаба танлаш имконияти бўлиши учун қўшимча шакл, усуллар ва ўқитиш воситаларини келтирилган технологик харитани ишлаб чиқиш.

6 қадам. Фан бўйича ўқув-услубий комплексни ишлаб чиқиш ҳамда ўқитиш муҳитини лойиҳалаштириш.

Мақсадни аниқлаш ва режалаштириш босқичи талаба ва ўқитувчи режаларини ўзаро келишувини талаб этади. Ўқитувчи талаба фаолиятини самарадор бўлиши учун мавзу бўйича мустақил иш технологик харитасини таклиф этади. Талаба ўқув иш турини танлайди, талаблар билан танишади.

Маслаҳат бериш босқичи талаба мустақил иш бажаришидаги асосий босқичлардан бири ҳисобланади. Ўқитувчи маслаҳатчи, эксперт, тьютор ва модератор вазифасини бажаради. Айнан ушбу босқичда талаба педагогик таянччи олади. Маслаҳат албатта талабанинг талабига асосан ўтказилиши керак: информатсион, технологик, психологик ва ҳ.к. кўринишда. Кўп ҳолатларда ўқитувчи экспертли ёки лойиҳалаштириш бўйича маслаҳат беради. Аммо, ҳар доим ҳам маслаҳат бериш ижобий натижа бермайди, баъзида махсус қарор ва алоҳида вазифани талаб этувчи масалалар чиқиб қолади. Баъзи талабаларга фасилитация талаб этилади, бундай ҳолатларда ўқитувчи тьюторлик вазифасини бажариши керак бўлади. Баъзи талабалар шахсий фаолиятини ташкиллаштириш компетенцияларига ҳамда гуруҳда ўзаро фаолият кўрсатишга эга бўлмайдилар, бунда ўқитувчи модераторлик вазифасини бажаради.

Назорат-баҳолаш босқичи ўз ичига фақатгина талабани баҳолаш вазифасини олиб қолмай, балки талаба зх фаолиятини ўзи баҳолаши ёки талабалар ўзаро баҳоланишларини ҳам олади. Талаба фаолиятини баҳоланишнинг бир неча шакллари мавжуд: технологик харитага асосланиб топшириқларни комплекс баҳолаш, рефлексив кундалик тутиш, лойиҳа ва тадқиқот ишлари ҳимояси, портфолио ҳимояси ва ҳ.к.лар.

Назорат-баҳолаш босқичи рефлексивга мос келади. Ўқитувчи шуни ёдда тутмоғи лозимки, талаба мустақил иш бажаришида қуйидаги қадамларни бажариши керак.

1 қадам. Мустақил иш мақсадини аниқлаш.

2 қадам. Билиш вазифасини(муаммоли ёки амалий) конкретлаш.

3 қадам. Ўз олдида қўйилган ёки танланган вазифага асосланиб мустақил ишга тайёрланганлигини ўзи томонидан баҳоланиши.

4 кадам. Вазифани ҳал этишга олиб келувчи ҳаракатларнинг адекват усулини танлаш (уни ҳал этувчи йўл ва воситаларни танлаш).

5 кадам. Вазифани ҳал этиш режасини тузиш (мустақил ёки ўқитувчи ёрдамида).

6 кадам. М/и бажариш дастурини амалга ошириш.

7 кадам. Олинган натижаларга баҳо бериш орқали м/и бажарилишини талабани ўзи назорат қилиши.

8 кадам. Шахсий ўқув фаолиятини рефлексияси.

Ҳар бир кадамда фаолият рефлексияси зарур.

Якуний босқич аналитик бўлиб, бунда талаба ҳам ўқитувчи ҳам фаолиятни тизимли рефлексиясини амалга оширишади. Талаба қуйидаги саволларга жавоб бериш орқали рефлексияни амалга оширади:

1. Ўқув фаолияти давомида нима амалга оширилди, нима йўқ. Амалга ошмаслиги учун нима тўсқинлик қилди?

2. Универсал ва малакавий компетенциялардан қайси бирини ривожланишига эришилди? Мени нокомпетентлигим нима билан намоён бўлади? Буни тўғрилашнинг имкони борми?

3. Ушбу курсда ўқув ва шахсий ютуқлардан қайси бири ҳамроҳ бўлди?

4. Ўз билимимни оширишда яна нималар қилишим зарур? Шахсий ва малакавий фаолиятимни қандай оширишим мумкин.

Ўқитувчи олинган натижаларни таҳлил этади, хулоса беради, топшириқни ҳал этишдаги камчиликларни айтади.

Назорат саволлари

1. Таълимнинг ташкилий шакли деганда нимани тушунасиз?
2. Якка тартибда ўқитиш мазмунини баён қилинг.
3. Синф-дарс тизимининг афзаллик ва камчиликларини айтиб беринг.
4. Дарсларга қандай дидактик талаблар қўйилади?
5. Ўқув машғулотларни ташкил этишнинг асосий шакллари санаб беринг.
6. Замонавий ўқитиш шакллари баён қилинг.
7. Ўқув машғулотларини лойиҳалаш қандай тартибда амалга оширилади?
8. Талабаларда танқидий, ўзини-ўзи ривожлантириш йўллари.
9. Танқидий фикрлашнинг ташқи ва ички томони.
10. Креатив фикрлашни шакллантириш усуллари.
11. Талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этишнинг замонавий усуллари.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.—Т.:Ўзбекистон, 2018.
2. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель "Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.
8. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 25 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.
9. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўқитувчи ва мураббийлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи “Ўқитувчи ва мураббийлар—янги Ўзбекистонни барпо этишда катта куч, таянч ва суянчимиздир”. Халқ сўзи газетаси 2020 йил 1 октябрь, №207 (7709).
10. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрь “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарори.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 27 февраль, “Педагогик таълим соҳасини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-4623-сонли қарори.
12. Белогуров А.Ю. Модернизация процесса подготовки педагога в контексте инновационного развития общества: Монография. — М.: МАКС Пресс, 2016. — 116 с.
13. Гулобод Қудратуллоҳ кизи, Р.Ишмухамедов, М.Нормухаммедова. Анъанавий ва ноанъанавий таълим. – Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази” нашриёти, 2019. 312 б.

14. Ежак Е.В. Психологическое обеспечение профессионального развития педагога в условиях рисков современного образования. дисс... док.психол. наук. – Ростов-на-Дону.: 2017. - 315 с.
15. Ибраймов А.Е. Масофавий ўқитишнинг дидактик тизими. методик кўлланма/ тузувчи. А.Е. Ибраймов. – Т.: “Lesson press”, 2020. 112 бет.
16. Иноятлов У.И. ва бошқ. Педагогика: нопедагогик олий таълим муассасалари учун мўлжалланган дарслик.-Т.: ТДПУ – 2013. – 256 б.
17. Макарова.Н.С. Дидактика высшей школы. монография/ Н. С. Макарова, Н. А. Дука, Н. В. Чекалева. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство Юрайт, 2019 - 172 с.
18. Муслимов Н.А ва бошқалар. Инновацион таълим технологиялари. Ўқув-методик кўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 208 б.
19. Муслимов Н.А ва бошқалар. Педагогик компетентлик ва креатив асослари. Ўқув-методик кўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 120 б.
20. Образование в цифровую эпоху: монография / Н. Ю. Игнатова; М-во образования и науки РФ; ФГАОУ ВО УрФУ, 2017. – 128 с.
21. Савельева С.С. Педагогические условия формирования профессиональной компетентности учителя в образовательном процессе вуза: монография. – Воскресенск, 2012. – 218 с.

IV. АМАЛИЙ МАШЎУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ. МАВЗУ: ПЕДАГОГНИНГ КАСБИЙ ПРОФЕССИОНАЛЛИГИ ВА УНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ (2 соат)

Режа:

1. Педагогнинг компетентлиги ва креативлиги. Педагогнинг касбий профессионаллиги ва уни инновацион фаолиятда намоён бўлиши.
2. Таълим жараёнини лойиҳалаш ва моделлаштириш педагогнинг касбий профессионал ижодкорлигини ривожлантириш омили.

Ўқув ва тарбиявий мақсади:

Таълимий: тингловчиларга ўқув жараёнини ташкил этиш ва бошқаришда диққатни жалб этиш усуллари билан таништириш, тушунча бериш.

Тарбиявий: тингловчиларга аудиторияни бошқаришда диққатни жалб этиш усуллари кўллашнинг ўқитувчи ва тингловчи фаолиятидаги аҳамиятини назарий ва амалий ёритиб бериш орқали уларда қизиқиш, ўқув фаолиятида кўллашга ҳошиш уйғотиш.

Ривожлантирувчи: тингловчиларда ўқув машғулотларини самарали ўтказишлари ва таълим сифатини оширишларида, аудиторияни бошқаришларида диққатни жалб қилиш усуллари кўлланиши бўйича билим, кўникма ва малакларини бойитиш, ижодий тафаккурни ривожлантириш методикаларини ўргатиш, ўқитувчиларда ижодкорликни ривожлантириш.

Ўқув ва моддий таъминот: *компьютер ва видеопроектор; тарқатма материал, машғулотга тегишли презентация слайдлари, маркерлар, скоп, доска, компьютер, проектор.*

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТНИ ЎТКАЗИШ ТАРТИБИ:

Машғулот ўқитувчининг тингловчиларни аудиторияни бошқаришда диққатни жалб этиш усуллари билан экрандаги тақдимот материаллари орқали таништиришдан бошлайди ва ўқув жараёни қатнашчиларини кичик гуруҳлар ёки жуфтликларга бўлади.

Диққатни жалб этиш усуллари:

ташки қиёфа,
нутқий (нутқ ва оҳангдорлик),
бир лаҳзалик сукут,
харакатли,
белгили,
жестлар,
аралаш

Ҳар бир кичик гуруҳга экранда берилган презентация материаллари асосида тайёрланган диққатни жалб этиш усулларига тегишли бўлган тарқатма материалларни тарқатади, уларни биргаликда тўлдиришлари тартибларини тушунтиради. Ўқув саволига тегишли тарқатма материаллар қуйидагича бўлиши мумкин:

Ўқув жараёнини бошқариш услублари					
Авторитар		Демократик		Либерал	
Афзаллиги	Камчилиги	Афзаллиги	Камчилиги	Афзаллиги	Камчилиги
Хулоса:					

Ўқитувчи томонидан тингловчилар диққатини жалб қилиш усуллари
Жестлар

Ижобий таъсир	Салбий таъсир

**Ўқитувчи томонидан тингловчилар диққатини жалб қилиш усуллари
Нутқ ва оҳангдорлик**

<i>Ижобий таъсир</i>	<i>Салбий таъсир</i>

**Ўқитувчи томонидан тингловчилар диққатини жалб қилиш усуллари
Ташқи қиёфа**

<i>Ижобий таъсир</i>	<i>Салбий таъсир</i>

Ўқитувчи топшириқни тингловчилар томонидан бажаришлари учун тайёрланишга вақт ажратади ва уларни тақдимот қодалари билан таништиради, тингловчиларнинг тайёрланишлари учун шароит яратади.

Гуруҳлар тайёргарликни бошлайдилар.

Кейинги босқичда гуруҳлар тайёрлаган ижодий ишларини навбати билан тақдимот қиладилар. Ўқитувчи гуруҳлар тақдимоти учун вақт белгилайди. Ҳар бир чиқиш тугагач, бошқа гуруҳ қатнашчилари намойиш этилган тақдимотни тўлдиришлари ва мавзуга оид саволлар беришлари мумкин.

Ўқитувчи ҳар бир гуруҳнинг тақдимотини умумлаштиради, фикр алмашади ва баҳолайди. Машғулотда қўланилган методларга изоҳ беради ва машғулотни якунлайди.

Ўқитувчи тингловчилар билан машқ қилишда ўзининг (шахсий) қизиқарлироқ вариантларидан ҳам фойдаланиши ёки педагогик-психологик уйин элементларидан фойдаланган ҳолда ҳам ташкил этиши мумкин.

Машғулотнинг якуни

Тингловчиларнинг фаолияти умумий тарзда таҳлил қилинади. Имкон қадар ҳар бирининг фаолиятига баҳо берилади. Машғулот якунланади.

2-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ. МАВЗУ: ЎҚУВ МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ЗАМОНАВИЙ ТУРЛАРИ АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИШ ВА ЎТКАЗИШ МЕТОДИКАСИ. (2 СОАТ)

Режа:

1. Ўқув машғулотларининг замонавий турлари асосида (лойиха, аралаш таълим, виртуал лаборатория, дебат) ташкил этиш.

2. Талабаларда танқидий, ўзини-ўзи (мотивацион, интеллектуал, амалий-фаолиятли, фаол коммуникация ва жамоавий иш) ривожлантириш.

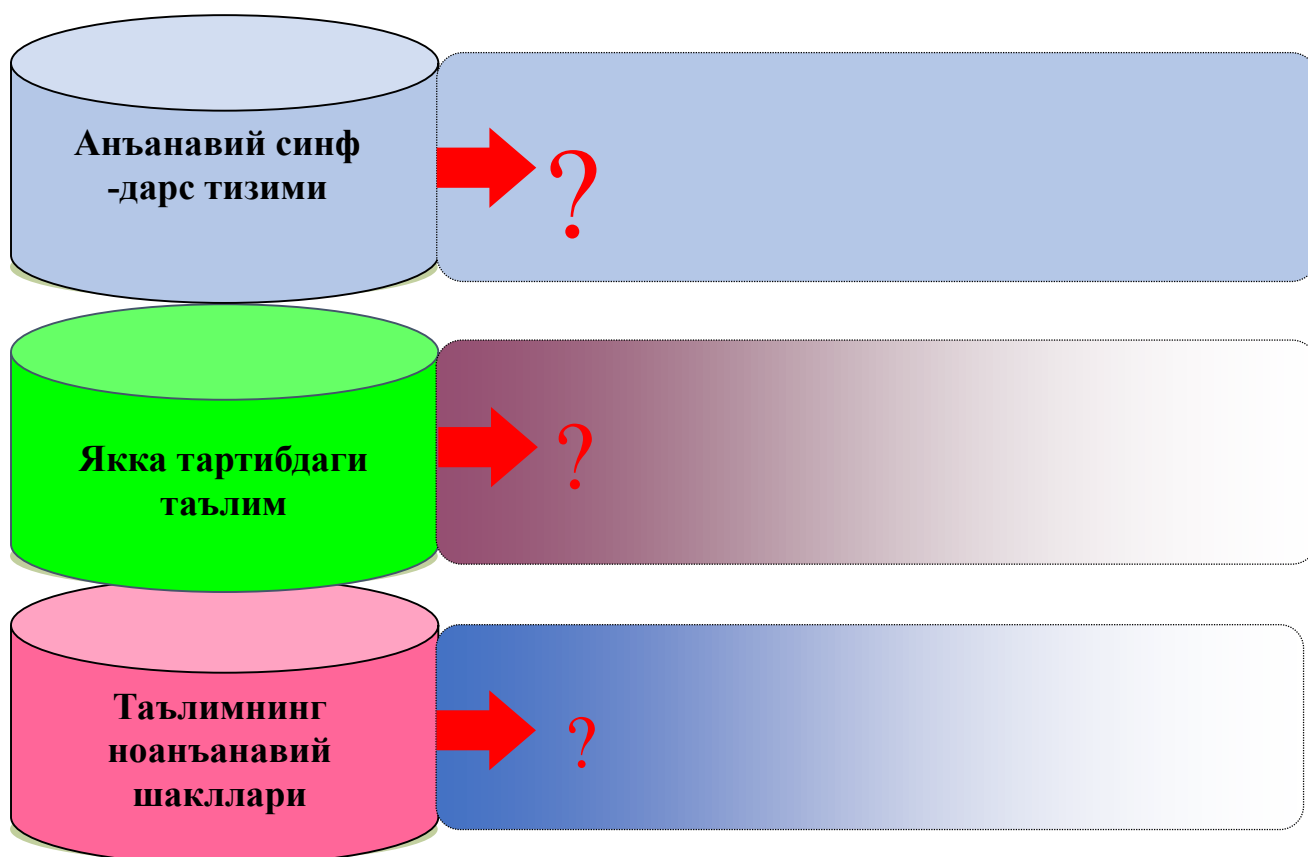
3. Креатив фикрлашни шакллантириш усуллари (дизайн-фикрлаш, скампер ва х.к.). Талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этишнинг замонавий шакллари

Амалий машғулотнинг мақсади: тингловчиларда ўқув машғулотларининг замонавий турлари асосида ташкил этиш ва ўтказиш методикасига оид кўникма ва малакаларини ривожлантириш.

Амалий машғулотни ташкил этиш ва ўтказишда интерфаол таълим методларидан фойдаланилади.

Биринчи топшириқ. Тингловчилардан ўқув машғулотларни ташкил этишнинг асосий шакллари турларини белгилаш талаб этилади. Тингловчиларга қуйидаги расм шаклдаги иш варағи тақдим этилади

Ўқув машғулотларни ташкил этишнинг асосий шакллари

Иккинчи топшириқ. Тингловчилар Дарсларга қўйиладиган дидактик талабларни қуйидаги жадвалга тўлдириши талаб этилади.

№	Дарсларга қўйиладиган дидактик талаблар		
	Таълимий	Тарбиявий	Ривожлантирувчи

Учинчи топшириқ. Тингловчилар томонидан *анъанавий* ва *ноанъанавий* дарсларни қиёсий таҳлил қилиш талаб этилади. Бунда тингловчилар SWOT таҳлил методидан фойдаланишлари мумкин.

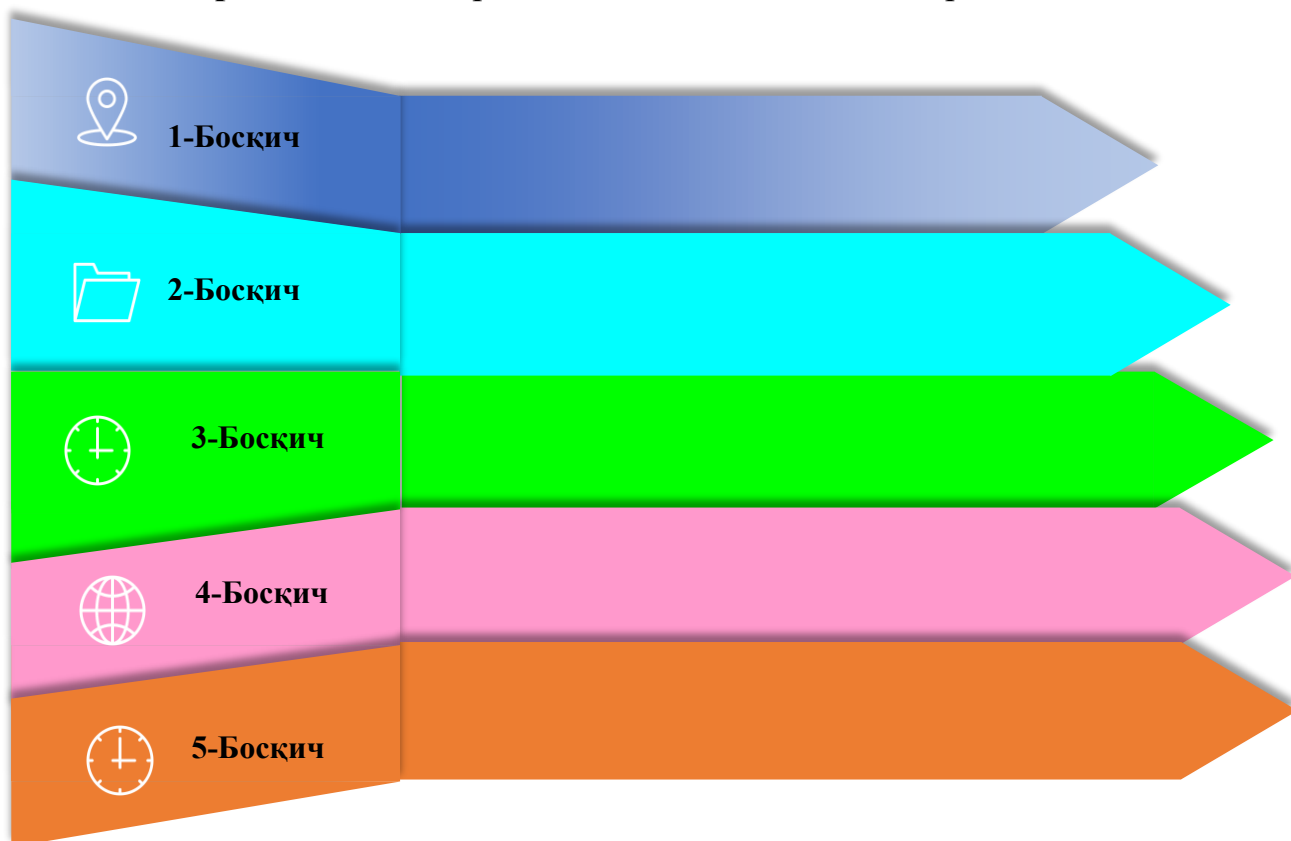
Тингловчиларга иш вароғи

<i>Кучли томони</i>	АНЪАНАВИЙ	<i>Кучсиз томони</i>
<i>Имкониятлар (хусусиятлари)</i>		<i>Тўсиқлар</i>

Тингловчиларга иш вароғи

<i>Кучли томони</i>	НОАНЪАНАВИЙ	<i>Кучсиз томони</i>
<i>Имкониятлар (хусусиятлари)</i>		<i>Тўсиқлар</i>

Тўртинчи топшириқ! Таълим жараёнини лойиҳалаш босқичларини изоҳланг!

Бешинчи топшириқ. Қуйидаги жадвалдаги Танқидий фикрлашни ривожлантириш босқичлари мазмунини тўлдириш

Тингловчининг иш вароғи

Чақириқ (Даъват)	Англаш	Фикрлаш

Тўлдирилган варианты

Чақириқ (Даъват)	Англаш	Фикрлаш
<p>1. Янги маълумотларни маълум бўлганлар билан боғлаш.</p> <p>2. Талабаларни фаоллаштириш.</p> <p>3. Таклиф этилган мавзунини муҳокама қилиш</p>	<p>1. Чақириқ босқичида яратилган қизиқиш ва ҳаракатланиш инерциясини, фаолликни қўллаб-қўвватлаш.</p> <p>2. Талабаларда ўз тушинишини куза-тишга доир интилиш-ларини қўллаш.</p> <p>3. Янги ўқув материалининг тушунилишига эришиш</p>	<p>1. Талабалар янги фикр ва ахборотларни ўз сўзлари билан ифодалашга ҳаракат қилиб кўришлари керак.</p> <p>2. Тушунганларни ўз сўзлари билан ифодалаб, қайта тузганда шахсий англаш контекст юзага келади.</p> <p>3. Жонли фикрлар алмашинувида эришилади</p>

Олтинчи топшириқ. муаммоли-вазият. Компютер графикаси дарсида ўқитувчи компютерда график ишни ишлаш йўллари паст темпда намоиш қилмоқда. Гуруҳнинг 9 нафар ўқувчиси эса ўқитувчининг ҳар бир ҳаракатига диққат билан эътибор бериб, ҳаммаси унинг ҳаракатига бир овоздан жавоб беришмоқда.

- 1) Менда бу ҳолат тайёр!
- 2) Бундан сўнг қандай операция бажарилади?
- 3) Анимацияни бажариш керак!
- 4) Обектнинг фронтал қисмига қандай ўтилади?
- 5) Ctrl +F !

Мустақил фикр: Ўқитувчи ўқитишнинг қандай тамойилларидан фойдаланди?

Бундай ўқитиш ҳақида сиз нима дея оласиз?

Унинг моҳияти нимада кўринади?

Еттинчи топшириқ. муаммоли-вазият. Мутахассислик фанида “График объектлар чизиш” мавзусини баён қилиш жараёнида ўқитувчи томонидан гуруҳ олдида савол қўйилди: бирор график объектни чизишда нималарга эътиборни қаратиш зарур? Жавоблар турлича бўлди: “тўғри дастур танлаш”, “нусха кўчиришда бурчак қисмларига эътибор бериш”, “ранг форматларида RGB СМҲК ларни тўғри танлай олиш” ва ҳоказо. Ўқитувчи қўшимча саволлар орқали гуруҳни “бошқариб” бориб, график объектлар чизиш йўллари ўзи яқунлаб беради. Ўқувчиларга эса график объект чизишни компютерда бажариш топширилади.

Мустақил фикр: 1. Ўқитувчи янги мавзуни баён қилишда қандай дидактик усуллардан фойдаланди?

2. Янги мавзуни шу тартибда тушунтириб беришини тўғри деб биласизми?

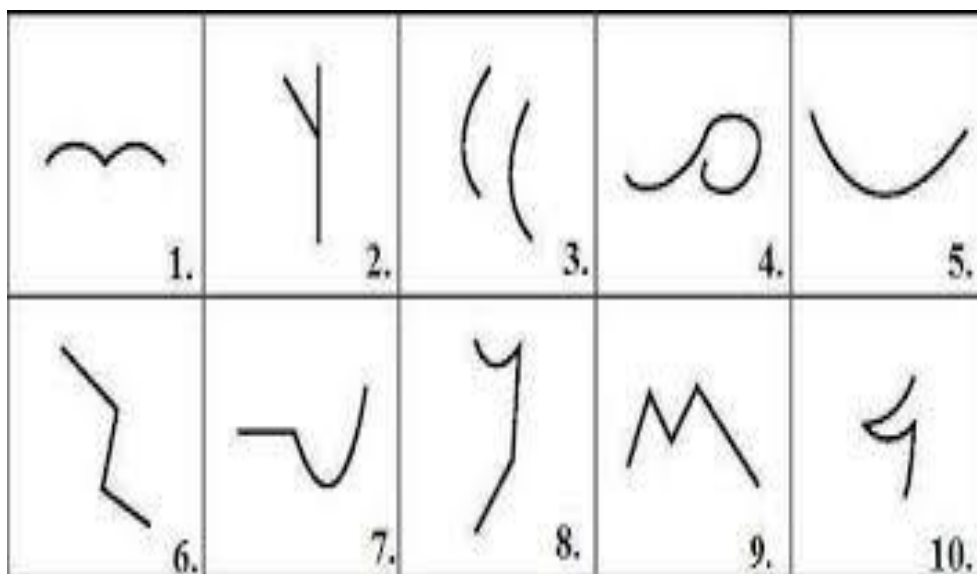
3. “Саволни тўғри қўйилиши – масаланинг ярмини ҳал қилишдир” деган жумла нимани изоҳлайди?.

Саккизинчи топшириқ. Э.П.Торренснинг “Тугалланмаган расмлар” тести бўйича ишлаш.

Америкалик психолог Э.П.Торренс томонидан асосланган “Тугалланмаган расмлар” тести юзасидан ишлашга оид топшириқ.

Тингловчиларнинг эътиборларига Э.П.Торренснинг “Тугалланмаган расмлар” тести ҳавола этилади ва берилган штрихларга таянган ҳолда тўлақонли расм (сурат)ни ишлаш топшириғи берилади.

Э.П.Торренсинг “Тугалланмаган расмлар” тести

Машғулотнинг якуни

Тингловчиларнинг фаолияти умумий тарзда таҳлил қилинади. Имкон қадар ҳар бирининг фаолиятига баҳо берилади. Машғулот якунланади.

3-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ. МАВЗУ: STEAM ВА STREM ТАЪЛИМ ХУСУСИЯТЛАРИ. (2 соат)

Режа:

1. Steam-таълим (Science – аниқ фанлар, Technology – технологиялар, Engineering – техник ижодкорлик, Art – ижодий санъат, Mathematics – математика) хусусиятлари.

2. STREM-таълим (фан, технологиялар, робот техникаси, инженерия ва математика) хусусиятлари.

Амалий машғулотнинг мақсади: тингловчиларда фанлараро интегратив ёндашув, илмий-техник билимлардан реал ҳаётда фойдаланишга оид кўникма ва малакаларини ривожлантириш.

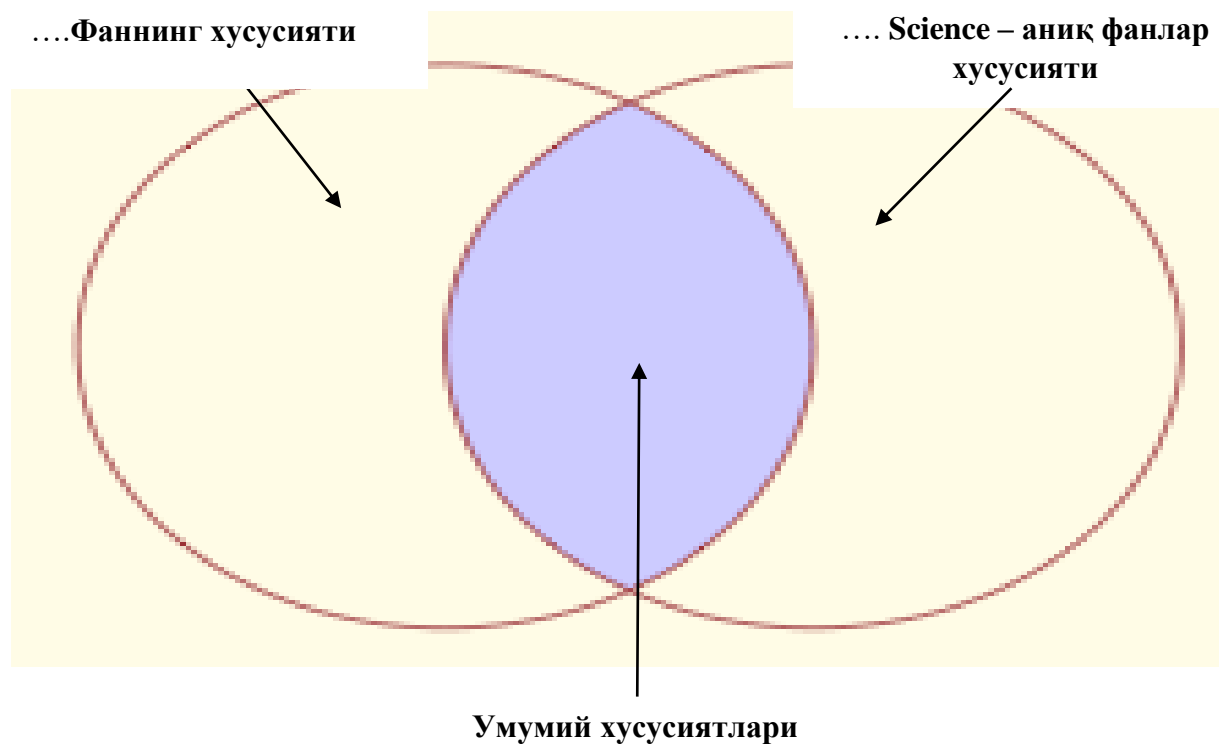
Амалий машғулотни ташкил этиш ва ўтказишда интерфаол таълим методларидан фойдаланилади.

Биринчи топшириқ. Тингловчиларнинг Steam-таълим хусусиятлари ҳақидаги касбий билимларни шаклланганлик даражасини аниқлашга оид анкета-сўровнома ўтказилади. Ҳар бир тингловчи қуйидаги анкета саволларига жавоб бериши талаб этилади.

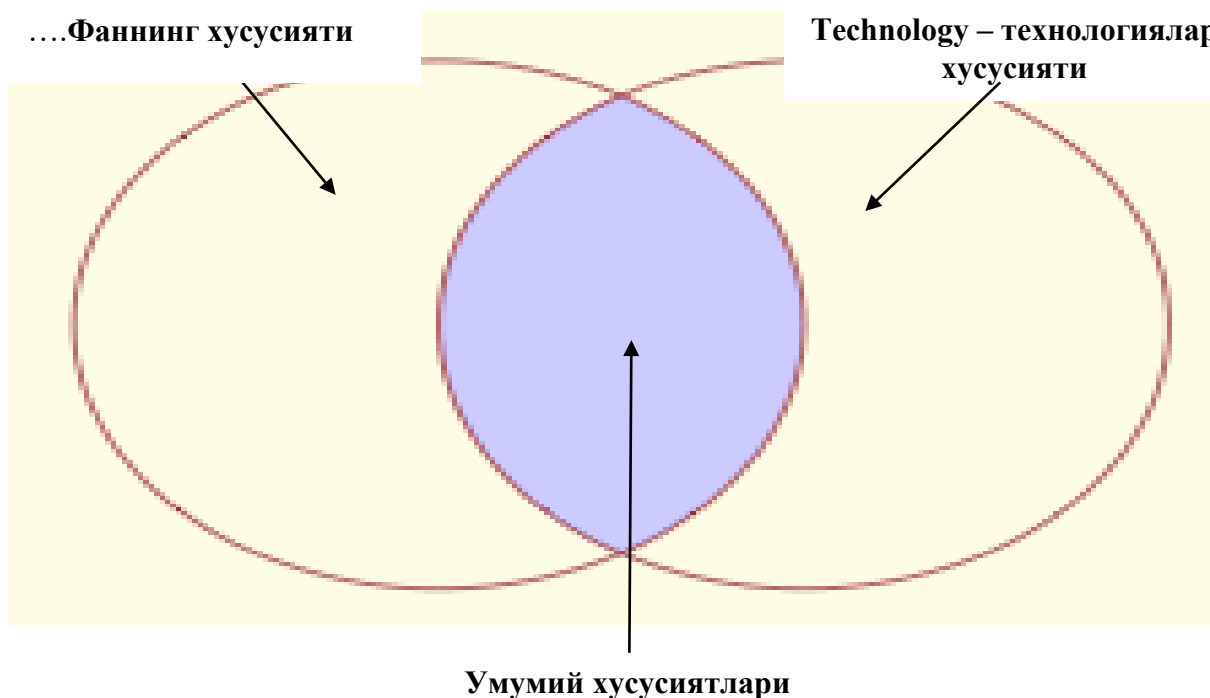
№	Анкета саволлари	Жавоб
1	STEAM таълими деганда нимани тушунасиз?	
2	Ўқув жараёнида фанлараро алоқадорлик қандай аҳамиятга эга?	
3	Ўқув билимларининг фанлараро тузилмаси нима?	
4	STEAM таълимининг устуворлигининг сабаблари нималарда ифодасини топади?	
5	STEAM таълим тизими фанни ўқитишнинг анъанавий усулидан қандай фарқ қилади?	

6	Фанлараро алқадорликлар принципининг асосий моҳиятий ва меъёрий функцияларини ёритинг	
---	--	--

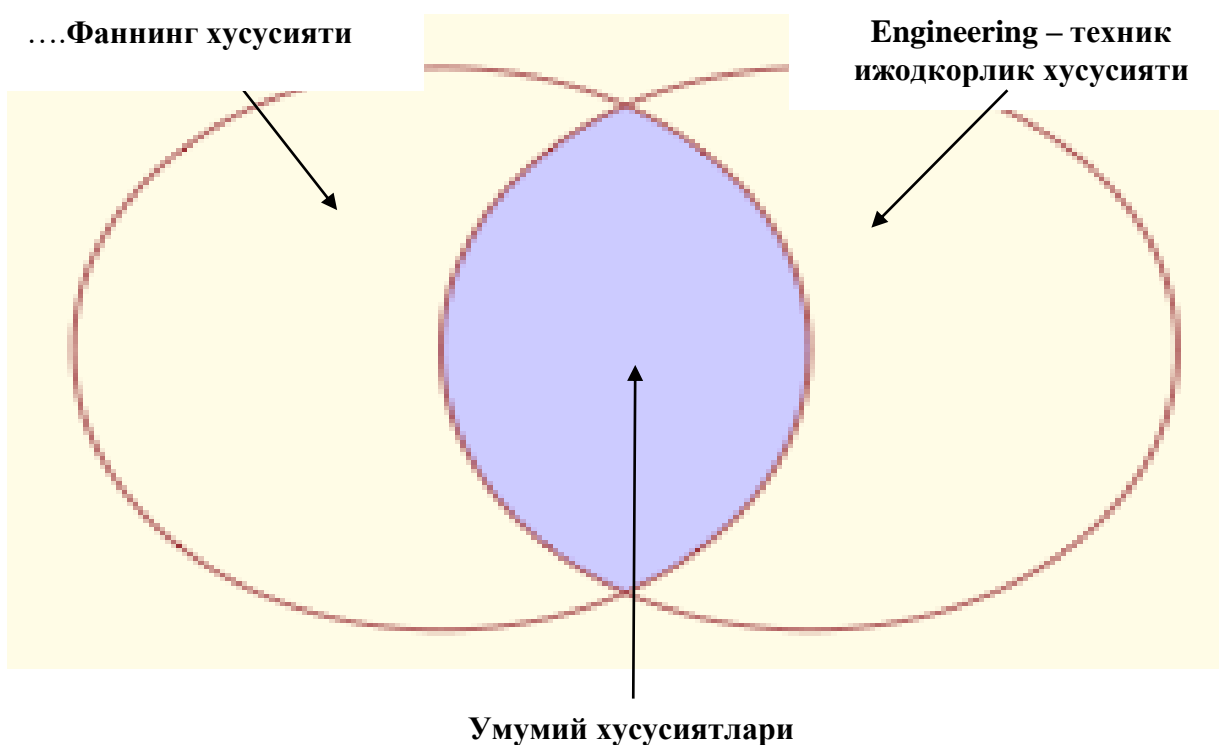
Иккинчи топшириқ. “Венна диаграммаси” методи асосида ўқитадиган фанингизни “Science – аниқ фанлар” билан ўзаро интеграцияси аниқланг.

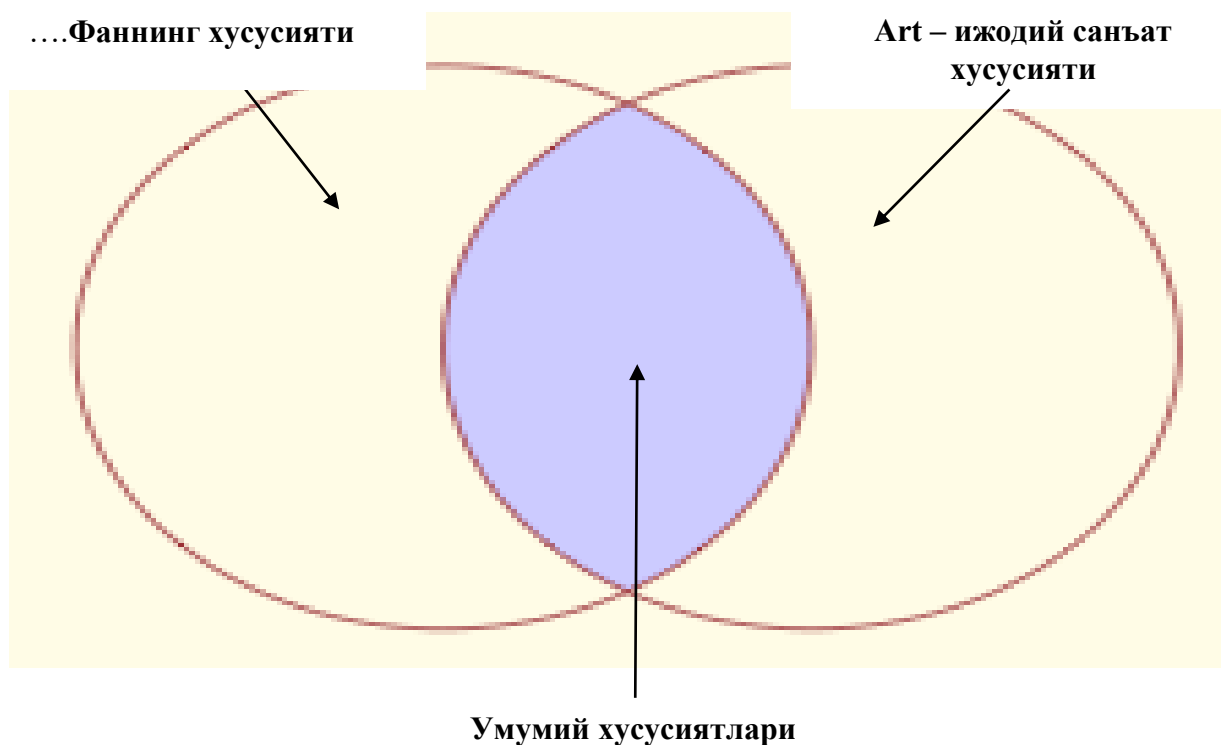
Учинчи топшириқ. “Венна диаграммаси” методи асосида ўқитадиган фанингизни “Technology – технологиялар” билан ўзаро интеграцияси аниқланг.

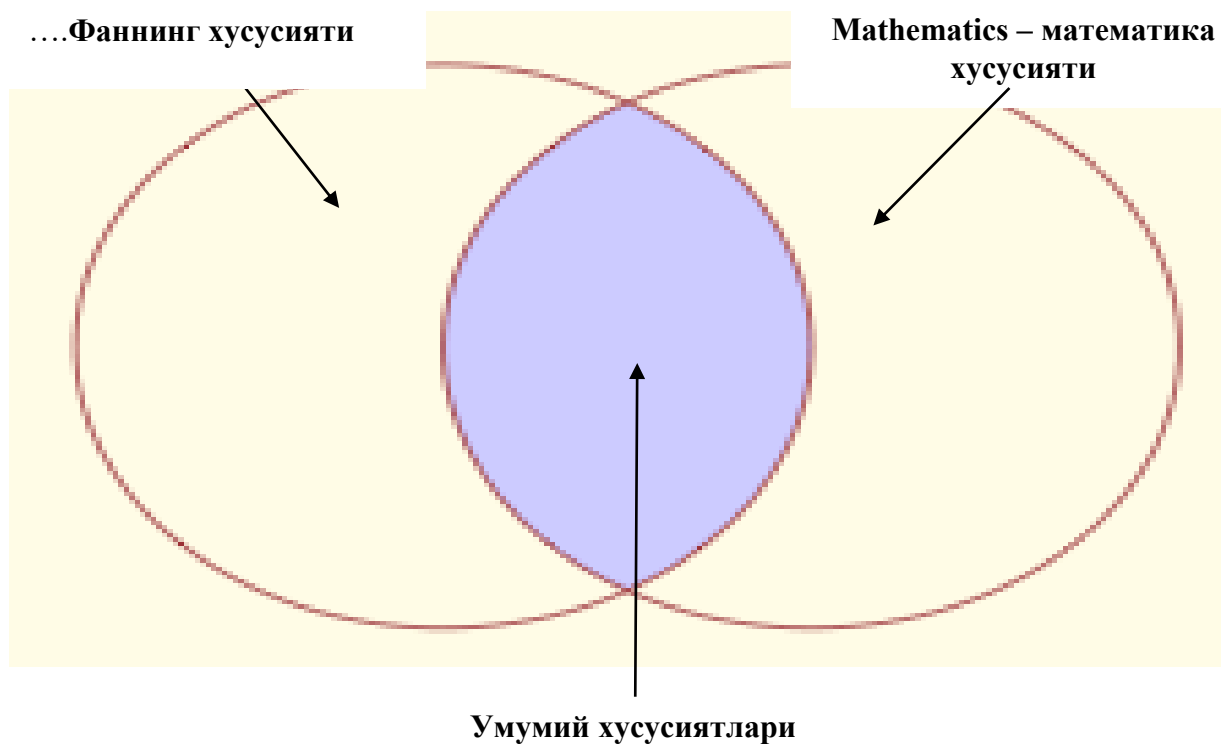
Тўртинчи топшириқ. “Венна диаграммаси” методи асосида ўқитадиган фанингизни “Engineering – техник ижодкорлик” билан ўзаро интеграцияси аниқланг.

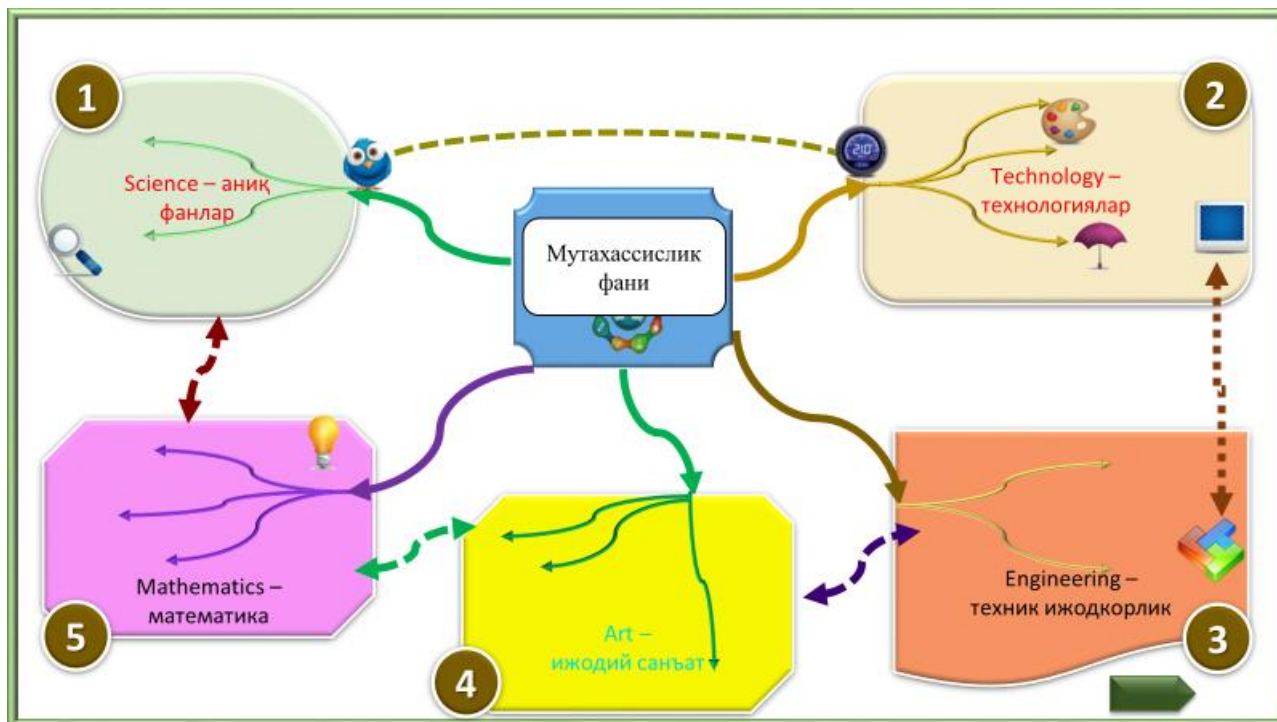
Бешинчи топширик. “Венна диаграммаси” методи асосида ўқитадиган фанингизни “Art – ижодий санъат” билан ўзаро интеграцияси аниқланг.

Олтинчи топширик. “Венна диаграммаси” методи асосида ўқитадиган фанингизни “Mathematics – математика” билан ўзаро интеграцияси аниқланг.

Еттинчи топширик. “Менталь харита” методи асосида ўқитадиган фанингизни STEAM билан ўзаро интеграцияси аниқланг!

Машғулотнинг якуни

Тингловчиларнинг фаолияти умумий тарзда таҳлил қилинади. Имкон қадар ҳар бирининг фаолиятига баҳо берилади. Машғулот якунланади

Тавсия этилаётган адабиётлар рўйхати:

1. Белогуров А.Ю. Модернизация процесса подготовки педагога в контексте инновационного развития общества: Монография. — М.: МАКС Пресс, 2016. — 116 с.
2. Гулобод Қудратуллоҳ қизи, Р.Ишмухамедов, М.Нормухаммедова. Анъанавий ва ноанъанавий таълим. – Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази” нашриёти, 2019. 312 б.
3. Ежак Е.В. Психологическое обеспечение профессионального развития педагога в условиях рисков современного образования. дисс... док.психол. наук. – Ростов-на-Дону.: 2017. - 315 с.
4. Ибраймов А.Е. Масофавий ўқитишнинг дидактик тизими. методик қўлланма/ тузувчи. А.Е. Ибраймов. – Т.: “Lesson press”, 2020. 112 бет.
5. Ишмухамедов Р.Ж., Юлдашев М.А. Таълим ва тарбияда инновацион педагогик техноогиялар (таълим тизими ходимлари, методистлар, ўқитувчилар, тарбиячи ва мураббийлар учун ўқув қўлланма) - Т. 2017, 368 б.
6. Ишмухамедов Р.Ж., М.Мирсолиева. Ўқув жараёнида инновацион таълим технологиялари. – Т.: «Fan va technology», 2014. 60 б.
7. Макарова.Н.С. Дидактика высшей школы. монография/ Н. С. Макарова, Н. А. Дука, Н. В. Чекалева. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство

Юрайт, 2019 - 172 с.

8. Муслимов Н.А ва бошқалар. Инновацион таълим технологиялари. Ўқув-методик кўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 208 б.

9. Муслимов Н.А ва бошқалар. Педагогик компетентлик ва креатив асослари. Ўқув-методик кўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 120 б.

10. Образование в цифровую эпоху: монография / Н. Ю. Игнатова; М-во образования и науки РФ; ФГАОУ ВО УрФУ, 2017. – 128 с.

11. Савельева С.С. Педагогические условия формирования профессиональной компетентности учителя в образовательном процессе вуза: монография. – Воскресенск, 2012. – 218 с.

V. ГЛОССАРИЙ

V. ГЛОССАРИЙ

Термин	Ўзбек тилидаги шарҳи	Инглиз тилидаги шарҳи
Алгоритм Algorithm	Модул таълими таркибий бўлақларининг ўзаро жойлашиши ҳамда технологик жараёни амалга ошириш кетма-кетлигининг аввалдан белгиланган тартиб-қоидалари	Rules initially established to realize an interposition of parts of module education and sequence of technological process
Аралаш модел Mixed model	Масофавий таълимнинг турли шакллари, бир неча шаклларнинг интеграциясига асосланган модел	Model based on various forms distance learning and integration of some forms
Аралаш ўқитиш Blended learning	Онлайн ўқув материаллари ҳамда ўқитувчи раҳбарлигида гуруҳда таълим олишга асосланган ўқитиш шакли	A form of teaching based on a group learning under the supervision of a teacher using online study materials
“Ассесмент” технологияси “Assessment technology”	Талабаларнинг билим, кўникма ва малакалари даражасини ҳар томонлама, холис баҳолаш имкониятини таъминловчи топшириқлар тўплами	A set of assignments intended for comprehensive assessment of skill and competence level of students
Ахборотли лойиҳалар Information projects	Ўқув жараёнини ташкил этиш ёки бошқа таълимий характерга эга буюртмаларни бажариш мақсадида назарий ахборотларни йиғишга йўналтирилган лойиҳалар	Projects intended for collecting theoretical information aiming at realization of scientific projects or organization of educational process
Валидация Validation	Таълим маҳсулоти, таълим хизматлари ёки таълим тизими истеъмолчилари эҳтиёжларининг қондирилиши	Satisfaction of interests of customers in educational and service system
Вебинар технология Webinar technology	Web технологиялар асоси (онлайн тадбирлар ва таълим воситалари ёрдами)да ташкил этиладиган семинар, конференция, баҳс-мунозара, учрашув, тақдимот, тренинг, турли воқеа ёқ ходисалар бўйича Интернет тармоғи орқали ташкил этиладиган тўғридан тўғри узатиладиган лавҳа (трансляция)лар	Broadcasting organized via Internet transmitting live seminars, conferences, debates, presentations, negotiations, meetings, trainings, various events with the help of Web technologies
Дарс ишланмаси Lesson planning	Таълимий мазмунга эга лойиҳа ва ўқитувчи томонидан тузилиши мажбурий бўлган ҳужжат	An obligatory document completed by a teacher and a project that has educational essence
Дастурий таълим Program education	1) ўқитишнинг талаба, талабалар эҳтиёжи, қизиқиши, билими, дунёқараши, улар томонидан ўқув материалларини ўзлаштиришда дуч келиш эҳтимоли бўлган муаммолар, ўқув фанининг имкониятларини	1) education organized considering interests and needs, outlook of students, problems that appear in assimilation of study materials by students, and opportunities of the academic

	инобатга олган ҳолда ташкил этиладиган таълим; 2) педагогик технологияларидан бири	subject; 2) one of the pedagogical technologies
Драматик ўйинлар Dramatic games	Психологик ҳамда ижтимоий масалаларни ҳал қилишга йўналтирилган ўйинлар	Games intended for solving psychological and social issues
Дидактик ўйинлар Didactic games	Ўрганилаётган объект, ҳодиса, жараёнларни моделлаштириш асосида талабаларнинг билишга бўлган қизиқишлари, фаолликларини оширадиган ўқув фаолияти тури	A type of a study activity that increases activeness, interest of students in getting knowledge based on the modeling of processes, events, objects that are being studied
Ижодий лойиҳалар Creative projects	Индивидуал ёки ҳамкорлик асосида ижодий характерга эга янги таълим маҳсулотлари (ижодий ҳисобот, кўргазма, дизайн, видеофильм, нашр ишлари – китоб, альманах, буклет, альбом, босма ва электрон журнал, компьютер дастурлари кабилар)ни яратишга йўналтирилган лойиҳалар	The projects intended to creat new educational products (activity report, exhibition, design, videofilm, publishing works: books, literary miscellany, pamphlets, albums, printed and electronic journals, computer programmes) that have creative characteristics based on cooperation and individual activity
Имитацион ўйинлар Imitation games	Ишлаб чиқариш корхоналари, иш ўринлари, фирмалар, ташкилотларда ходимлар томонидан амалга ошириладиган фаолиятни имитациялаш (тақлид қилиш, кўчириш) асосида талабаларни муайян амалий ёки касбий фаолиятга самарали тайёрлашга йўналтирадиган ўйинлар	Activities aimed at effective preparing students for certain activities based on imitation of activity carried out by employees of organizations, companies, factories
Индивидуал таълим Individual education	Таълим жараёнида ўқитувчининг фақатгина бир нафар талаба билан ёки талабанинг таълим воситалари (адабиётлар, компьютер, телевидение, радио ва б. ахборот технологиялар) билан ўзаро ҳамкорлиги асосида ўқув материалларининг ўзлаштирилишини таъминлашга йўналтирилган таълим	Education aimed at developing of mastering skills of a student in cooperatuion with a single student or educational means (literature, computer, television, redio, etc.) during educational process
Инновацион таълим Innovative education	Талабада янги ғоя, меъёр, қоидаларни яратиш, ўзга шахслар томонидан яратилган илғор ғоялар, меъёр, қоидаларни табиий қабул қилишга оид сифатлар, малакаларни шакллантириш имкониятини яратадиган таълим	Education that allows to develop skills and qualities f a student
Инновацион фаолият	Янги ижтимоий талабларнинг аънавий меъёрларга мос	An activity carried out for solving a set of problems that

Innovative activity	келмаслиги ёки янги шаклланаётган ғояларнинг мавжуд ғояларни инкор этиши натижасида вужудга келадиган мажмуали муаммоларни ечишга қаратилган фаолият	occur as a result of rejecting new developing ideas or inappropriateness of new social requirements to traditional standards
Иновация Innovation	Муайян тизимнинг ички тузилишини ўзгартиришга қаратилган фаолият	An activity aimed at changing the internal structure of a certain system
Интерфаол таълим Interactive education	Талабаларнинг билим, кўникма, малака ва муайян ахлоқий сифатларни ўзлаштириш йўлидаги ўзаро ҳаракатини ташкил этишга асосланувчи таълим	The education based on organization of interaction in mastering by students certain moral qualities, skills and knowledge
Ишбилармонлик ўйинлари Business games	Маълум фаолият, жараён ёки муносабатлар мазмунини ёритиш, уларни самарали, тўғри, оқилона уюштиришга доир кўникма, малака ва сифатларни ўзлаштириш мақсадида ташкил этиладиган ўйинлар	Activities organized in order to master skills in running a certain activity, process or relationships and their effective and proper organization
“Кейс-стади” технологияси “Case study” technology	Муаммоли вазият; талабаларда аниқ, реал ёки сунъий яратилган муаммоли вазиятни таҳлил қилиш орқали энг мақбул вариантларини топиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қиладиган технология	A technology that forms skills in searching for proper variants by analyzing created or authentic dilemma (problematic situation) or problems
Лойиҳалаш Projecting	Бошланғич маълумотлар, аниқ белгиланган вақт, махсус танланган шакл, метод ва воситаларга таяниб, кутиладиган натижани тахмин қилиш, башоратлаш, режалаштириш орқали аввалдан фаолият моделини тузиш, фаолият ёки жараён мазмунини ишлаб чиқишга қаратилган амалий ҳаракат	An action aimed at developing the essence of an activity or process, activity model by assuming, predicting, planning an expected result based on the initial information, specifically chosen form, method and means
Лойиҳа Project	Аниқ режа, мақсад асосида унинг натижаланишини кафолатлаган ҳолда педагогик фаолият мазмунини ишлаб чиқишга қаратилган ҳаракат маҳсули	A result of an action aimed at developing the essence of pedagogical activity based on a certain plan, aim and by guaranteeing its effectiveness
Лойиҳа методи A method of project	Ўқув жараёнини индивидуаллаштириш, талабанинг ўзини мустақил намоён қилишини режалаштириш, ўз фаолиятини оқилона ташкиллаштириш ва назорат қилиш имкониятини берадиган таълим методлари мажмуи	A set of educational methods that allow individualization of educational process, independent planning of students' performance, control and proper organization of an activity
Лойиҳа таълими	Таълимий характердаги аниқ режа, мақсад асосида унинг	Education aimed at developing the essence of pedagogical

A study of project	натижаланишини кафолатлаган ҳолда педагогик фаолият мазмунини ишлаб чиқишга йўналтирилган таълим	activity by guaranteeing the effectiveness of a plan and aim that have educational characteristics
Масофавий таълим Distance learning	Муайян нуқтадан ахборот-коммуникация воситалари (видео, аудио, компьютер, мультимедиа, радио, телевидение ва б.) ёрдамида таълим хизматларини кўрсатиш, таълимий маҳсулотларни тарқатиш ва етказиб беришдаи анъанавий ҳамда инновацион шакл, метод, воситаларга асосланган ҳолда таълим ресурсларидан фойдаланишга йўналтирилган таълим	Education aimed at using study resources based on innovational form, method and means in organizing study services, expanding and delivering study products with the help of certain information communication means (video, audio, computer, multimedia, radio, television, etc.)
Масофавий таълим технологиялари Distance learning technologies	Таълимнинг белгиланган мазмун асосида амалга оширилишини таъминлашга йўналтирилган шакл, метод ва воситалар мажмуасидир	A set of forms, methods and means used for increasing effectiveness of education and educational process
Маҳорат дарслари Master classes	Очиқ ташкил этилиб, илғор педагогик тажрибаларни тарғиб этишга йўналтирилган самарали ўқитиш шакли	An effective form of teaching organized to spread progressive pedagogical experiences
Модератор Moderator	Масофавий таълим негизида ташкил этилаётган семинар, тренинг, давра суҳбати ва форумларга бошчилик қилувчи (бошқарувчи) педагог	A pedagog leading seminars, trainings, debates and forums organized in the frames of distance learning
Моделлаштириш Modeling	Ҳодиса, жараён ёки тизимнинг умумий моҳиятини тўла ёритувчи моделни яратиш	Developing a model that discloses principal essence of an event, process and system
Модел Model	Реал, ҳақиқатда мавжуд бўлган объектнинг соддалаштирилган, кичрайтирилган (катталаштирилган) ёки унга ўхшаган нусхаси	A simplified or lessened copy of a real and authentic object
Модернизация Modernization	Объектнинг янги талаблар ва меъёрлар, техник кўрсатмалар, сифат кўрсаткичларига мос равишда янгиланиши	Renewal of the object according to the new requirements, quality indicators and technical regulations
Модул Module	1) тизим ичидаги ўзаро чамбарчас боғлиқ элементлардан иборат тугун; 2) муайян технологияни ташкил қилувчи таркибий бўлақларни ифодаловчи атама; 3) ўқув материалнинг мантиқан тугалланган бирлиги	1) units that consists of interrelated elements in the system; 2) notion meaning parts that create a certain technology; 3) logically completed units of study materials

<p>Модул таълими</p> <p>A study of module</p>	<p>Ўқув жараёнини ташкил этишнинг муайян шакли бўлиб, унга кўра ўқув материали логик равишда тугалланган бирликлари – модулларга асосланган ҳолда маълум босқич ва қадамлар асосида ўзлаштирилади</p>	<p>A certain form of organization of educational process, according to which the logically completed units of study materials are mastered based on the certain stages and steps</p>
<p>Муаммоли вазият</p> <p>Dilemma</p>	<p>Талабаларнинг маълум топшириқларни бажариш (масалани ечиш, саволга жавоб топиш) жараёнида юзага келган зиддиятни англаши билан боғлиқ руҳий ҳолати бўлиб, у ҳал этилаётган масала билан боғлиқ янги билимларни излашни тақозо этади</p>	<p>It is a psychological state of a student that is related with tension that occurs during a process of accomplishing the assignments, and it requires to master skills, knowledge for successful and effective accomplishment</p>
<p>Муаммоли маъруза</p> <p>A problem lecture</p>	<p>Ўқитувчи томонидан талабани муаммоли вазият, муаммоли масалани ҳал этишга йўналтириш орқали унда билиш фаоллиятини оширишга йўналтирилган маъруза</p>	<p>A lecture aimed at increasing students' study activity in solving an issue or dilemma</p>
<p>Муаммоли таълим</p> <p>Problem education</p>	<p>Талабаларда ижодий изланиш, кичик тадқиқотларни амалга ошириш, муайян фаразларни илгари суриш, натижаларни асослаш, маълум хулосаларга келиш каби кўникма ва малакаларни шакллантиришга йўналтирилган таълим</p>	<p>Education aimed at developing students' competence and skills in carrying out creative researches, promoting certain theories, reasoning the results, coming to some conclusions</p>
<p>Муаммоли таълим технологиялари</p> <p>Problem education technologies</p>	<p>талабаларда ижодий изланиш, кичик тадқиқотларни амалга ошириш, муайян фаразларни илгари суриш, натижаларни асослаш, маълум хулосаларга келиш каби кўникма ва малакаларни шакллантиришга хизмат қиладиган таълим технологиялари</p>	<p>The technologies that develop students' competence and skills in carrying out creative researches, promoting certain theories, reasoning the results, coming to some conclusions</p>
<p>Муаммо Problem</p>	<p>Ҳал қилиниши муҳим назарий ва амалий аҳамиятга эга бўлган масала</p>	<p>an issue that has practical and theoretical significance and needs to be dealt with or solved</p>
<p>Мустақил таълим</p> <p>Independent learning</p>	<p>ОТМ талабаларида педагог раҳбарлиги ва назорати остида ўқув ҳамда мутахассислик фанлари бўйича маъруза, семинар ва амалий машғулотларида эгалланган БКМни мустаҳкамлаш, бойитиш, улар томонидан янги БКМни мустақил ўзлаштирилишини таъминлаш, уларни касбий фаолиятни мустақил ташкил эта олишга тайёрлашга йўналтирилган таълим</p>	<p>education aimed at preparing the students of higher educational institutions for independent organization of professional activity, self-mastering and improving skills and competence obtained in lectures, seminars and practical lessons on specialized study subjects under the supervision and control of pedagogs</p>

Новация Novation	Тизимдаги айрим элементларнигина ўзгартиришга хизмат қилувчи фаолият	An activity that serves to change certain elements in the system
Педагогик муаммо Pedagogical problem	Ҳал қилиниши зарур, бироқ, ҳали ечиш усули номаълум бўлган педагогик характердаги масала	A pedagogical issue that must be solved but has uncertain ways of solution
“Портфолио” Portfolio	Автобиографик характерга эга ҳужжатлар тўплами	A set of autobiographical documents
Репетиторлик таълими Tutoring	Индивидуал таълимнинг энг оммалашган замонавий тури	A modern type of popular individual learning
Ривожланиш Development	Шахснинг физиологик ҳамда интеллектуал ўсишида намоён бўладиган миқдор ва сифат ўзгаришлар моҳиятини ифода этувчи мураккаб жараён	A complicated process of qualitative and quantitative changes in individual's physiological and intellectual development
Ривожлантирувчи таълим Developing education	Талабаларнинг ички имкониятлари ривожлантириш ва уларни тўла рўёбга чиқаришга йўналтирилган таълим	Education aimed at revealing and developing students' inner capacities
Ролли ўйинлар Role-playing games	Маълум бир шахснинг вазифа ва мажбуриятларини бажаришдаги руҳий ҳолати, хатти-ҳаракатлар моҳиятини очиб беришга йўналтирилган ўйинлар	Activities that allow to explore the psychological state and actions of an individual when accomplishing the assignments and obligations
Сюжетли ўйинлар Plot games	Педагогик воқелик, ҳодисалар баёнининг муайян изчиллиги ва унда иштирок этаётган шахслар фаолиятининг ўзаро боғлиқлигига асосланган ўйинлар	Activities that are organized based on the interrelation of activities of individuals who participate in pedagogical situations
Тадқиқот лойиҳалари Projects of research works	Илмий изланиш характерига эга лойиҳалар	Projects that have scientific study characteristics
Таълим жараёнини лойиҳалаштириш Projecting the educational process	Ўқитувчи томонидан талабанинг муаммони излаш, уни ҳал этиш бўйича фаолиятни режалаштириш ва ташкиллаштиришдан то оммавий баҳолашгача бўлган мустақил ҳаракат қилишни таъминловчи махсус ташкил этилган мақсадли ўқув фаолияти	A targeted educational activity organized in order to develop students' skills in carrying out independent actions to plan and organize activities and its assessment
Таълим инновациялари Educational	Таълим соҳаси ёки ўқув жараёнида мавжуд муаммони янгича ёндашув асосида ечиш мақсадида қўлланилиб,	Forms, methods and technologies that are used for innovative solutions to existing problems in learning process or

innovations	аввалгидан анча самарали натижани кафолатлай оладиган шакл, метод ва технологиялар	educational sphere and that guarantee effective results
Технологик модел (паспорт) Technological model (passport)	Таълим ёки маънавий-маърифий тадбирнинг асосий кўрсаткичлари ва уларнинг технологик тавсифини ёритувчи ҳужжат	A document that reveals main indicators of education or spiritual and educational events and their technological characteristics
Технологик харита Technological map	Таълим жараёни бажарувчи ёки маълум объектга техник хизмат кўрсатувчи педагогларга тақдим этиладиган барча зарур маълумотлар, кўрсатмаларни ўз ичига олган ҳужжат	A document that comprises all necessary information that is represented to pedagogues that lead educational process or those who carry out technical services to a certain object
Шахсга йўналтирилган таълим Student-centered education	Талабанинг фикрлаш ва ҳаракат стратегиясини инобатга олган ҳолда унинг шахси, ўзига хос хусусиятлари, қобилиятини ривожлантиришга йўналтирилган таълим	Education aimed at developing particular characteristics and abilities and personality of a student by considering his thinking and action strategies
Шахсни ривожлантириш Developing an individual	Индивидда вақт нуқтаи назаридан жисмоний ва руҳий ўзгаришларнинг содир бўлиш жараёни	A process of occurring physical and psychological changes in an individual
Ўйин Game	Кишилиқ фаолиятининг муҳим тури ҳамда ижтимоий муносабатлар мазмунининг болалар томонидан имитациялаш (кўчириш, тақлид қилиш) асосида ўзлаштириш шакли	An important type of individual's activity and a form or method of mastering by imitating the relationships by children
Ўйин технологиялари (ўйин таълими) Game technologies (game learning)	Ижтимоий тажрибаларни ўзлаштиришнинг барча кўринишлари: билим, кўникма, малака ҳамда ҳиссий-баҳолавчи фаолият жараёнини ҳосил қилишга йўналтирилган шартли ўқув вазиятларини ифодаловчи шахсга йўналтирилган таълим (педагогик технология) турларидан бири	One of the types of education (pedagogical technologies) aimed at creating a process of emotional and assessment activity as well as skills and competence that are the forms of mastering various social experiences by a student
Ўқув лойиҳаси Learning project	1) талабларнинг муаммоларни излаш, тадқиқот қилиш ва ечиш, натижа (ечим)ни маҳсулот кўринишида расмийлаштиришга қаратилган мустақил ўқув фаолиятини ташкил этиш усули; 2) назарий билимлар асосида амалий топшириқларни ечишга қаратилган ўқув ҳаракати воситаси; 3) ривожлантириш, тарбиялаш,	1) a method of organizing an independent learning activity carried out by students for searching, studying and solving the problems and representing a result in the form of a product; 2) means of learning activities carried out by students for accomplishing the practical assignments based on theoretical knowledge; 3) a didactic mean that

	таълим бериш, билимларни бойитиш, мустаҳкамлаш ва малакаларни шакллантиришга йўналтирилган дидактик восита	developes, educates, increases knowledge and develops skills, competence
Ўқув топшириқлари Study assignments	Ўрганилаётган мавзу бўйича талабалар томонидан ўзлаштирилган билим, кўникма ва малакалар даражасини аниқлашга хизмат қиладиган таълимий вазифалар йиғиндиси	A set of learning assignments that allows to identify the level of knowledge, skills and competence of students on a certain subject

VI. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

VI. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажак фаётовон бўлади. 3-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

6. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.–Т.:Ўзбекистон, 2018.
7. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель "Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.
13. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 25 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.
14. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўқитувчи ва мураббийлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи “Ўқитувчи ва мураббийлар–янги Ўзбекистонни барпо этишда катта куч, таянч ва суянчимиздир”. Халқ сўзи газетаси 2020 йил 1 октябрь, №207 (7709).

15. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрь “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарори.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 27 февраль, “Педагогик таълим соҳасини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-4623-сонли қарори.

Ш. Махсус адабиётлар

17. Белогуров А.Ю. Модернизация процесса подготовки педагога в контексте инновационного развития общества: Монография. — М.: МАКС Пресс, 2016. — 116 с.

18. Гулобод Қудратуллоҳ кизи, Р.Ишмуҳамедов, М.Нормуҳаммедова. Анъанавий ва ноанъанавий таълим. – Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази” нашриёти, 2019. 312 б.

19. Ежак Е.В. Психологическое обеспечение профессионального развития педагога в условиях рисков современного образования. дисс... док.психол. наук. – Ростов-на-Дону.: 2017. - 315 с.

20. Ибраймов А.Е. Масофавий ўқитишнинг дидактик тизими. методик қўлланма/ тузувчи. А.Е. Ибраймов. – Т.: “Lesson press”, 2020. 112 бет.

21. Иноятов У.И. ва бошқ. Педагогика: нопедагогик олий таълим муассасалари учун мўлжалланган дарслик.-Т.: ТДПУ – 2013. – 256 б.

22. Ишмуҳамедов Р.Ж., Юлдашев М.А. Таълим ва тарбияда инновацион педагогик техноогиялар (таълим тизими ходимлари, методистлар, ўқитувчилар, тарбиячи ва мураббийлар учун ўқув қўлланма) - Т. 2017, 368 б.

23. Ишмуҳамедов Р.Ж., М.Мирсолиева. Ўқув жараёнида инновацион таълим технологиялари. – Т.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 б.

24. Макарова.Н.С. Дидактика высшей школы. монография/ Н. С. Макарова, Н. А. Дука, Н. В. Чекалева. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство Юрайт, 2019 - 172 с.

25. Муслимов Н.А ва бошқалар. Инновацион таълим технологиялари. Ўқув-методик қўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 208 б.

26. Муслимов Н.А ва бошқалар. Педагогик компетентлик ва креатив асослари. Ўқув-методик қўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 120 б.

27. Образование в цифровую эпоху: монография / Н. Ю. Игнатова; М-во образования и науки РФ; ФГАОУ ВО УрФУ, 2017. – 128 с.

28. Савельева С.С. Педагогические условия формирования профессиональной компетентности учителя в образовательном процессе вуза: монография. – Воскресенск, 2012. – 218 с.

IV. Интернет сайтлар

29. <http://edu.uz> – Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
30. <http://lex.uz> – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси
31. <http://bimm.uz> – Олий таълим тизими педагог ва раҳбар кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш бош илмий-методик маркази
32. <http://ziyonet.uz> – Таълим портали Ziyonet
33. <http://natlib.uz> – Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси
34. <http://tmetod.uz> – ТДПУ ҳузуридаги педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази.